A „VERES KERESZT“

ORSZÁGOS SEGÉLYZŐ-NŐEGYESÜLET.

Az 1859-dik évben junius 24-dikén véres ütközet volt Solferinonál. Az osztrák hadsereg rémítő vereséget szenvedett. A midőn a nap leáldoztával a csatának vége szakadt, ezer meg ezer halott és tízezernél is több sebesült hevert szanaszét a csatatéren. Borzasztó éjszaka várt a sebesültekre; segélykiáltásaikra csak a haldokló áldozatok hörgése szolgált rémséges válaszúl. Bármily nemes önfeláldozással és buzgó serénységgel végezte is tisztét, mégis csak keveseknek nyújthatott vigasztalást és segítséget a tábori orvosok és papok kisded csapata. A felkelő nap is munkában találta a tábor ezen hivatalos szamaritánusait, kik megdöbbenve győződtek meg a nap világánál, hogy a szerencsétleneknek tizedrészén sem segíthettek még. Megkettőztetett buzgósággal látott tehát a szent munkához mindegyik; de mit végezhetett a kevés, kimerült kéz az ily borzasztó helyzetben?! A sebesültek nagyobb részének kinszenvedése egyre tartott, egyre fokozódott a nap égető heve mellett. Nem egy hős magyar ifjú két hosszú napnál is tovább ott maradt hol elesett, a nélkül, hogy valaki segítséget nyújtott volna neki, a nélkül, hogy egy ital vízzel enyhítette volna epesztő szomját, egy falat étellel csillapította volna marczangoló éhségét. Mily kínos megdöbbenéssel vehették észre e szerencsétlen áldozatok, hogy körülöttük miképen szaporodnak a halottak, hogy mikép terjed jobban-jobban az emberi test felbomlásával járó mosusz szag, hogy mily gyorsasággal ássák a sírokat és temetik a kiszenvedetteket s mily lassan érkeznek a betegszállító kocsik, és a betegápolók! Három napig folytonosan dolgoztak a sírások és

temetők s a solferinói csatatéren még mindig volt halott és félholt elég. Mily kínok között vergődtek ezeren meg ezeren egyik helyről a másikra a szerencsétlen hősök közül? Mennyit temethettek el olyant is, kiből még nem aludt ki az élet egészen?

Hányat meg lehetett volna az elhunytak közül menteni, ha jókor érkezik számukra a segítség? Isten a megmondhatója!

Ezeket írta *Dunant Henri* 1862-ben egy kis füzetkében melynek címe „*Ein Andenken an Solferino*". E genfi származású, lelkes férfiút a véletlen kényszerítette arra, hogy a véres csata napján Solferino környékén vesztegeljen, mivel tovább utazásában gátoltatott. Az akkoriban még ifjú *Dunant* a csata után következő napon megtekintvén az ütközet színhelyét, az iszonyú nyomor láttára lemondott utazási tervéről, és nemes szívének sugallatára hallgatva önként a sebesültek ápolói közé állott. Fehérneműit szétszagatta, egy nagy vizes edényt vett kezébe s így csakis a legszükségesebbekkel ellátva járt-kelt a csatatéren sebesülttől sebesülthöz sietve, hogy enyhítse szomjukat, kimossa és bekötözze sebeiket. A sebesültek mentő angyalként üdvözölték mindenütt a fehér vitorla-vászonruhában járó ifjú svájczit, kihez csakhamar több utas csatlakozott. Majd betegápolókat s ápolónőket fogadtak és úgy a hogy lehetséges volt, a szomszéd helység egyik templomát ispotálylyá alakították át, melyben Dunant és önkénytes betegápoló társai 500 könnyű sebesültet helyeztek el. A helység lakosai szíves készséggel hallgattak a lelkes emberbarátok felhívására s így a legnélkülözhetetlenebb dolgokkal csakhamar ellátták az 500 sebesültet.

Hetek multával tért csak vissza az ifjú genfi polgár övéihez; — de évekig sem hagyta el lelkét ama nehány borzasztó nap emlékezete, s miután sokáig várakozott s a lelkében támadt eszmét jól megérlelte, megírta könyvecskéjét, melyben felvetette eme szép kérdést: *Nem volna-e lehetséges, béke idején oly segély-egyesületek szervezése, a melyeknek feladatuk abban állana, hogy eleve előkészüljenek arra, hogy háború kitörése esetében az emberbaráti kötelességet a lehető legtökéletesebben teljesíthessék?*

Dunant felszólamlásának nagyszerű eredménye lőn. Már

1863-ban egybegyűlekeztek Európa nagyobb államainak képviselői Genf városában és elhatározták a Dunant által javaslatba hozott segélyegyesületeknek életbeléptetését. A csakhamar megalakúlt segélyegyesületek a *német-dán háború* alkalmával működtek első ízben; 150 önkénytes betegápolót küldtek a háború színhelyére, hol az új intézmény szükséges és czélszerű volta kiállotta a tűzpróbát.

1864-ben a svájczi köztársaság kormánya ismét egybehívta Európa államainak felhatalmazottjait, hogy a segélyegyesületek ügyében tanácskozzanak. Tizenkét állam felhatalmazottja jelent meg e gyülekezeten, melyben augusztus 22-ig egy oly egyezmény készült el, melynek eszméje becsületére válik az emberiségnek. Ezen *„genfi egyezmény“* a nemzetközi jog azon alapelvét állapítá meg, *hogy a sebesült, vagy beteg ellenség nem ellenség többé s azokkal együtt, kik rajta segíteni hivatva vannak (orvosok, ápolók, papok stb.) a nemzetközi jog oltalma alatt állanak.*

E genfi nemzetközi határozatok főbb pontjai a következők:

1. A csatlakozó országok mindegyikében alakúl nemzeti bizottság, melynek feladata háborúban pótolni a nem elégséges állami egészségügyi szolgálatot, illetőleg ezt kiegészíteni. Ezen bizottság akként alakúl meg, mint azt a helyi viszonyok megkívánják.

2. Fiókok, melyek hivatása a nemzeti bizottságot támogatni, tetszés szerinti számban alakulhatnak, de a nemzeti bizottságnak alárendelvék.

3. A bizottságok és fiókok béke idejében a kórházak s a sebesültek szállítására használt eszközök berendezésében szükséges javításokkal s ezek életbeléptetésével foglalkoznak.

4. Minden nemzeti bizottság saját hazája kormányával érintkezésbe lép a czélból, hogy szolgálata háború idejében igénybe vétessék.

5. A különböző országok bizottságai nemzetközi kongresszusokká egyesülhetnek, hogy tapasztalataikat egymással közöljék és az ügy érdekében fekvő intézkedések közös létesítéséről határozzanak.

6. A nemzeti bizottságok a genfi bizottsághoz minden január hóban jelentést terjesztenek be, melyekhez azon indítványokat csatolják, miket a társbizottságoknak tudomására hozni óhajtanak.

7. Háborúban a harczviselő népek bizottságai a hadseregeknek segélyt nyujtanak és kiváló figyelemmel vannak arra, hogy önkéntes betegápolókat képezzenek ki. Ily esetekben a semleges államok bizottságainak segélyét vehetik igénybe.

8. Az önkéntes betegápolók arra kötelezik magukat, hogy bizonyos ideig szolgálnak és a hadi müveletekbe nem avatkoznak. Kivánságukhoz képest a harczteren vagy kórházakban alkalmaztatnak. A nők ez utóbbi szolgálatra utalvák.

9. Az önkéntes betegápolók mindenütt egyenruhában járnak, s egyenlő közös megkülönböztető jellel birnak, személyük sérthetetlen. Háború kezdetén mindkét hadviselő fél seregei ez ápoló csapatok fölállításáról s azok emberbaráti föladatáról értesíttetnek.

10. Az önkéntes ápolók a hadseregeket követik, de azoknak sem költséget okozniok, sem terhökre lenniök nem szabad, miért is saját külön szállító eszközökkel, élelmi és gyógyszerekkel lesznek bőven ellátandók.

A csatában megsebesült katonák sorsának enyhítésére kötött egyezmény pedig főbb vonásaiban igy hangzik:

1. A tábori kórházak semlegeseknek jelentetnek ki s ezért a hadakozó felek kötelesek azokat addig védeni és tisztelni, míg azokban betegek vagy sebesültek tartózkodnak.

2. A tábori kórházak személyzete, beleértve a felügyelettel, az egészségügygyel, a sebesültek szállításával megbizott egyéneket, és a tábori lelkészek mindaddig élvezik a semlegességet, míg kötelezettségeiknek eleget tesznek s a meddig sebesültek vannak, kik ápolást igényelnek.

3. Ez egyének fel vannak jogosítva, hogy a kórházaknak az ellenség által történt elfoglalása után is folytassák teendőiket a kórházakban vagy saját hadtestükhöz visszatérhessenek. Ha ily egyének hasonló viszonyok közt működésüket beszüntetik, a győztes fél intézkedni fog, hogy azok az ellenség előőrseig elkisértessenek.

4. A nagy tábori kórházak felszerelése a hadi szabályok alá

tartozik és azért az ezen kórházakhoz tartozó egyének eltávozásukkor csak azon tárgyakat vihetik el magukkal, melyek magántulajdonukat képezik. Az úgynevezett mozgó kórházak saját felszereléssel birnak.

5. Nem szabad bántani vagy szabadságuktól megfosztani azon lakosokat, kik a sebesültteknek segélyt nyujtanak. A hadviselő hatalmak vezéreinek feladata a lakosokat ezen az emberiség érdekében teljesítendő teendőkről s az azokkal egybekötött semlegességről értesíteni. — Minden sebesült azon háznak, melybe ápolás végett felvétetett, födözetet és védelmet nyujt. — Azon lakosok, kik sebesülteket magukhoz fogadnak, a katonabeszállásolástól mentek s a kiirt hadi sarcz egy részének elengedésére igényt tarthatnak.

6. A sebesült és beteg katonák, tekintet nélkül nemzetiségükre, felveendők és ápolandók. A fővezérek fel vannak jogosítva a csatában megsebesült ellenséges katonákat azonnal az ellenséges előőrsöknek átadni, ha a körülmények azt megengedik és mindkét fél azzal egyetért. Kik meggyógyulásuk után harcképteleneknek találtatnak, hazájukba visszaküldendők. A többiek is haza bocsátandók azon feltétel alatt, hogy a háború tartama alatt fegyvert többé nem fognak. A kötöző helyek s raktárak kezelő személyzetükkel együtt feltétlen semlegességet élveznek.

7. A tábori kórházakra, kötöző helyekre és raktárakra távolról látható lobogó vonandó fel, mely mellé minden körülmények közt a nemzeti zászló is kitüzendő. A katonai hatóság elhatározására bizatik, vajjon a semlegességet élvező személyzet saját biztonsága érbekében karkötővel láttassék-e el vagy nem. A lobogó és karkötő fehér mezőben vörös keresztet mutat.

A szerződést elfogadták még 1865-ben Svájcz, Baden, Belgium, Dánia, Spanyolország, Fracziaország, Olaszország, Poroszország, Anglia és Svédország. Ausztria és Oroszország kijelenték, hogy azért nem lépnek be az egyezményt aláirt hatalmak közé, mert saját állami betegápolásukkal meg vannak elégedve. Ausztria azonban 1866-ban a königrätzi csata után mégis belépett, 1867-ben aztán Oroszország is követte a jó példát. Azóta két nagy háború

zajlott le: a német-francia s az orosz-török. Mindkettőben megmutatták az egyes országok nemzeti bizottságai, hogy az intézmény a saját területükön virágzik s ha szükség van rá, hasznos gyümölcsöket terem.

A genfi központi bizottság vezette mindkét alkalommal a teendőket, ő közvetíté a beteg- és segélyügy minden ágát, a hadifoglyok ellátását, a sebesültek gyógyítását, a segélyszállítmányok nemzetközi követítését s az árkedvezmények kieszközlését. Ezenkivül az 1870-ki kadjáratban közel 3 millió frankot gyüjtött a jótékony intézkedésekkel járó költségek fedezésére.

A svajczi nemzeti bizottság szervezte a kórházi és egészségügyi szolgálatot, 146 orvost, 40 segédet küldött a harctérre és tömérdek kegyadományt gyűjtött az egyes kantonokban: igy Neufchatelben pl. 236,000 frankot.

A hollandi egylet tagjainak száma e háború alatt 1500-ról egyszere 21,000-re emelkedett s a segélyezésben 600,000 frankkal vett részt.

Belgium a lazarethek előállítása körül buzgólkodott s ily tábori kórházat százával rendezett be ugy a saját határán, mint a harcztéren.

Monarchiánkban a központi nemzeti bizottság számos orvosi tekintélyt, szakértőket s irgalmas néneket, kik tudvalevőleg csakis betegápolással foglalkoznak, küldött Németországba. A prágai egylet anyagszereket gyűjtött lazarethek számára. A pénzbeli adomány 120,000 forintot tett.

Anglia legjobban kitett magáért: 110 orvost, 66 sebészt, 16 ápolót, temérdek anyagszert és 300,000 livrest küldött a harctérre. — Ezenkívül minden nagyobb város egylete képviselteté magát ugyanott s hathatósan részt vett úgy a segélyezésben, mint a betegápolásban.

Az orosz veres kereszt-egylet 2 küldött által képviselteté magát, s 16 anyagszállítmányt és 54,000 rubelt küldött.

Svédország küldeménye 200,000 frank s temérdek anyagszer.

Hasonló arányban szerepeltek a jótékonyság terén a veres-

kereszt védő jele alatt Olasz- és Spanyolországok, Portugal, Norvégia és Görögország.

Maguk a hadviselő felek persze minden erejüket megfeszíték, hogy saját egyleteik hathatósan működhessenek. Franciaország 16 millió frankot, Németország 18 millió tallért bocsátott a veres-kereszt rendelkezésére.

Az 1877-ki orosz-török hadjáratban e humánus nemzetközi egylet nem fejthetett ki hasonló arányu tevékenységet részint a harcztér nagy távolsága, részint az egyes működő hadtestek hozzáférhetlen területviszonyai miatt, — de azért megküzdött a területi és közlekedési nehézségekkel és tőle telhetőleg végzé emberbaráti feladatát.

E véres hadjárat alatt is Anglia vitte a jótékonyságban a vezérszerepet. Ő érkezett meg leghamarabb a harcz szinhelyére a saját veres keresztjével. A nemzeti bizottság számos lazarethet alapitott, a londoni egylet 82 orvost küldött, kik 34 különböző helyen összesen 71200 beteget ápoltak. Ezenkívül egy külön gőzhajó négy mozgó kórházzal volt felszerelve, melyek Várnában, Drinápolyban, Batumban és Erzerumban működtek. Végül a Joannita rend egész vonatokat szerelt fel, melyek szakadatlan szálliták az anyagszereket s élelmet a kórházakba a szerencsétlenek közé.

A német egylet ezuttal az orosz egylettel szövetkezett s három vonatot bocsátott rendelkezésére teljes felszereléssel. Törökország számára csak akkor küldött segélyt, mikor összeköttetésbe léphetett a konstantinápolyi «veres félholddal».

Monarchiánk bizottsága meghatalmazottat küldött Konstantinápolyba, ki az ottani veres-félholdegyletben jelentékeny szerepet vitt s a monarchia pénzadományait a jótékony czélra fordítá.

Hosszas volna elősorolni a többi államok segélyadományait. Minden nemzeti bizottság megtette a tőle telhetőt s igyekezett a köznyomort enyhiteni

Hazánkban 1878-ban a boszniai okkupáczió adta meg az első lökést, hogy a betegápolás kérdése végre nálunk is megoldást nyerjen.

Mikor az első sebesültek Budapestre érkeztek, az itteni nő-

egyleteket Tisza Kálmánné egy ideiglenes segélyző nőegylet alakitására hivta fel, mely csakhamar megalakulván, országszerte megindítá a gyüjtést.

Most azonban hölgyeink teljes erővel hozzá láttak egy a genfi szerződés értelmében véglegesen szervezendő egylet alakitásához.

A *veres kereszt* alá gyülekező magyarországi nőegyesületek, segélyegyletek rövid idő alatt áldásosan működtek. Az ideiglenes központi választmány jelentése szerint 1879. deczember 31-ik napjáig tagdíjakban befolyt 16,082 frt 44 kr., az első szervezésre kiadatott 3277 frt 81 kr., maradt 12,804 frt 63 kr. A boszniai sebesültek részére befolyt 3623 frt 17 kr., kiadatott 3144 frt 94 kr.; rendelkezésre maradt 478 frt 23 kr. A szegedi árvízkárosultak számára befolyt 33,022 frt 44 kr., kiadatott 22,800 frt 91 kr., rendelkezésre állott 10,141 frt 53 kr. A törökök által küldött holmikért a költségek levonása után befolyt 1560 frt 46 kr. *Deczember 31-én volt a pénztárkészlet 24,984 frt 85 kr. Az egyesületnek ugyanekkor 137 fiók egyesülete s 11,000-nél több tagja volt.*

Így állottak a magyarországi nőegyesületek által szervezett segélyző-egyesület ügyei, a midőn az ideiglenes központi választmány azon kérelemmel járult Erzsébet királyné Ő Felsége elé: fogadná el a «veres kereszt» országos segélyző-nőegyesület védnökségét. S a magyarok királynéja készséggel elfogadta a veres kereszt alá sorakozott magyarországi nőegyesületek védnökségét.

Folyó évünk május 11-ik napján alakult meg véglegesen a *magyarországi „veres kereszt" nőegyesület* Budapesten az akadémia nagytermében. Az ország összes nőegyesületeinek képviselői megjelentek e nagy-gyülésen.

A nemzet legkiválóbb férfiai és női gyülekeztek össze az akadémia díszes termében, hova Erzsébet királyné Ő Felsége magas kiséretével együtt féltizenkettőkor érkezett meg, hogy személyes megjelenése által szentesítse a nemzet eme legszebb és legnemesebb czélu nőegyesületének végleges megalakulását.

Erzsébet, a magyarok királynéja leszállott a magas trónról, ott hagyta a királyi palota fényét és a nemzet hajlékában egybe-

gyülekezett kegyes lelkek körében megjelenvén, ily szavakkal nyitotta meg a közgyűlést:

„*Szivélyesen üdvözlöm az emberbaráti és hazafias működés terén az országos segélyző nőegylet választmányát, a vidéki és fiókegyletek küldötteit. A közgyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítom.*“

Erre Zichy Livia grófnő, az egyesület ideiglenes elnöke felolvasta az üdvözlő beszédet. Mire Ő Felsége a következő szavakkal válaszolt:

«*Az imént hallott lelkes szavak mélyen meghatottak.*

Zálogát látom azokban nemes és komoly elhatározásuknak felebarátaink szenvedéseinek lehető enyhítésére, miért fogadják meleg köszönetemet.

A veres kereszt jelképe alatt az egész művelt világon jótékony társulatok szövetkeztek a csatatéren megsérült hazafiak megmentésére.

Magyarországban e magasztos feladat az országos segélyzőnőegyletnek, és a vidéki fiokegyletnek jutott.

De a feladat sikeres megoldása feltétlenül attól függ, hogy az egyletek már béke idején országszerte úgy legyenek megalakulva, miszerint áldásos működésüket, adott alkalommal rögtön megkezdhessék, mert az időszerű szervezés legkisebb hiánya, váratlan háború esetén ezer meg ezer honfitárs életét koczkáztathatná.

Azért egész bizalommal számítok soha nem lankadó erélyük és tevékenységükre.

E bizalom s a kitűzött emberbaráti szent czél indítottak az országos nőegylet védnökségének elvállalására, valamint arra is, hogy a mai gyülésen az elnöki széket elfoglaljam.

Változatlan rokonszenvemről s készséges támogatásomról jövőre is biztosítom önöket.

A helybeli teendők ellátása czéljából személyem képviseletével kedves hugomat, Klotild főherczegasszonyt bizom meg, felkérvén őt a mai tanácskozások vezetésére is.»

Klotild főherczegnő ezek után az elnöki széket elfoglalván, személyesen vezette a tanácskozást.

Több fontos ügynek letárgyalása után határozatilag kimondatik, hogy a 10 frtos tagdijak csakis a veres kereszt czéljaira fordíthatók; az egylet kérvényt intéz a minisztériumhoz küldemé-

nyeik bérmentesítése iránt; a fiókegyletek további alakítása és az egylet további terjesztése, betegápoló nők kiképeztetése a jövő évi teendők közé felvétetik.

Az egylet pénztárába begyűlt pénzek a folyó költségek fedezésére betegápolónők kitanítására és szükséges felszerelések beszerzésére fordítandók.

A szegediek javára gyűjtött pénzadományok maradványának főrésze a szegedi jótékony nőegylet által fentartott, de az árvíz által romba döntött szeged-rókusi óvóház és gyermekkert újból felépítésére fordítandó, oly kikötéssel, hogy egyletünk működésének emlékeül az épület homlokzatán s a tantermekben a veres kereszt látszatos helyen alkalmaztassék.

A maradvány a központban tőkeként fog kezeltetni s a kamatokból az említett óvóházat látogató szegény gyermekek ruházattal fognak elláttatni, minden év november 19-én, Erzsébet napján.

Az ideiglenes központi választmány az átmeneti szabályok értelmében leköszönvén, Várady Mihály torontáli küldött indítványára az ideiglenes központi választmánynak eddigi működéséért jegyzőkönyvileg köszönet szavazása egyhangulag kimondatik.

Klotild főherczegnő felhívására, a választások megejtése végett kiküldött bizottság javaslata értelmében, a választás egyhangúlag kövezőképen ejtetett meg:

A választmány: Adler Antalné, gróf Andrássy Aladárné, gróf Andrássy Gyuláné, Bischitz Dávidné, Bohus Jánosné, gr. Dessewffy Aurélné, báró Edelsheim-Gyulai Lipótné, gróf Hunyady Lászlóné, Ivánka Imréné, gróf Károlyi Istvánné, báró Kemény Kálmánné, Kralovánszky Istvánné, Mailáth Györgyné, Német Miklósné, Neuhoffer Jánosné, gróf Pejacsevich Lászlóné, Pirnitzer Alajosné, Ráth Károlyné, Schmierer Aladárné, gróf Teleki Sándorné, Tatay Adolfné, Veres Pálné, gróf Zichy Nándorné, gróf Zichy Pál Ferenczné, gróf Apponyi Albert, báró Edelsheim-Gyulai Lipót, dr. Haynald Lajos, Ivánka Imre, ifj. gr. Ráday Gedeon, Ribáry József, Szende Béla, Tisza Lajos.

Ezután a számvizsgálók, az egészségügyi s a többi tanácsosok választattak meg.

Klotild főherczegnő: Az ajánlottak tehát egyhangúlag megválasztattak. (Felállván a királyné felé fordulva): Hódolatteljesen jelentem Felségednek, hogy a napirend le van tárgyalva.

Ő felsége a következő szavakkal zárja be a közgyűlést:

„A napirend ki lévén merítve, lelkem mélyéből kérem az isten áldását üdvös működésükre, s a közgyűlést ezennel bezárom.“ Zajos hosszan tartó éljenzés követte Ő Felségének zárszavait.

Ezután a királyné a mellékterembe távozott, az egylet elnökei, tisztviselői s a rendezők, továbbá a miniszterelnök és főpolgár-

mester kiséretében — folytonos éljenzés között ment kocsijához, hol a nagy számmal álló közönség ismét szivélyesen megéljenezte.

Ezzel a történelmi fontosságú ülés véget ért.

E füzetek olvasóira, a magyar nemzet leányainak nevelőire és tanítóira nézve is nagy jelentőséggel bír ezen gyűlés, mint minden más nevezetes mozzanat a nemzet életében.

Minő kötelességeket szab elénk, minő előnyöket nyujt a *„veres-kereszt“* nekünk, a nemzet nőneveléssel foglalkozó napszámosainak?

Minden egyes nevelőnek, minden egyes tanítónak, minden egyes leányiskolának szent kötelessége, hogy a *vörös-kereszt* jelvénye alatt munkálkodó országos segélyző-egyesület czélját a serdülő nemzedékkel megismertesse. Ne legyen sem a gunyhóban, sem a palotákban nevelkedő magyar leányok között csak egyetlen egy se, kivel meg nem ismertetnék a *veres kereszt* jelentőségét. Tudja meg minden magyar leány, hogy azon szent jelt, a melyet a nemzet királynéja félkent jobbjával magasra emelt, a haza valamennyi hű leányának követnie kell; mert nincs a nőnek szebb feladta, mint felszárítani a szenvedő emberiség könnyeit, bekötözni a hősök sebeit, megvigasztalni az özvegyeket, fölruházni az árvákat, kiknek atyjok a csatában a hazáért, királyért, mindnyájok javáért vérzett el.

Már gyermekkorában úgy tekintse a magyar nő e jelt, mint a segítségre kész könyörület jelképét, a mely alá sorakozni szent kötelesség, valahányszor országos nagy csapások érik a nemzeteket, ha árvíz pusztít, ha éhség vagy járványos betegség dühöng, ha a háború szedi áldozatait, hogy segítsenek itthon, a haza határain belül s szükség esetén nemesen fizessék vissza a kölcsönt a külföldieknek; mert a mit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek azokkal.

Minden egyes leányiskolában, nevezetesen a felsőbb osztályokban szenteljen a tanítónő havonként nehány órát a veres keresztnek; ezen órák alatt ismertesse meg a serdülő leánykákkal ezen intézményt, legyen ekkor a kézi munka is a veres keresztnek szentelve, hogy mind a szegény mind a gazdag hozzájárulhasson e

nemzeti kötelesség teljesítéséhez. Ha évenként 20, 30 órát szentelne minden egyes leányiskola ezen intézménynek, nemcsak gyorsan felvirágoznék nálunk ez uj intézmény, hanem a nemzeti nőnevelés ügye is sokat nyerhetne általa. Ezen a veres keresztnek áldozott órákban tárgyalhatnák iskoláinkban az egészségtan fontosabb részeit s a betegápoláshoz legszükségesebb ismereteket is stb.

A «veres kereszt» segélyző nőegyesület létrejötte hatalmas eszközzel szaporította a nemzeti nőnevelés eszközeinek számát. Azon pedagogiai előnyöket, melyek ezen eszköz által nyujtatnak, a nőneveléssel foglalkozóknak fel kell használniok.

Nem kezdhetné meg egyetlen egy iskola sem alkalmasabb tárgygyal a már általunk nehány hónappal ezelőtt megpendített *nőnevelési értekezleteket*, mint ha a *veres kereszt* czéljaival is összeköti azokat. Vajha még ezen iskolai év bevégzése előtt egybegyűjtenék leányiskoláink tanitói a növendékek anyjait, idősebb nővéreit, hogy megismertessék ezen nemes uj intézményt a magyar nők nagyobb részével; vajha minél előbb megkezdenék mindenütt, a veres-kereszthez legméltóbb helyeken, az iskolákban, azon nőkhöz illő üdvös foglalkozást, melyre Szent Erzsébet nagyszerű példájával s a magyarok legmagyarabb, nagylelkű királynéja Erzsébet Ő Felsége buzdító szavaival felhívta a magyar haza hű, lelkes leányait!

Péterfy Sándor.

A GÖRÖG NŐK TÁRSADALMI ÁLLÁSA

AZ ÓKORBAN.

Régen elmúlt időkbe óhajtom a nyájas olvasónőt visszavezetni. Több mint kétezer év pörgött le az idő kerekén, hogy az európai kultur-államok társadalmi műveltségének zászlaját lobogtatá az a nemzet, melynek klasszikus földén maig is bámulattal révedez az útazó, a tudós kutató, s a melynek míveltsége meghódítá, a létjoggal bíró népek államait, nem a zsarnokság rabigája alá, de azon kulturának, mely a mai társadalmi életnek alapját képezi. Ki ne tudná, hogy a keleti barbárság terjedésének a görög nép volt ellenharczosa; ki ne tudná, hogy ezen nép, a vad zsarnokság írtó fegyverei ellen szellemének, láng lelkének és míveltségének fegyvereivel küzdötte ki ama helyet, honnan egy világrész szívta magába felszabadulásának eszméjét, alkotásainak nagyszerűségét, művészetének ideálképeit, melynek csírája a görögök honában sarjadzott, ott nőtt terebélyes fává. S míg a nemzet, mely azt szabadsága, művészete, költői lelkületének óriási, utólérhetlen nagysága, hitregéje által oly terjedelmessé ápolta, az idők folyamán elbukott, s egykori nemzeti nagyságának sírhantján most a törpe nemzedék lelkesülni is alig tud, és egy Solon, Lykurg, Leonidas, Plató, Aristoteles, Phidias, Praxiteles nevének hallatára szívvére sebesebben nem lüktet: fenmaradt évezredek után is, szellemének műve, a társadalmi míveltség vívmánya, mely mindazt, a mi szellemi nagyságra, nemesre és szépre utal, a «görög» gyüjtő név alá sorolja s klasszikusnak nevezi; ennek pedig társadalmi jelentőségét csak az tudja teljes mértékben becsülni, ki az ókori görög nemzet benső állami intézményeit, társa-

dalmi viszonyait ismeri, csak az tudja kellőleg méltányolni, ki az egyéni szabadságon alapuló nemzeti nagyság létfeltételét, a görögök nevelési rendszerének mozzanatait behatóan áttanulmányozta, a ki tudja, minő mértékre vesse a régen lezajlott századok társadalmi viszonyait, szemben azon igényekkel, miket a korszellem, a lét harczának parancsoló szüksége követelt az egyéntől, a társadalomtól, a nemzettől és az államtól.

Hibát követne el az, a ki jelenkori társadalmi viszonyaink álláspontjára helyezkedve, párhuzamos összehasonlítás eredményeként ítélne azon tényezők felett, melyek az ókori görög kultura föltételei valának. Mást követeltek akkor az állami, családi intézmények az egyéntől, s mást kíván ma a társadalmi szokás, a felvilágosodás, a kor szelleme, mint kétezer év előtt; habár a jelen kor létharczának, művelődési küzdelmének, államoknál és nemzeteknél ma is csak az a főfeltétele s egyúttal mértéke is, a mi volt, a művelődés zászlaját lobogtató népeknél minden időben: a nőnevelés.

S valóban a nélkül, hogy a bölcseleti elméletek tételeinek tömkelegébe, következtetéseibe bonyolódnánk, egyszerű, természetes észszel felérhető taglalása azon kötelékeknek, melyek a családok, a nemzetek s az állam háztartását összetartják, abba életerőt öntenek, visszavezet bennünket a nők társadalmi állására, mint a honnét az erkölcsi fensőség, a szép, a nemes iránti fogékonyság, a hazaszeretet első táplálékát kapja mindenütt, hol a nők társadalmi állása tisztelettel párosúl, s erkölcsi életének megóvása, a családi élet viszonyainak következtében, a férfi kötelmeit feltételezi.

Ámde kérdezhetné a nyájas olvasónő, vajjon mi köze a nemzeti nőnevelésnek, a görög nők neveléséhez s társadalmi állásához? Kedves olvasónő! a múlt tudása, a jelen tanácsadója; s a ki a nőneveléssel foglalkozik, kit a nő munkatere, mai hatásköre, mélyebben érdekel: az kell hogy érdekkel viseltessék a történelem egyik igen érdekes szakasza, a nők nevelése és társadalmi állása iránt az ókorban. S honnan vonja le következtetéseit, hogyan alkalmazza tanulmányait a gyakorlati életben, ha nincs oly tükre,

melyben megláthatja a nevelés fejlődését, s így összehasonlíthatja a múltat a jelennel, kiselejtezheti a jót a rossztól, s felismerheti a nők nevelésének és társadalmi állásának határozott befolyását a történelmi eseményekre? S ha a mindennapi tapasztalatból ismerjük, érezzük a hatalmas erőt, mely a férfiak nemesebb ízlésének, érzelmének kifejlesztésére a nők társas köre által oly döntő befolyást gyakorol: nem maradhat a magyar nőneveléstől idegen az ókor klasszikus népeinek nőnevelése sem, nem a nők akkori társadalmi állása, mert a gyermek első iskolája akkor is csak az anya édes szava, gyöngéd ápoló karja volt, kitől és kinek ölelő karjain tanulta a kisded hazája nevét kimondani, a mint ma is minden napi imaként rebeghetné el a magyar nő gyermekének, a koszorús költő ihlett emelkedettséggel írt szavait:

Magyar hölgynek születtél
Áldd érte sorsodat,
Magyar hölgynek születni
Mi szép, s nagy gondolat!

Nyissuk fel tehát a történelem lapjait, mely a rég elmúlt időt, s a jelent áthidalja, melynek vezérlő lángszövétneke, az összedőlt nagyság romjai között is megvilágítja a görög klasszikus világnak ama pontját, hol bepillanthatunk a családélet titkai közzé, s hol előnkbe tárúl ama kép, melyet a nyájas olvasónő előtt, a görög nők társadalmi állásáról az ókorban ecsetelni óhajtunk.

* * *

Mai fogalmaink szerint, a görögöknél a családi élet leglényegesebb feltétele, a nőknek szellemi érintkezése férjeikkel, teljesen hiányzott. Ezt egyrészt a nők nevelési módszere okozta, mely a leánygyermeket zsenge korától a lakóház női osztályára szorította; s ha annak ajtai néha meg is nyiltak, a serdülő leány azért vajmi hiányos oktatásban részesült. Nagy mértékben hiányzott nálok az elme kimívelése, mi a szellemi társalgást lehetővé teszi, s hasonló míveltség előnyeivel, az együttlét szellemi érintkezését élvezetessé varázsolja. Másrészt pedig az állami intézkedések folytán, a görög klasszicizmus virágzó idejében, a férfit nyilvános

élete, a házias, családi együttlét örömeitől elvonta; később pedig, a bekövetkezett állami változtatások a magánéletet teljesen beolvasztják a nyilvánosságba, s ez lett a férj sajátképeni otthona, mialatt ez családjára és nejére nézve mindinkább idegenné vált. S habár a férj szigorúan őrködött is nejének szeplőtlen erénye és háza becsülete felett, és őt a lehető sértések ellen szóval és tettel védelmezte: a hetärák intézményének, államilag történt beczézése miatt a férj nejében csupán gyermekeinek törvényes anyát tisztelte, a házirend fentartóját becsülte, s munkáját alig vette többe, mint egy hű házi rabszolganőjét. De a görög nő emez elzárkózott életmódja, mely csak vajmi ritkán engedé meg neki a nyilvánosságba lépni, társadalmi állása a családban, mely nélkülözte a szellemi életet, nevelése, mely a háztartás ismereteire, a kézi munkák ügyes gyakorlatára szorítkozott, koránt sem jogosít fel bennünket a személyes szabadság ily korlátozott fokán is arra, hogy őket a keletiek hárem-életére kárhoztatott nőkkel párhuzamba tegyük; s habár a gazdag keletiek — mert csak ezek üzhették a többnejűséget — hárem-életére emlékeztet is a görög nők elzárkózott élete: Görögország klasszikus virágzó korszakában azért még sem volt a nők társadalmi állása oly lealázó, mint a keleti népeknél, mert a nők tisztelete, a férj becsülése, s erkölcseik felett a törvényhozás szigorúan őrködött és vaskezekkel meggátolá mindazt, a mi a családi élet szentségét bemocskolhatá vala.

Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy, — midőn az ókor görög hölgyeinek neveléséről és társadalmi állásáról értekezünk, — csupán a magasabb osztályok szokásairól és erkölcseiről beszélünk; minthogy a nép alsóbb osztályainak életmódja, mely a lét harczában, a mindennapi szükséggel küzdött, akkor is, mint minden időben, külső jelenségeiben ugyanaz volt, a mi ma.

Kövessük azonban, a történelem kalauzolását, lépjünk a régi dicsőség porban heverő omladékai közé; a lángoló szövétnek, mely útunkon vezérel, megmutatja nekünk Hellász családi életének azon oldalát, mely minket a polgári lakóház női osztályába vezet.

Vitruvius leirása szerint a ház ajtaján belépve, egy, nem

igen széles folyosóra jutunk, melyet a görögök *dyroreionnak* neveznek. Ettől jobbra-balra vannak a házi czélokra szánt helyiségek. A folyosón át a *peristylionba*, oszlopcsarnokkal ellátott udvarba, érünk, mit *aule* és *tapos perikion* névvel illetnek. A peristylionnak három oldala oszlop-csarnokos, déli oldalán van két homlok, vagy falpillér, mely egymástól jó távol áll és gerendázatot tart; ez egy helyiségbe vezet, melynek mélysége, a pillér-közök szélességének két harmadával bír. — Ezen tér *prostas*, mások szerint *parastas* nevet visel; ez tehát egy nyilt terem, melybe az udvar felől szabadon lehet látni.

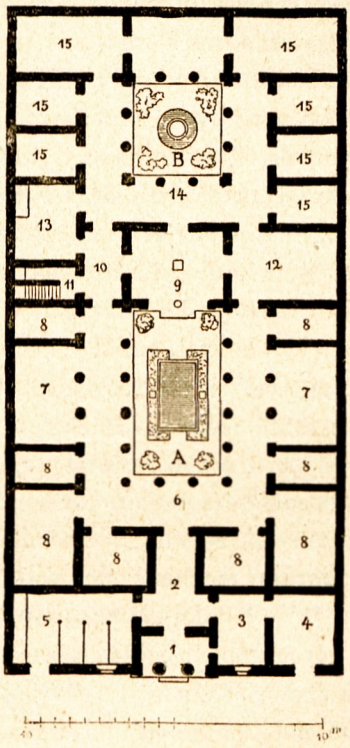

Görög ház alaprajza.
A. Az aula a férfi lakásokkal (7, 8, 9, 12).
B. A peristul a női lakásokkal (15);
9. A prostas, — 3, 4. fürdők.

Beljebb — irja Vitruv — vannak a nagy termek, hol a háziasszony, a fonó szolga-leányokkal tartózkodik. Az udvar körül, a csarnok alatt húzódnak a többi lakó helyiségek: az étterem, alvó szobák s a cselédség lakásai. Ezen része a háznak, az úgynevezett „*Gynaikonitis*".

A nyilvánosságban élő családfő részére, az épület előrészében csak kevés helyiség levén fentartva, a ház hátsó s legnagyobb osztályában uralkodott és parancsolt a házi asszony.

A *gynaikonitis* volt a ház azon része, hol a nő, a családanya életmódjára és tevékenységére nehány pillantást vethetünk.

Az asszonyok, leányok és gyermekek, míg ezek a szerető anya gyöngéd ápolására valának utalva, úgy a rabszolganők is, a gynaikonitisban tartózkodtak. Itt összpontosult a nők családi élete. S míg a keresztyénség eszméjének fő mozzanata, a gyermek szellemi világának kiképzésében, a vallási elemek művelésében

alapszik, s a fölnevelt virágzó hajadon hivatva van vallásos nevelésének eredményeit mint nő, mint anya a házas életbe is átvinni, hogy tiszteletet parancsoló társadalmi állásának kellőleg megfelelhessen, s annak édes gyümölcseit élvezhesse, s az alig korlátolt szabad érintkezés a külvilággal, a munkamegosztás, a nők működése, szakképzettsége, nyilvános pályán való alkalmazásuk, talán kevésbbé veszi igénybe a házias, családi foglalkozásnál a jelenkor hölgyeit, s nincs zárt ajtó, nincs elkülönített kettős családi élet: az alatt a görög hölgy, mit vitt magával kárpótlásúl a családi élet elzárt magányába? mi nyujtott neki kárpótlást a hiányzó szellemi gyönyörért, mit a férj a nyilvánosság otthonából nem nyujthatott neki? Társadalmi állásának tudata vígasztalá a nőt, s a nyilvános, a szellemi élet élvezetének hiányát fölülmúlta anyai kötelességének érzete. S ha a szűk határok közé szorított nőuralom a gynaikonitis osztályaiba száműzte őt a hiúság piaczáról, csak annál nagyobb hévvel, annál bensőbb gyöngédséggel szoríthatá keblére, gondozását kívánó gyermekét, annál magasztosabb érzelemmel oktathatá leány-gyermekeit a gondos házimunkára, fiait a hősies erényekre, a hon szeretetére, mentől osztatlanabbúl összpontosíthatá működését azon körben, mely a nőknek a szokás, társadalmi viszonyok, és állami intézmények által kijelölve s egyszersmind szigorúan meghatározva volt.

Ne gondoljuk azonban, hogy azért a klasszicizmus idejében a görög népnél boldog házas és családi élet nem lett volna. Hiszen az emberiség, a vallásosság éltető ereje és a szeretet, mely akkor született, midőn az ember megtanúlta társát gyűlölni, abban az időben is érvényesíté hatalmát, s ezen vonzóerő igéző hatása a férjt, daczára annak, hogy nyilvános életének legnagyobb részét elvonta a családtól, mégis oda bilincselte, hol a gondos anya, a szerető nő várta őt, hol az apa karjaira emelheté gyermekeit. A házi tűzhely szentélyében pihente ki ő is a nap fáradalmait, ott hajtotta nyugalomra cser- vagy babérkoszorús fejét, hol levetkőzve a mulandó hiúság minden csillogásit, egyéniségét visszaadhatá családjának és önmagának.

Bárha általánosan érvényesült a görög bölcsek véleménye, a

törvényhozás alaptétele, hogy a nő, mint természettől gyöngébb, egyenjogosúltsággal nem bírhat, s társadalmi állása a polgári életben kiskorúnak tekintetett: ez a görög szabad államok mindegyikében még sem lelt teljes alkalmazást. Ugyanis — habár mi a görög hölgyek társadalmi viszonyainak ezen rövid ecsetelésében Jónia és Attika kiválóan erényes és szemérmes nőiről és hajadonairól beszéltünk — nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy a spartaiak alkotmányában ismeretes dorismus, az attikai visszavonúlt, elzárkózott női élettel ellentétben, a hajadonoknak teljes szabadságot engedett, nyilvános helyeken megjelenhetni és testgyakorlatok által edzeni magokat. Csakhogy a spartai nők ezen szabadsága sem azon nézetből eredett, mintha őket, társadalmilag magasabbra és polgárilag egyenjogúságra inkább emelték volna, mint az attikaiak; ez csupán a spártai szigorú törvények egyik kifolyása volt, hogy a jövő egészséges nemzedék szempontjából a nőket testileg megedzzék.

Már Homér beszéli, hogy a legelőkelőbb hölgyeknél is az étkezési gondoskodás mellett, házi főfoglalkozásuk volt a fonás és szövés, s a nők ezen munkássága, még a későbbi időben is annyira fentartotta magát, hogy a család számára szükséges ruhákra a fonalat otthon készítették; bárha később egyrészt a szükséglet emelkedése s a beállott fényűzés, másrészt pedig a nők elkorcsosulásának kezdete szükségessé tevék e foglalkozásoknak mesterségképen való űzését s takács-műhelyek és gyárak berendezését. A görög nők eme foglalkozását, a képzőművészet is tárgyúl kölcsönzé, így látjuk az attikai Athéne Erganét, Aphrodite Uraniát, az argivai Herét, a szülés istennőjét Ilythiát, Persephonét és Artemist, mint a sors istennőit — kik a halandók életfonalát sodorták, de egyúttal a női alkotás és munka védő istenei valának, — az antik művészet által, a házi munkásság jelvényeivel a guzsalylyal ábrázolva.

Nem sok ugyan, a *fonást* felmutató istennők képletes emléke, de annál nagyobb számban maradtak reánk a halandó nők életéből vett ily jelenetek, melyek a görög agyagmívesség vázáin vannak megörökítve, s a fonással foglalkozó nőt előnkbe állítják (mint azt

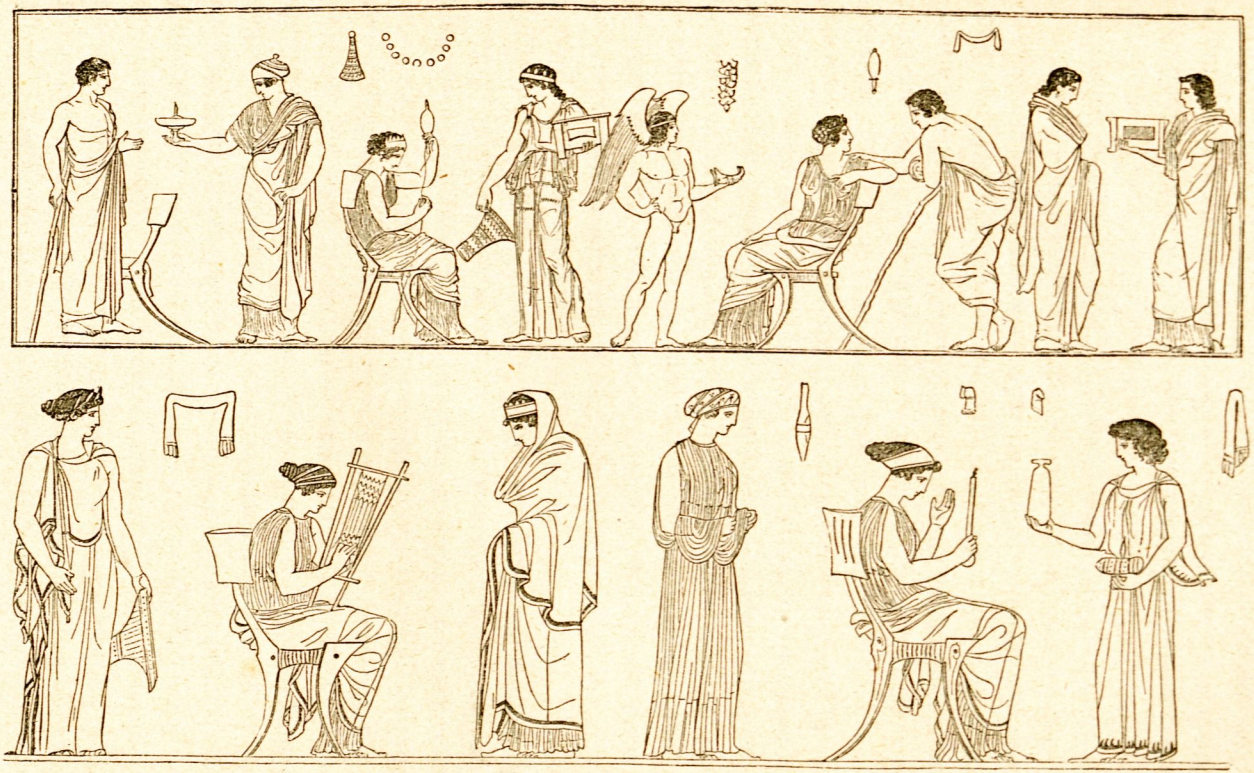

Görög nő-alakok (antik vázák képei után).

a mellékelt képen is láthatni). Sőt már Homér is bemutatja a guzsalyt, a hozzá tartozó orsóval, a legelőkelőbb nők kezében. Így kapott Helena ajándékúl egy ezüstkosarat, hogy abban a fonalat és aranyorsót tarthassa.

A *szövés*, igen fontos helyet foglalt el a görög nők házi foglalkozása között; s hogy ez már a legrégibb időben, a művészet magas fokán állott, Homérnak a költők ősapjának elbeszélése után tudhatjuk, s Penelope műszövészete bizonyára a szöyés akkori tökélyének művészetét jellemzé. A történelmileg ismert időben pedig, a szövésnek mint a nők házi foglalkozásának egyik főtárgya volt ugyan a férfi és női öltözékék készítése; de tudjuk, hogy ez a női családi munka körén is túl terjeszkedett. Nehány görög államban ugyanis a nők testülete törvényileg kötelezve volt, bizonyos szent szobrok részére az ünnepi öltönyt és diszítést szőni. Így tartoztak az athenei hajadonok a minden négy évben előforduló Panathénei ünnepélyekre Athene álló szobrához a Parthenonban művészileg szőtt Peplos nevű szőnyeget készíteni, a melybe mindazon férfiak arczképe beszövetett, kik erre érdemessé tették magukat. Olympiában Here álló szobrához tizenhat matronának volt feladata a szőnyeget elkészíteni; Spartában a nők kötelezve valának, egy magok szőtte, úgynevezett Chitont évenként az ősrégi amyklei Apolló szobrának adni. Argosban, a legelőkelőbb családok fiatal női tartoztak Artemisnek ünnepi adományúl ruhát szőni.

A görök nők *himzési foglalkozását* az antik művészet az egykori vázák képletes jelenetein tartá fenn az utókornak; s hogy minő művészi ügyességgel kezelték a himzőtűt, arról bizonyságot tesznek a vázák azon férfi és nő alakjai, melyeknek ruházatain a legfinomabb ízlésű, gyönyörű diszítéseket és bordure-öket szemlélhetjük.

A nők gondjának másik részét a *konyha képezé*. Mennyiben vettek azonban személyesen részt a főzés gyakorlatában, s egyéb e körüli teendőkben, jelezni is alig vagyunk képesek. Annyi azonban bizonyos, hogy a nehezebb kézi munkákat rabszolganők által végeztették. Így Odysseus palotájában tizenkét rabszolganő alkal-

maztatott, kik a nagy számú vendégek ellátására, egész napon árpát és búzát őröltek a kézimalmokon; azonképen a húsnak szabadon és nyárson sütését is rabszolganők végezték.

Ilyen kisegítők csak a félig-meddig módosabb házban is többen voltak, kik részint az említettekkel foglalkoztak, részint pedig a család nőtagjait közvetlen kiszolgálták öltözködéseiknél, vagy azokat kimenetelük alkalmával kisérőkül követték, mivel az illem úgy kívánta, hogy tiszteletre igényt tartó nőnek csak több rabszolganő kíséretében volt szabad lakóházát elhagynia. Később, a görög nők szigorú erkölcsének hanyatlása kezdetén, a konyhamunkát bérelt rabszolgák vették át a nőktől.

Az ókori nők életéből vett jeleneteknek (mint fürdés, piperézkedés, tánczolás, játszás stb.) egyes rajzai, melyeket az antik görög vázák képei őriztek meg számunkra, egy harmadik oldalról is megvilágítják előttünk társadalmi életüket, mi annál érdekesebb reánk nézve, mert itt a női élet olyan egyes apróságaival ismerkedünk meg, melyek feltárják előttünk azon titkos szentélyek ajtaját is, hol a nőiség, a kellem, a hódítás, a szépség fegyverével látta el magát bájainak emelésére.

Ha egy attikai, finomabb míveltségű hölgy fogalmaival össze nem fért is rövid felső ruhában — Chiton — testgyakorlatok által edzeni magát, annál inkább felhasználták a *fürdést* testük frissesége fentartása végett; a naponkénti mosakodást s a test tisztaságát ezenfelül még a vallási szabályok is parancsolólag követelték a görög hölgytől, a ki azt az alkalmat azután természetesen, az öltözködést megelőzőleg, bájainak hatványozására is felhasználta.

A váza-festészet e téren is új világításba helyezi a görög hölgyek házi életének eme érdekes mozzanatát; e képecskék nélkül aligha nem sötétben tapogatódznánk a klasszikus kor hölgyeinek azon titkai felett, melyek őket még a hivalkodás, a megbocsátható női hiúság, a tetszeni vágyás terén is oly érdekessé teszik.

Így állítja elénk egy vázajelenet a szolgálónőt, ki az előtte öltözetlen guggoló úrnőjére a víztartó edényből, a Hydriából, vizet önt; majd megint egy levetkőzött szép női alak, kezeivel a kilövellő hideg vízsugárt fogja fel, mely egy, a falra alkalmazott

Pan álarczból, az alatta magas lábakon nyugvó medenczébe ömöl, míg a padozaton szerte-szét heverő alabástrom-illatos olajedényke, fésű és más szerek a fürdés után végzendő műtételre várnak. E nemben azonban legérdekesebb a mit az antik világból, a görög nők életmódjára nézve felmutathatunk, a berlini muzeumban őrzött *volcenti Amphora* festett jelenetezése, mely egy görög fürdőterem belsejének berendezésébe enged pillantanunk. Ez egy dóriai stylben épült fürdőház. Az alkalmazott oszloprendezés által a belső tér két elkülönített fürdőkamarára oszlik, melyeknek mindenikében két-két nő fürdik. Csinosan alakított s a falra erősített vadkan, oroszlán és párduczfők képezik a csapot, melyből az alattok különféle testállásban álló nőre finom sugárú zuhany hull. A fürdő nő hajfonadéka fején tekercsbe göngyölítve erősen össze van fonva, valószínűleg azért, hogy a fürdő után bekövetkező fésülködésnél annál könnyebben szétbonthassa.

A fürdést követő piperézkedés jeleneteit gyakran találjuk a vázák festett képein, a fésű, a kenőcs-üvegcse, az ékszer-szekrény, a kézi érczтükör épen úgy kiegészítő részei valának a nők pipere-asztalának, mint akár ma is. Messze vezetne azonban a görög hölgyek zenéje, játéka és tánczának leirása; legyen itt még csak rövideden megemlítve, hogy a tánczlépésben tartott laptajáték, (a melynek képviselőjeül Homérnál Nausikaa szerepel) a görög leányoknál azért is nagy gyakorlatban volt, mert ez által a bájosabb testállásnak kifejtése mozdíttatott elő. A hintázás is kedvencz mulatásuk volt. Atheneben Origone, Ikarus leánya sorsának emlékére, kiengesztelődési ünnep tartatott, mely napon a hölgyek nyilvánosan élvezték a hintázás örömeit.

Az előadottak után, szükségképen vissza kell még térnünk oda, a honnan a görög nők életének komolyabb oldalait is megvilágíthatjuk, azon időpontra tudniillik, mely a nőt elszakítja a szülői háztól, a gondos anyától, és tulajdonképeni hivatásának ösvényére vezeti, hogy mint ara férjének törvényes nejévé s új háztartásának fejévé legyen.

Mint már feljebb is említém, a családélet kötelékeinek alaptétele — hogy t. i. törvényes sarjadékot neveljenek az életnek s az

államnak, — a társadalmi szokásokban, a törvényekben, a nők polgári állásában oly elvek szentesítésére vezette a görögöket, melyek feltételezni engedik, hogy a házassági frigykötésekben, a szerelem, a kölcsönös vonzódás kevéssé szerepelt, s elhatározó indító okul csak ritkán szolgálhatott. A dorismus érdes intézményei leplezetlenül vitték keresztül ez elvet, s ha ezt a többi görög államok míveltsége általában szelidítette is: a társadalmi bevett szokás, a nők megszorított polgári jogainak elfogult korlátozása, csakugyan nem eredményezhetett mást ezeknél sem. Az attikai leányok elzárkózott életmódja miatt sem egyéniségük belső értékének, sem testi bájaik és kellemeiknek határozó befolyása nem lehetett az ifjakra a házastárs választásánál; ez ügyben náluk is, a törvények kérlelhetlen elveinek szemmel tartása mellett, a hasonló származás és a házasulandók szülőinek birtokviszonya, állása s egyéb érdekei döntöttek rendesen.

Attikai polgárleányt csak attikai ifjú vehetett nőül, mert csak az ily házasságból eredő gyermekek valának teljes születésüek. Egy alsóbbrendű nővel kötött házasság nem tekintetett törvényesnek. Tudjuk azonban azt is, hogy ezen szabály alól kivételek valának; s a társadalom és törvények eme rendelkezései gyakran kijátszattak. Nagyon fontos volt az athénei kérő előtt leendő neje szüleinek birtokviszonya; s az ünnepélyes eljegyzésnél, — melynek minden törvényes egybekelést meg kellett előznie, — folytak rendesen a női hozomány feletti alkudozások. S miután egy gazdag hozománynyal ellátott nőnek férje irányában egészen más volt az állása, mint a szegényebbé: gyakran megtörtént, hogy a haza szolgálatában érdemeket szerzett, de szegényebb sorsú polgár leányai számára — hogy állásukat kedvezőbbé tegyék — vagy maga az állam, vagy pedig bizonyos számú vagyonos polgárok adták össze a hozományt. Ez azonban nem mindig volt így, mert míg Homér idejében dús ajándékokkal járult a kérő a lányos házba, mint például Iphidomas, ki száz marhát, ezer kecskét és juhot vitt arájának menyegzői ajándékúl: a későbbi időben ép ellenkezőleg az apa adott leányának hozományt, mely részint kész pénzből, részint öltözékekből, ékszerek és rabszolgákból állott; de

a mely hozomány válás esetében legtöbbnyire a nő szüleire szállott vissza. A házassági frigykötések ideje az életkor tekintetében nem volt szabályozva. S habár Pláto a leányoknál a huszadik-, a férfiaknál a harminczadik évre teszi a házasságkötésre legalkalmasabb időt: a szülők akkor is ép úgy örültek mint most, ha leányukat fiatalon adhatták férjhez, s a férjnek előhaladott kora, a frigykötés akadályáúl épen nem szolgált.

A hajadonnak a szülei házból elvitelét, illetőleg pedig az egybekelést, áldozatok előzték meg, miket kiváltképen Zeus Teleiosnak, Here Telejának és Artemis Eukleionnak hoztak. A második szertartás, melynek az egybekelés előtt mind az ara mind a vőlegény köteles volt magát alávetnie, a fürdés vala. Athénban már régi idők óta a Kallirhoe nevű forrás — melyet még Peisistratos fogatott fel csatornákba — szolgáltatta a jegyeseknek a fürdővizet. A régi íróknak erre vonatkozó, de eltérő bizonyságai szerint, a jegyesek fürdéséhez szükséges vizet fiúk vagy leányok hordozták; ámde Gerhard «Auserlesene grichische Vasen-Bilder» III. 300 rajza szerint (egy volcenti Hydrán levő archaikus kép) a mellett tanuskodik, hogy a vízhordozó leány volt, és nem fiú gyermek. A most említett edényen, balra a nézőtől, a Kallirhoe szent forrását — mit a felirás is annak mond — szemléljük, melynek sugara egy dóriai előépület alatt alkalmazott oroszlánfejből ömlik ki. Egy hajadon, myrthus vagy borostyánággal kezében, a Hydriára néz, mit megtöltendő, a vízsugár alá állított; még más öt leányt is látunk a képen, ezeknek némelyike üres Hydriával fején a vízmerítésre vár, egynehánya pedig a megtöltött edénynyel már visszatérőben van. Gerhard fentebb említett munkájában, eme csoportot az athenei szűzek valamely ünnepélyes összejövetelének tartja; ezen nézetnek azonban, az ókori írott bizonyítékok teljesen ellene mondanak. Ugyanis az atheneiek, régi szokás szerint, a nősülés — Gamelion — havában tartották lakodalmaikat s ilyképen a város nagyszámú lakosságánál fogva igen természetes, hogy egy és ugyanazon napon több lakadalom is tartatott, s így a különféle jegyespárok vízhordó leányai találkoztak a Kallirhoe forrásnál, hogy a szent forrás vizét az illető párok fürdéséhez

vigyék; nagyon valószínű, hogy a váza képfestője is egy ilyen jelenetet örökített meg a Hydrián.

A mennyegző napján, az ara házánál elvégzett lakoma után, a melyen, a görögök közszokásától eltérőleg, nők is részt vehettek, az est beálltával a vőlegény menyasszonyát kocsin (melyben rajtuk kívül a vőfély s a vőlegény egy barátja is helyet foglalt) vitte saját lakására. A nászdal zengése és fuvolahang kísérete mellett, s az útczán találkozók üdvkiáltásai között, csendes menetben értek a férjnek lombokkal diszített házába. A menyasszony anyja, a házi tűzhelynél meggyujtott fáklyát vivén kezében, gyalog követé a jegyesek kocsiját. A férj házának kapujánál, a napa szintén lángoló fáklyával várta menyét. Itt a megérkezők Sésam kalácscsal — pemmata — vendégeltettek meg, s a soloni törvények szerint a menyasszonynak egy birsalmát (Cydoni almát), mint a termékenység jelképét kellett megennie. Az étkezés végeztével, az ifjú pár a lakóház *thalamos* nevű helyiségébe vonúlt vissza, hol a menyasszony legelőször dobta el fátyolát férje előtt; mire kün a thalamos előtt dalt zengedeztek. A mennyegző utáni két nap a fiatal párnak szánt lakodalmi ajándékok elfogadására volt fentartva, s csak midőn ezen két nap elmúlt, mutatkozott a fiatal nő fátyol nélkül.

Az antik művészet, mely a magánéletből, a társadalmi szokásokból ellesett jelenetek mozzanatait megörökíté, a lakodalmi szertartások többszöri képletezésével is megismertet bennünket; majd a menyasszony felékesítését, majd a lakodalmi menetet tárja elénk. Gerhard («Auserlesene grichische Vasen Bilder» czímű munkájának III. tábl. 310. s következő sz.) egy sorozat régi archaikus vázát mutat be, melyeken kettős és négyes fogatú kocsikon látjuk a vőlegényt az elfátyolozott menyasszonynyal, kísérve a vőfély által, körűlvéve az ara barátnöitől és nőrokonaitól, kik a nászajándékokat fejükre rakott kosarakban viszik. Hermes az isteni kísérő és hérold vissza-visszatekintve, a menet élén lépdel. Egy másik vázán (Panofka, «Bilder des antiken Lebens» XI. táblán 3. szám alatt) a koszorúzott vőlegény, elfátyolozott aráját vezetve, gyalog közeledeik saját házához, melynek ajtajánál a

Nympheutrea, égő menyasszonyi fáklyával várja a lakodalmasokat; s a fiatal pár előtt lépdelő ifjú kezében kytharával kíséri a *Hymeneos* nászdallamot, s végre a menyasszonynak matrona öltözékéről felismerhető anyja zárja be a menetet.

A legszebb azonban mi erre vonatkozólag az antik világ festészetéből reánk maradt, azon falfestmény, mely az aldobrandin-féle nászmenet név alatt ismeretes.

Ez egy négy láb magas, és kilenczedfél láb hosszú kép, mely három jelenetre van felosztva; de a művész itt is, mint ama nagy antik basreliefs-eken, melyeken a távlat elhanyagolásával, több jelenet egy síkra van szorítva, mind a három jelenetet egy síkra helyezte. A fal egyenes iránya azonban, a kép hátterén két oszlop által meg van szakítva s ezzel a művész a Gynaikonitis két osztályába kettős bepillantást enged, s azon felül a harmadik, házonkívüli jelenetet is a szemlélő elé varázsolta. Képmotivuma három külön mozzanatot ábrázol, melyek a nászmenet megindulása előtt, csak a menyasszony lakásának belsejében s annak lakása előtt gondolhatók.

A Gynaikonitis egyik helyiségében, dagadó párnákkal és takarókkal megrakott heverő ágyon félig vissza dőlt helyzetben ül az elfátyolozott menyasszony; mellette Peitho, a rábeszélés istennője, kinek fejét koszorú övezi, s a gazdagon ránczozott öltözet — peplos — feje hátsó részéről, vállairól leömölve, alakját csak félig födi be, s gyanítni engedi, hogy a gracia ezen alakjában, a kérőt jelezte a festész. Balra ettől könnyed állásban, az oszloptőre hajolva, könyököl a harmadik nőalak, tekintete a grácián nyugszik, rábeszélésének mintegy eredményét várandó, mialatt az Alabastronból, az illatos kenőolajat, egy kagylócsészébe önti, hogy azzal a menyasszonyt a fürdés után megkenhesse. Ezen alak mythologiai jelentősége gyaníttatni engedi, hogy az Charist, Aphrodite szolgálónőjét jelképezi, ki a hitrege szerint, a páphosi szent ligetben Aphroditét fürösztötte és ambrozi olajjal kente.

Az ezen alak háta megé festett oszloppal akarta jelezni a festő, — a mint már fentebb is utaltunk rá — azt a választó falat, mely ezen szobát a mellette balra levőtől megkülönbözteti.

Itt egy oszlopszerű alapzaton, vízzel telt nagy mosdómedencze van, s a mellette balra álló fiatal leány, mintegy kérdő tekintetet vet a jobb oldalt elfoglaló matronára ki ujja hegyét a medencze vizébe mártja.

De fordúljunk most már a harmadik jelenethez, mely a nézőtől jobbra van; ezen együtt látjuk az arát háza előtt, a megkoszorúzott vőlegényt az ajtó küszöbén, és a ház előterén három leány csoportozatát, melynek egyike egy hordozható oltárra áldozatot önt; s más ketteje pedig cytherával kíséri a nászdallamot.

Ime ezen vázlatos sorok is mily sajátságos, meghitt világításba helyezik előttünk, a klasszikus kor görög népeinél a nők társadalmi szokásait és polgári állásuk főbb mozzanatait, s ha e lapokon már is kelleténél tovább igénybe vettük a kegyes olvasónő figyelmét: attól kell tartanunk, hogy a gyermekek nevelésének bővebb fejtegetése által — mi pedig hivatva volna a jelen czikket kiegészíteni — nemcsak olvasóim, hanem az igen tisztelt szerkesztőség boszankodását is magamra zúdítom és örökre számüzendi tollamat folyóiratának birodalmából.

Majláth Béla.

A NŐCSELÉDEK VASÁRNAPI ISKOLÁJA

LEMBERGBEN.

Ezen intézet a lembergi központi pedagogiai testület önzetlen fáradozásának köszöni létét. Czélja az elhanyagolt nevelésű nőcselédek erkölcsi és szellemi kiképeztetése. Az oktatás ingyenes, még pedig minden vasárnap délutáni 3 órától egész 5-ig tart. Az iskolánál alkalmazott tanítók és tanítónők szintén ingyen végzik a tanítást. Karácsony-, húsvét- és pünkösdkor az oktatás szünetel. A tanítási idő következőleg van felosztva: *a)* A hit- és erkölcstanra esik $^1/_2$ óra, *b)* az olvasásra és írásra (az olvasottak bő magyarázata) $^3/_4$ óra, *c)* a fej- és írásbeli számolásra (a közéletben legszükségesebb ismeretek körén belül) szintén $^3/_4$ óra.

A hit- és erkölcstant az összes növendékek együtt hallgatják. Az olvasás- és számolásnál ismereteik foka szerint két csoportba vannak osztva. Az első csoportot azon nőcselédek képezik, kiknek az írva-olvasásból vagy nagyon csekély vagy pedig épen semminemű ismereteik nincsenek. Azon növendékek, kik olvasni és írni tudnak, a második csoportba vannak sorozva.

E tantárgyak tanításánál a következő szabályok tartatnak szem előtt: Az első csoportban kiváló súly fektettessék a gépies olvasásra és írásra; a magyarázat, mely az átvett olvasmányok alkalmával szükségessé vált, csak a legkisebb körre szorítkozzék.

A második csoport növendékeinél főleg az értelemmel való olvasás szorgalmaztassék; a növendékek gyakorlati életére fontossággal biró ismeretek kiváló gonddal ápolandók. A számtanításnál kivált a fejbeli számolásra és a métermértékek gyakorlati alkalmazására fektetendő a fősúly. Ama növendékek, kik az olvasásból az

első csoportba osztattak a számolástant a második csoportbeli növendékekkel együtt hallgathatják, ha erre képeseknek találtattak; ezen okból az olvasás és számolás tanítása mindakét csoportban ugyanazon órákban történik.

Hogy mily hiányt pótol ezen iskola Lembergben, láthatni már abból is, hogy mindjárt az első évben, a midőn szerveztetett (1875), a tanulók száma 200-nál többre rúgott. Mivel azonban ezeknek több mint fele úgyszólván betűt sem ismert, negyede pedig alig tudta a kis betűket megnevezni, és így csakis egy negyede tudott némileg olvasni: az első csoport növendékei két részre osztattak, még pedig azért, hogy a tanítás némileg megkönnyíttessék. E szerint az első évben három csoportban oktatták a növendékeket. A számtan tanításánál csak egy csoportba osztattak a jelentkezett lányok, minthogy 17 növendék kivételével a négy alapműveletet a 10 első számmal egy sem tudta fenakadás nélkül. Ehhez hasonló felosztás volt az 1876—7-ik évben is. Mivel azonban négy és fél havi tanítási idő után a növendékek egy része meglehetős haladást tett, szükségessé vált a fenálló csoportokon némi változtatást tenni. 1877—8-ban az olvasás- és írástanítás beosztásán módosítás nem eszközöltetett. Azonban a számvetés tanításánál néhány újabb csoport szervezése vált szükségessé azon okból, hogy az ujonnan beiratkozott nőcselédek a haladottabbaknak semmi akadályt ne támaszszanak.

Nagy és lényeges változást idézett elő az intézetben az, hogy legújabban egy negyedik csoport: az úgynevezett *„gyakorlati tanfolyam“* is szerveztetett és ezenfelül még az énektanítást is behozták. E gyakorlati tanfolyam azon czélból szerveztetett, hogy ott a növendékekkel oly ismeretek és hasznos útmutatások közöltessenek, melyekre nekik kivált a gyakorlati élet terén nagy szükségök leend. Az itt előadott ismeretek köre kiterjed a házi rendre (a ruhán miképen távolíthatók el a foltok; mikép kell a konyhaedényeket tisztítani, mikép pusztíthatók a házi kártékony állatok? stb.), a szakácsnői munkákra (hogyan ismerhetők fel a hamisított élelmi szerek, miképen óvhatók meg az élelmi szerek a megromlástól, s hogyan kell előkészíteni a vizet a mosáshoz és főzés-

hez? hasznos tudnivalók szakácsnőknek, a gyümölcs befőzés stb.) az egészségügyre (kivonatok az egészségtanból, a betegápolásról, az apróbb házi gyógyszerek készítési módjáról, üdvös tanácsok némely közönségesebb testi bajok és rendkívüli balesetek körül stb. — a nőcseléd lévén számtalan esetben a beteg első ápolója). Hogy mindezen ismeretek közlése úgy a nőcselédekre, mint gazdáikra nézve is mily haszonnal jár, az vajmi könnyen felfogható.

Az ének tanítása minden vasárnap öt óra után, vagyis a tulajdonképeni oktatás bevégezte után, 1/4 óráig tart. Az iskola tanítótestülete midőn az énektanítást behozta, jól tudta ugyan, mily fontos nevelési eszköz ez, azonban alig hitte volna azt, hogy épen az énektanítás életbeléptetésével mozdítja elő leginkább a vasárnapi iskola virágzását. Ama kedv és készség, melylyel a leányok az oktatási órák után az énekléshez hozzá fognak, legjobb biztosítéka annak, hogy ezzel az iskola még egy új és oly kötelékre tett szert, a mely a leányokat közelebb fűzi az iskolához.

Az intézet csupán csak e két tankönyvet adja a növendékek kezébe: Az „*Első Olvasókönyv*", melyet a leányok magok kötelesek beszerezni, és a régibb kiadású „*Második Olvasókönyv*" melyet a növendékek ingyen kapnak, minthogy az iskola ezeket ép e czélra nagy számban kapta a kerületi iskolatanácstól. A szépírási minták (szintén a kerül. iskolatanács ajándéka) a 3-ik csoport tanulóinak kölcsön is adatnak, hogy a szépírásban otthon is gyakorolhassák magukat. Meg kell itt említenem még azt is, hogy az iskola igazgatósága főfeladatának tekinti kiválólag a nőcselédek számára írt könyvek beszerzéséről gondoskodni. E könyveknél főleg a szolga-osztály morális és praktikus szükségleteire fektetnek súlyt.

A tanítás módszere nem igen különbözik az elemi iskolákban használt módszertől, s ha van is némi különbség, úgy az csak abban áll, hogy az előadók tekintettel vannak a hallgatók korára és azok kiváló gyakorlati szükségleteire. Hogy az írás- és olvasás tanításánál a jelenleg általánosan elfogadott írvaolvasási módszer nem mindig alkalmazható, azt könnyen beláthatjuk, ha tekintetbe veszszük, hogy számos tanuló az iskolába lépésekor tud már né-

mileg olvasni, de nem egyszersmind írni is. A hit- és erkölcstanból nem a katekizmus ágazatai magyaráztatnak, hanem inkább az erkölcstan népszerű tanítása lép előtérbe; ebből is főleg az vétetik, a mi a tanulóknak mint nőcselédeknek leginkább szükséges.

Az iskola czéljával és szervezetével még némely praktikus értékkel biró és az intézet jövőjét nagy mértékben biztosító intézmény függ össze; s ezek, erősen hiszem, elég fontossággal birnak arra nézve, hogy az ilynemű iskoláknál általánosan megvalósíttassanak. Ide tartoznak: 1. a jutalmak, 2. az iskolai bizonyítványok, 3. a segélyző pénztár, és 4. a könyvtár.

1. *A jutalmak* az iskolai év végén osztatnak ki a lányok közt. Az iskola igazgatósága szem előtt tartván nemcsak az ismeretek terjesztését, hanem főleg a szolgák osztályának morális tekintetben való emelését, abban állapodott meg, miszerint háromféle jutalmat oszt szét a végből, hogy a kitűzött czélt annál hamarább lehessen elérni. — E jutalmak állanak: *a)* pénzből, *b)* könyvekből és *c)* emlékkönyvecskékből. A tanulók leginkább a pénzbeli jutalmakat kedvelik. A pénzbeli jutalmakat mindig a legszegényebbek nyerik el, még pedig *takarékpénztári könyvecskékben*. A készpénzt vajmi gyakran hiába való dolgokra (pipere, drágább ruha stb.) fordíthatnák a növendékek, ellenben a takarékpénztári könyvecske az igazi takarékosság alapjául szolgálhat. Az ily könyvecske, ha már némi összegecske van benne, kétségtelenül fejleszti a takarékosság hajlamát. Ámde a takarékpénztári könyvecskék jutalomkép való szétosztásának még azon üdvös czélja is van, hogy az alsóbb osztályú népet leszoktassa ama reá nézve sokszor végzetes óhajáról, hogy minden munka nélkül csak a bizonytalan lotto-játék segélyével, a mely már annyi embert koldús botra juttatott, tegyen szert gazdaságra.

Minthogy a pénzbeli jutalmakat alaptőke hiányában bőven osztogatni nem lehet (eddig minden osztályra egy 10 frtos és két 5 frtos jutalom esett), az igazgatóság a pénzjutalmak kiosztásánál a következő elvek szerint jár el:

Mindenek előtt tekintettel van arra, mily haladást tett a fiatal leány a tanulásban és milyen volt erkölcsi magaviselete; a

két legjelesebb tanuló közül annak itéltetik oda a jutalom, a kinek jobb szolgálati bizonyítványa van s ha ebben is egyenlőknek találtattak, elsőbbség adatik annak, a ki hosszabb időn át szolgál egy családnál. Ezen eljárás alapján reményli az iskola, hogy a szolgáknak uraikhoz való viszonya is lassankint javulni fog.

Hogy mily szerencsés gondolat volt a növendékeknek kész pénz helyett takarékpénztári könyvecskéket osztogatni, eléggé bizonyítja azon örvendetes tény is, hogy a jutalmazott tanulók közül eddig még egy sem vette ki pénzét a takarékpénztárból, sőt nem egy még takarított is hozzá úgy, hogy némelyik már húsz forinttal is megtoldotta az ajándékba kapott összeget. Hogy pedig ezen takarékossági hajlam folytonosan tovább fejlesztessék, az iskola igazgatósága határozatilag kimondá, miszerint mindazon növendék, ki a takarékpénztárban elhelyezett pénzét kivette a nélkül, hogy ennek szükségét kellőleg okadatolni tudná, jövőre nézve minden további jutalomra való igényét elveszti.

A könyvekkel való jutalmazás kétféle: minden iparkodóbb leány szorgalma és ügyessége jutalmául díszesen bekötött ima- vagy ismeretterjesztő könyvet kap, miáltal a növendékek közt hasznos és mulatva oktató olvasmányok terjesztése czéloztatik. Mivel az iskola alaptőkével eddig még nem rendelkezik, a jutalmak beszerzéséről évről-évre újból kell gondoskodnia.

A takarékpénztári könyvecskék behozatala által az iskolára új terhek szállottak, de ezeket a tanítótestület, tekintve az ügy nemes czélját, örömmel vállalta magára. A pénzbeli jutalmakkal kitüntetett növendékek csakhamar elhozták az intézetbe megtakarított filléreiket kérvén a tanítótestület egyes tagjait, hogy azokat a takarékpénztárba kamatozás végett elhelyezni sziveskedjenek. A kitüntetett cselédek nemes példáját nem sokára a ki nem tüntettek is kezdték követni, tehetségökhöz képest hozván megtakarított krajczárjaikat oly czélból, hogy azok egy részén a tanítótestület takarékpénztári könyvecskéket vásároljon s a fenmaradt összegeket a takarékpénztárba tegye. A tanítótestület, tekintettel arra, hogy némely cselédnek a takarékpénztárba jutni majdnem lehetetlen, minthogy amaz órákban, a midőn ez nyitva van, a szolga-

személyzet leginkább van elfoglalva, ez ügyben is örömmel vállalta magára a közvetítést. Ez alkalommal az iskola arra is figyelmezteti növendékeit, hogy megtakarított pénzösszegeiket csak oly kezekbe helyezzék el, a hol azok biztonságban lesznek, s így reményli, miszerint ezzel gátot vet annak, hogy pénzök könnyelműen oda ne veszszen.

2. *Az iskolai bizonyítványok.* Mivel sem a takarékpénztári könyvecske, sem más oly könyv, melyet a tanuló jutalmul nyert, nem lehet se a szolgálati könyvecske melléklete, se elegendő bizonyítéka annak, hogy a növendék, mily szorgalmasan és mily sikerrel látogatta az iskolát: az igazgatóság jónak és czélszerűnek találta a külön bizonyítványok kiadatását. Már e bizonyítványok is jutalomnak tekinthetők, a mennyiben azokat csak oly növendékek nyerik, kik szorgalmasan jártak az előadásokra s jó magaviseletet tanusítottak. A bizonyítványban csak a szorgalomból és az erkölcsi magaviseletből van osztályzat, ezen kívül azon jutalmakról is említés tétetik, a melyeket a növendék a tanfolyam alatt nyert.

3. *A segélyző pénztár.* Noha ez intézetben az oktatás ingyenes, a tanítótestület 1876—7. évben kimondá, miszerint minden egyes tanuló köteles tanítójánál minden hó elején egy-két krajczárt letenni. Az ekkép összegyüjtött pénzzel az intézet növendékei segélyeztetnek akkor, ha betegek, ha férjhez mennek vagy ha valamely rendkívüli csapás érte őket. A fennmaradt összeg a takarékpénztárba helyeztetik. Jelenleg a segélyző pénztárban daczára annak, hogy számos segély osztatik ki, több mint 60 frtnyi tőke van. Hogy ezen intézménynek felette szép és üdvös hatása van, azt e helyen bizonyítanom felesleges.

4. *A könyvtár.* Az olvasás tanításánál mindig szem előtt kell tartani azt, hogy a növendékek, ha már olvasni megtanúltak, a rossz könyvek olvasása által téves útakra ne tereltessenek. Ez ellen egyedüli óvószer az, ha az olvasni vágyónak hasznos könyvek állanak rendelkezésére. Bizonynyal ez volt indító oka annak, hogy ezen iskolánál az 1877—8-ki tanév kezdetén kölcsön-könyvtár szerveztetett, melyben főleg oly tartalmú könyvek foglalnak helyet, a melyek a nőcselédek igényeinek kielégítésére vannak

hivatva. E könyvek az iskolába járó növendékeknek valamint az intézetből kilépetteknek is kölcsön adatnak. Ily módon az iskola iránt mindinkább terjed a jó vélemény és érdekeltség. A könyvtár valamint az iskola is főleg egyes nemeslelkű adakozók e czélra felajánlott adományaiból tartatván fen, lassan emelkedik ugyan, de annál szilárdabban annyira, hogy az alapitók rövid idő alatt is meggyőződtek arról, hogy az intézet szép jövőnek néz elébe.

Külön fegyelmi szabályokkal az iskola eddig még nem bír, mivel az intézet szervezése óta még nem fordult elő oly nagyobb kihágás, mely megfenyítésre méltónak találtatott volna. A növendékek általában példásan viselik magukat, és a tanítói személyzet iránt ennek önzetlen fáradozásáért mindenkor igazi, szívből fakadó hálát tanúsitanak.

Az iskolalátogatás ellenőrzése czéljából naplók vezettetnek, az elmulasztott órákat azon család köteles igazolni, melynél a leány szolgál. Ha valamely leány több tanórát mulasztott, az igazgatóság az illető cseléd gazdáját erről rögtön értesíti.

Ennyit akartam a nőcselédek számára Lembergben felállított vasárnapi iskola szervezetéről és törekvéseiről elmondani. Legújabban a lembergi központi pedagogiai testület az összes galiczíai tanító-egyesületekhez meleg hangon írt felhivást intézett, hogy ők is kövessék a dicséretre méltó példát s a hol csak lehet szervezzenek vasárnapi iskolát a nőcselédek számára.

Krajcsik Soma.

A NEOLOGIA ES ORTHOLOGIA.

III.

(Befejező czikk.)

A 60-as évek végén s a 70-es évek elején, mint érintettük, az akadémia vette kezébe a nyelvromlás orvoslásának megindítását. Eleinte az akadémia a Kazinczy nyelvujítását nem akarta többé bolygatni, mert csak a *„nyelvújítás óta“* divatba jött idegen és hibás szólásmódok bírálására tűzött ki pályadíjat. De bármenynyire akarták is a Kazinczy művét a kegyelet fátylával takargatni: maga a dolog kényszerűsége tette elkerülhetetlenné a fátyol föllebbentését. Az említett kérdésre 1872-ben két mű érkezett az akadémiához; az egyik: «A helyes magyarság elvei» *Ponori Thewrewk Emiltől*, mely a díjat elnyerte, a másik: «A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata» *Imre Sándortól*, mely dicséretet nyert s 1873-ban az előbbivel együtt az akadémia költségén jelent meg. Mind a két pályamunka, akarva nem akarva, kénytelen volt kimondani, hogy a *nyelvújításnak számos tévedései voltak;* mindkettő felsorol többet a hibás szók és szólásmódok közül, s a hibás szók tovább szaporodásának meggátlására sürgeti az egyéni önkény ellenében a nyelv törvényeinek szigorú megtartását, az idegenszerű szólásmódok kiirtása szempontjából a régi és a népnyelvhez való fordulást. E pályamunkák elfogadása által tehát *az akadémia is elismerte a Kazinczy-féle nyelvújítás hibáit*, s a pályamunkák sürgetései szerint is, szükségesnek látta nyelvünk törvényeinek alaposabb kutatását s a történeti és népnyelv kimerítőbb tanúlmányozását. E szükség érzete különben már a pályamunkák elfogadása előtt is megvolt a nyelvtudományi szakosztály

több tagjában, mit mutat az, hogy a fentebb jelzett óhajtások megvalósításának organumaképen már 1872. elején megindúlt a „*Magyar Nyelvőr*“ című havi folyóirat, az akadémia megbízásából s az ő segélyzésével. Az akadémia a «Magyar Igeidők» című pályamunka koszorús szerzőjét, *Szarvas Gábor* akadémiai tagot bízta meg a «Nyelvőr» szerkesztésével.

A «Nyelvőr» 1. számában következőleg határozta meg a szerkesztő a folyóirat czélját: «Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket termesztett, a tisztaság elémozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni az által, hogy anyagot gyüjtsünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk; mindezt pedig a *magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével* akarjuk megvalósítani.» Továbbá: «figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudománynak nyelvünkre vonatkozó kutatásait».

A Nyelvőr álláspontja korszakot alkot nyelvészkedésünk történetében. Szerinte vége az ötletszerű nyelvészkedésnek s az egyéni nyelvészekre való hivatkozásnak; nyelvi kérdésekben egyedül a tudomány szava lehet a döntő, az utóbbi évtizedekben óriási léptekkel előre haladott nyelvtudományé, mely törvényeinek megalkotásában a nyelv tényeire, a rokon nyelvek, a történeti és népnyelv jelenségeire támaszkodik. Szerinte a nyelv az egész nemzet tulajdona s természetes törvények szerint fejlődött; továbbfejlesztésében tehát nem lehet parancsoló sem egyesek nyelvérzése és ízlése, még a szépízlés általános törvényei sem, sem a tökéletesebb idegen nyelvek példája; a magyar nyelv fejlesztésére csak „*a magyar nyelv életéből merített eszközöket*“ lehet jogosan használni.

És a Nyelvőr sohasem tért el ez álláspontjától. Kimondott elveihez határozottan ragaszkodott mindig, s e határozott magatartása okozta egy részben hatását, s lett okozója más részről az ellene való támadásoknak.

A Nyelvőr, ezen elveivel, az *új orthologia* zászlóvivőjévé lesz, nem azon orthologiáé, melynek jelszava: «maradjunk a réginél», hanem azé, mely a szó valódi értelmében azt sürgeti, hogy beszéljünk helyesen, s ha szükségünk van a nyelv fejlesztésére, fejlesszük azt helyesen, a nyelvben meglevő természetes törvények szerint. E zászló alá rövid időn egy kis sereg gyült össze akadémikusok és nem akadémikusok közül, leginkább az ifjabb nemzedékből, nem műkedvelő, hanem szakszerű mívelői a nyelvészetnek, majdnem mind az iskola emberei, kik hivataluknál fogva is a különböző nyelvek tanulmányozásával foglalkozva, az európai nyelvtudomány vívmányaival is megismerkedtek. Ilyenek: Budenz József, Joannovics György, Ponori Thewrewk Emil, Szilády Áron; Volf György, Király Pál, Lehr Albert, Simonyi Zsigmond, Halász Ignácz, ifj. Szinnyei József. Ezek s hozzájok csatlakozva többen, harczolnak e folyóiratban kilencz év óta a nyelvújítás tévedései ellen az európai nyelvtudomány fegyvereivel. De nem maradnak a puszta bírálat terén, hanem igyekeznek alkotni is, fürkészni, tisztázni nyelvünknek még ismeretlen vagy biztosan meg nem állapított törvényeit. Ehhez képest a Nyelvőr állandó rovatai: elvi kérdéseket tisztázó értekezések; a hírlapok, folyóiratok, újonnan megjelent tudományos és szépirodalmi munkák nyelveinek, s a hivatalos nyelvnek bírálata, a helyesebb kifejezések megjelölésével; nyelvtörténeti adatok; népnyelv-hagyományok: népmesék, népdalok, közmondások, szólásmódok gyűjteménye a tájszólások kiejtése szerint. Működésének ezen ágaihoz a Nyelvőr 1875-ben egy újat csatolt, nevezetesen a hibás szók és szólások javítását. Sorba vette a nyelvújítás óta elterjedt s az irodalmi nyelvben leggyakrabban forgó hibás szókat és szólásmódokat, kimutatta törvénytelen származásukat s másokat ajánlott helyettök, részint a régi és népnyelvből, részint egészen újakat, de a nyelv törvényei szerint alkotottakat.

Idézzünk itt belőle működésének ez ágára néhány példát. „*Rakpart*. A *rakpart*-féle szóösszetételek, melyeknek pedig egész seregét alkotta meg a félreértett német összetételek után a nyelvújítás, merőben ellenkeznek nyelvünk természetével.

Látjuk, hogy a német *Esslöffel* magyarúl *evőkanál*, *Schlafzimmer*: *hálószoba* stb. s ezek s számtalan ilyen példa, azon nyelvbeli tény mellett tanúskodnak, hogy a magyar nyelv az igetős összetételtől idegenkedik s helyette igeneves szerkezetet használ. Hogy mily fonák az ily németutánzó igetős összetétel a magyarban, kézzelfoghatólag bizonyítanák, ha a *rakpart* mintájára használnók őket, a következő példák: *mosteknö*, *szapulkád*, *futbolond*, *forgszél*, *halföld* stb. stb. Ha ez összetétel nyelvünk természetében fekünnék, mért ne volna az egyik a másikkal (a *mosteknő* a *mosóteknővel*) felcserélhető; a mint felcserélhetők *járás*, *járat*, *hazudás*, *hazudság* stb. Az újabban alkotott igetős összetételek tehát, mint a magyar nyelv természetével meg nem férők, egytől egyig helytelenek.» Ajánlja tehát a helytelen *rakpart* helyett ezeket, part, kőpart, rakodó, állomás.» (Ny. őr, IV. 2—5. l.)

„*Szellemdús*, *kenetteljes*, *vízbő*. A magyar nyelv összetett szavakat többek közt úgy is képez, hogy a két szót egyszerűen egymás mellé helyezi, a nélkül, hogy a köztök levő mondattani viszonyt megjelölné. A viszonyjelölő ragnak eme kihagyása azonban csak a tárgyas és birtokviszonyos összetételeknél tapasztalható, pl. *kötélverő* (kötelet verő), *színevesztett* (színét vesztett), *levélírás* (levelet írás), *kézírás* (kéz írása). Ezen esetek kivételével nyelvünk természete a többi viszonynál az alaki kifejezést, a rag kitételét szigorúan megköveteli. A címbeli szók tehát ily kapcsolatban, rag nélkül, nyelvünk természete ellen vannak szerkesztve. Helyesen így kellene állniok: *szellemben* dús, *kenettel* teljes, *vízben* vagy *vízzel* bő. Az ilynemű szerkezetek is azonban, valamint az újításnak legtöbb alkotása, világosan tanúskodnak ama tény mellett, hogy nyelvünk törvényeinek kutatása utolsó gondja volt a neologizmusnak. Ők a dolog könnyebb végét fogták. A mit a németben láttak, egyezik az nyelvünk természetével, vagy homlokegyenest ellenkezik, azzal szikrányit sem törődtek, hanem mint szépet, helyeset, a melyhez kétség sem fér, átültették, meghonosították. Így születtek meg a «geistreich, salbungsvoll, wasserreich» képére a szóban levő idegenszerűségek. Pedig csak itthon kellett volna kissé körültekinteniök, s megtalálták volna azt a jót, a mit künn

rosszúl tanúltak; s a «fruchtreiches Jahr»-t bizonyára nem mondták volna «gabnadús évnek», hanem *„bő, gazdag, termékeny, áldott* évnek vagy esztendőnek». A magyarnak a «sorgenvoll» nem *gondteljes*, hanem *„teli gonddal, csupa gond, aggódó, aggodalmas“*; s a «handvoll» nem *kézteli*, hanem *maroknyi* stb. Megjegyezzük, hogy a németben már csaknem képzővé vált «reich, voll» szóknak ily esetekben a magyarban legtöbbször *s* képzős melléknevek felelnek meg; pl. volkreiche Stadt: *népes* város; freudenvoll: *örvendetes* stb. Ezekre nézve azonban egy általános, minden esetre kiterjedő útbaigazítást adni lehetetlen. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a ki magyarúl gondolkozik, az soha sem fog *útkész*-t, *élethű*-t, *vérszegény*-t, *szeretetteljes*-t stb. mondani, hanem talál mindegyikre nem egy, hanem több tőről-metszett magyaros kitételt. E szerint a czímbeli szók így javítandók ki: *szellemdús* helyett *szellemes, kenetteljes: kenetes; vízbő* forrás h. *bő vízű* v. *gazdag* forrás.» (Ny. őr, IV. 53—54 l.)

„*Ural.* Hogy mennyire uralkodik rajtunk a német nyelv, az *ural* igének legújabbi fonák használata is fényes tanúság reá. „*Uralni vkit*“ a legrégibb időktől fogva egész napjainkig annyit jelentett és jelent, mint „*valakit urának elismerni, vallani*“. Pl. «Adja isten, hogy a *magyart a félvilág uralja.*“ A hírlapirodalom azonban ez általános használattal semmit sem törődve, hanem szolgailag utánozva a német «beherrschen» kitételt, épen ellenkező jelentésben alkalmazza az *ural* igét, s pl. ezt a mondatot: «Die Anhöhe *beherrscht die Festungswerke*“, így fordítja: «A magaslat *uralja a várerődítményeket*“; holott helyes magyarsággal így kellene állnia: A magaslat *uralkodik a vár erősségein.* A német «beherrschen etwas» tehát nem *uralni valamit*, hanem *uralkodni vmin.*“ (Ny.-őr, IV. 55. l.)

A Nyelvőr, hogy világosan tájékozza olvasóit arra nézve, mért tartja ezt vagy amazt az új szót rossznak, rövid pontozatba foglalta össze a nyelvtudománynak ide vágó megállapításait.

«Általában véve hibás — úgymond — minden újabb keltű szó, a mely akár jelentés, akár alak tekintetében egészére vagy

csak egyik tagjára nézve is magából a nyelvből világosan nem igazolható. Helytelenek ennélfogva az oly szóalkotások:

1. A melyeknek alakjuk is, jelentésük is teljesen ismeretlen. Ily fajta koholmányok: *nyák* (ebben: *nyákhártya)*; *pamlag („gyepleg:* gyepből való kanapé; *pamlag:* házban való kanapé.» Barcz. Szabó D.); *iblany* (jod); *imola* (templom), stb.

2. A melyek akár való, akár csak gondolt képzőjüktől megfosztva, csupán csak sejtett, de világosan ki nem mutatható jelentésben önálló szókként szerepelnek. Ilyenek: *zöm* (zöm-ök); *táv* (táv-ol); *kér* (kér-eg); *táp* (táp-lál); *lep* (több lepük, Mihálka, leped-ő?); *bur* (bur-ok) stb.

3. A melyekben kifogás alá esik mind a tő, mind a képző. Ilyenek: *lob-or, kön-eny, kesr-eny, ham-any.*

4. A melyekben a képző kifogástalan, de a tőnek vagy alakja vagy jelentése nem igazolható. Ilyenek: *ned-ély, tök-ély, egyl-et, többl-et.*

5. Az oly szók, melyeknek töve helyes, de kifogás alá esik a képző. Ezek háromfélék. *a)* A megmerevült képzőkkel (l. ezekről Budencz czikkét a Ny.-őr I. köt. 4—12. lapjain) alkotott szók, mint: *föl-ep, korá-ny, szak-ma. b)* Idegen képzős szók: *toll-nok, hord-ár. c)* A melyekben a képző csak fictio (koholt képző): *lov-ancz, tol-oncz, jég-ne, nyom-da, fő-sz, nyak-orján,:* giraffe (bojt-orján mintájára).

6. Mind a tő, mind a képző helyes, de a képző alkalmatlan ama működés végzésére, a melyre alkalmazva van, pl. *ok-mány,* (mert a *mány* csak igékhez járúlhat), *fest-ész* (mert az *ész* csak nevekhez tehető), *gazd-ász* (mert nem *gazdával* foglalkozót akar jelenteni, mint az analogiák szerint kellene; v. ö. ezzel: *kert-ész* a. m. *kerttel* foglalkozó).

7. Nem fogadhatók el helyeseknek az egy vagy csak egy-két analogiára támaszkodó alkotások sem, kivált ha magukhoz az analog példákhoz is még némi kétség fér. Helytelenül hivatkoznának pl. azok, a kik a *szeszély, lábtyú, okmány* s hasonló névből való képzéseket csinálták, a *szem-ély, kez-tyü, zsákmány* analogiákra; mert ezek vagy egészen magukban vagy csak egy-két társ-

sal állanak; azonkívül a vélt képző is homályos. Kérdéses t. i. vajjon a *személy, keztyű* nem összetételek-e. A *zsákmány* kétségtelenül hamis analogia, mert idegen szó.

A mondottakat még egyszer röviden egybefoglalva: a nyelvtudomány csak az oly újonnan alkotott szó jogosúltságát ismerheti el, a melyben nemcsak hogy az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó, nemcsak hogy a képzőnek értelemmódosító ereje érezhető, hanem megkívánja még, hogy ez utóbbit csakis azon működés végzésére alkalmazzuk, a melyet a nyelvszellem eléje szabott, s ezt a határt szándékosan sehol és soha át ne lépjük.» (Ny.-őr IV. 49—50. l.).

A Nyelvőr három éven át vívta már az orthologia harczát a neologia alkotásai ellen a nélkül, hogy az ellenkező iránynak még életben levő régi harczosai sorompóba léptek volna ellene. A negyedik évben azonban síkra szállt a neologia. Okot erre egyrészt az a kíméletlen hang adott, melylyel a Nyelvőr, olykor túlzásba tévedve, a nyelvújításról és Kazinczyról beszélt, másrészt az épen most elésorolt hét pont közzététele, mely által a Nyelvőr a tudomány határozott szavaival itélte el a nyelvújítás számtalan korcsszavát. Az akadémia 1875. márczius 15-ki ülésén *Fogarasi János* «Az új szókról» értekezett s *Toldy Ferencz* «Az új magyar orthologia» czímű értekezést olvasta fel. Fogarasi higgadtan, de kevés meggyőző erővel védelmezte a nyelvújítást s iparkodott kimutatni a kifogásolt szók helyességét. A védelme alá vett rossz ügy volt az oka, hogy a hol bizonyítnia kellett volna, legtöbbször csak állítni tudott, s a czáfolás helyén csak tagadott. Toldy fellépése sokkal hevesebb és elkeseredettebb volt, de felolvasásában alig volt több az új orthologia elleni heves kifakadásoknál s a nyelvújítás túlzott dicsőítésénél. Fő vádja az volt, hogy: «Az ósdi iskola nyelvünket régi szegénységébe akarja visszataszitani s azon ízlési körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghajma s a bagó; s az akadémia subventióján élő Nyelvőrben harczot indít a nyelv gazdagitásának és szépitésének.» Pedig hát az orthologia épen azon évben kezdte meg az *új szók* ajánlását, s szócsinálás

terén csak abban különbözött az ellenpárttól, hogy a mit alkotni próbált, azt helyesen s óvatosan tette, míg amaz legtöbbnyire helytelenül s elhamarkodva; s a mit a népnyelv helyes számbavételéért a Nyelvőrék ellen felhozott, azzal épen úgy vádolnia kellett volna népies nagy költőnket is. Majd a *nyelvérzéket* emlegette, melyet a szóalkotásban *első kelléknek* (!) nevezett. Toldy kifakadásai a tudomány előtt nem nyomnak semmit, de lélektanilag sok tekintetben igazolnunk kell fellépését, midőn a lelkes iró és irodalomtörténet-búvár késő vénségében nem akarta s nem tudta beösmerni botlását azon körnek, melyhez kora ifjúságában lelke egész hevével csatlakozott, hibás voltát azon elvnek, melynek zászlaja alatt élte szebb napjaiban a nemzeti lelkesedés oly melegségével küzdött. E két felolvasásra *Szarvas Gábor* felelt az akadémia 1875. április 19-ki ülésében, «A nyelvújításról» cz. értekezésével, s a Nyelvőr IV. kötetében «A nyelvújítás apologiája» cz. alatt megjelent czikkeivel. Az ő tudományos álláspontjáról könnyű volt megczáfolni a neologia ingatag tanait.

A harcz és háború, mely a nyelv ügyében az akadémia falai közt megindúlt, a nyelv ügye felé vonta némileg a közönség érdeklődését is. Az akadémia nyelvtudományi szakosztályának ülései látogatottabbak lettek, mint előbb bármikor, s a hírlapolvasó közönség is pártállást foglalt — legalább az *ivad* szó mellett és ellen. A régi orthologus *Brassai Sámuel* is beleszólt a vitába ugyanezen évi októberi akad. felolvasásában: «A neo- és palaeologia ügyében», melyben megleczkézteti mind a két pártot, s az orthologia ellen emelt vádjaiban sokszor ellenmondásba jön régebben hírdetett orthologus tanaival. Felelt neki Szarvas G. a Nyelvőr V. kötetében, s ugyancsak Brassai nézeteivel foglalkozik *Ballagi Mór* az akadémia 1875. nov. 15-ki ülésében tartott «Brassai és a nyelvújítás» cz. felolvasásában.

E vitáknak a közönségre, mely legtöbbször nem azt nézi, hogy mit mondanak, hanem hogy kik mondják, az lett eredménye, hogy az új orthologiai irányt, bár eddig sem részeltették valami kedvező fogadásban, most már gyanús szemmel kezdték tekinteni. Sokszor fölemlegették, hogy nehány fiatal tanár jobbán akar tudni

magyarúl, mint Kazinczy, Toldy, Fogarasi, s azt akarják, hogy a közönség a már megszokott nyelvet elhagyva, ismét újat tanúljon. Igen helyén volt tehát, hogy e heves viták elhangzása után két akadémikusunk a pártok között békéltető szerepben lépett föl, hogy a közönség is tájékozást nyerjen a felől, hogy a nyelvújításnak minden érdemei mellett voltak hibái is, s így az új orthologus párt megléte és működése, de túlzásaiból a kellő korlátok közé szorítva, szükséges. Ily czélra szolgált *Imre Sándor*nak, a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárának, «Nyelvtörténeti tanúlságok a nyelvújításra nézve» czímű értekezése, melyet az akadémiában 1875. decz. 13. s 1876. jan. 17-én olvastak fel. A mívelt nemzetek nyelvének fejlődéséből és saját nyelvünk régibb történetéből bizonyítja ebben a nyelvújítás jogosságát, melyet a Nyelvőrnek némely túlzó kifejezései kétségbe látszottak vonni; védelmezi különösen Kazinczyt, kiről egyik-másik orthologus nem beszélt mindig azzal a kegyelettel, mely őt mint nemzeti fejlődésünk egyik hathatós előmozdítóját megillette volna. „*A főelvekre nézve* — úgymond értekezése vége felé — *Kazinczy és társai igazolvák; tévedéseiket javítgatnunk kell.*“ Majd dolgozata végén néhány tételben elősorolta, hogy szerinte mi teendője van az orthologiának, mely párt «törekvéseinek lényegében igazat ad, sőt segitségére akar közre munkálni» (Ny. őr V. 309.). Igen érdekesek Imre Sándornak e tárgyra vonatkozó azon nyilatkozatai, melyek Volf Györgyhöz (ki a Nyelvőrben bírálat alá vette Imre most ismertetett értekezését) írott válaszában (Nyelvőr V.) előfordúlnak. «A hibás szóalkotásnak, úgymond, mi is ellenségei vagyunk, de Kazinczytól és társaitól a nyelvújítás jogát meg nem tagadjuk; elismerjük, hogy hibás szókat alkottak, ezeket javítani igyekszünk; de megvalljuk, hogy mindent megjavítni vagy kiirtani lehetetlen; állítjuk, hogy a szokásnak meg kell engedni sokat, mint megengedtek más nemzetek is, melyek nyelve történelmét én átvizsgáltam.» Mindez igen helyesen van mondva s mi is bátran állíthatjuk. Épen ily helyes Imre Sándornak a pesti orthologusokhoz intézett ama mérséklő felhivása, hogy ne mondjanak a nyelvújítás minden hibásnak látszó alkotására határozottan s kérlelhetetlen szigorú-

sággal kárhoztató ítéletet addig, míg tudományos komolyabb fejtegetések által *a képzők mivoltát s a képzés törvényeit* alaposan meg nem határozták. Míg nyelvünk törvényeit nem ismerjük eléggé, addig ne akarjunk mindenben biztos ítéletet mondani a nyelvújításról. «Míg a nyelv szókincsének s szókötési alakzatainak, úgymond, egész sora összegyüjtve s fejtegetve nincs ; míg az összehasonlító nyelvészet világánál kellő tisztaságban nem láthatjuk a képzőket, képzésmódokat: addig nem vethetjük el biztosan a rosszaknak gyanítottakat.» Így intette Imre ovatosságra, a gyakori hangos kárhoztatások helyett alaposabb kutatásokra, s a nyelvfejlesztés alapját képező tanoknak teljes kidolgozására az orthologia embereit. S ez intése is nagyon helyén volt, mert az orthologia törekvéseitől való idegenkedés még a nyelvészettel foglalkozó körökben is, sok tekintetben arra vihető vissza, hogy az orthologia tanainak forrásai még mindig nincsenek megnyitva a tudományos közönség számára, más szóval, hogy az ugor nyelvek összehasonlító nyelvtana még mindig oly malaszt, melyben csak néhány pesti egyetemi tanuló részesülhet, s a ki a régibb nemzedékből saját szemeivel is szeretne látni és saját ítéletével egyről-másról meggyőződni, kénytelen az *αὐτὸς ἔφα*-k-kal, a tekintélyek állításaival, beérni.

A közvetítő irány másik szózata *Szvorényi József* következő című dolgozata volt: «Fejlődési tünemények a nyelvben, fővonatkozással a nyelvújításra». Megjelent az egri főgymn. 1877-ki Értesítőjében s külön nyomatban is. Szvorényi, ifjú éveiben a neologia egyik híve, most a pártok fölé emelkedve higgadtan, minden vitatkozási szenvedélytől menten, inkább tanító hangon, mondja el a neologiára s az új orthologia törekvéseire vonatkozó nézeteit. A nyelvújítást a nyelvek történetéből fölmutatott példák alapján, ép úgy mint Imre, jogosnak vallja; majd rámutat azon egyéni törekvésekre, melyek tudományos életünkben már a XVI. századtól fogva nyelvünk bővítésére céloztak. Ezután rátér a Kazinczy nyelvújításának tüzetes ismertetésére s felmutatja részletesen annak mind érdemeit, mind hibáit. Végre szükségesnek tartja a nyelvújítás botlásainak lassú, megfontolt javítgatását, s az új ortholo-

gusokról úgy nyilatkozik, hogy «álláspontjuk jogosságát kétségbe vonni s törekvésök irányának a tudomány pironsága nélkül ellenmondani nem lehet».

Itt kell még fölemlítenünk azon állást, melyet legjelesebb szépirodalmi iróink foglaltak s foglalnak el az orthologia irányában. Ellenzékinek nem nevezhetjük ezt, mert hisz az említettek voltaképen sürgetői a nyelvújítás ellen való mozgalom megindításának s e mozgalmat elvben most is helyeslik és folytatandónak tartják. Álláspontjukat tehát inkább mérséklőnek kell mondanunk az orthologus párttal szemben. Ezen kör szószólója *Gyulai Pál*, ki többek közt az akadémia 1876-iki nagy gyülésén s újabban a «Budapesti Szemle» 35. számában tette meg az orthologusok működésére való bíráló észrevételeit. Szemükre vetette egyoldalúságukat, hogy a nyelvújításnak csak tévedéseit emlegetik, s merészségüket, hogy nyelvünk anyagának kimerítő átvizsgálása előtt már diktátori hangon lépnek föl. Más részről azt hangoztatta e kör, hogy az orthologia a rideg grammatika merev szabályai mellett, eljárásában nem veszi kellő tekintetbe a jó ízlés és szép hangzat követelményeit.

Mindezen jóakaratú figyelmeztetéseknek megvolt, s hiszszük, a jövőt illetőleg még inkább meglesz jó hatásuk az ú. n. orthologus irányra. A Nyelvőr szelidebb hangot kezd fölvenni. Szerkesztője, Szarvas Gábor, a nyelvújítás hibás szavairól már 1876-ban úgy nyilatkozott, hogy «vannak köztük olyanok, melyeknek kiküszöbölését se meg nem kísérlettük, se megkísérleni nem akarjuk. S ezek ama szók, *melyeket az egész nép elfogadott* (v. ö. Széchenyinek erre vonatkozó s folyóiratunk 430. lapján idézett szavaival), vagy a melyeknek alkotó részei az idegen szókhoz hasonlóan a nyelvérzék előtt ismeretlenek s különben is nagy körben elterjedtek (Nyelvőr V. 54. l.). Ugyanő «a rideg grammatika merev szabályai mellett» a szépirodalom embereinek a nyelv fejlesztésében való fontos szerepéről így nyilatkozik: «Teljesen egyetértünk azokkal, a kik új szók alkotására s forgalomba tételére első rendben tehetségesebb szépiróinkat tartják hivatottaknak. Az ihlettségnek, a lelkesültségnek egy szerencsés pillanata gyakorta ma-

gától megtermi s kifakasztja azt a találó, sokat mondó s tetszetős kifejezést, a melynek csak az élet napvilágára kell kijutnia, hogy nekiizmosodjék, s rövid nap alatt közbirtokká váljék, s a melyre a hidegen vizsgálódó értelem erejének, élességének megerőltetett kifejtésével is aligha akadhatott volna rá.» (Nyelvőr VIII. 149. l.) Bár aztán utána veti azt az igaz vádat, hogy a javítás munkájában, melynek együttesen, vállvetve kellett volna történni, a szépirodalom emberei nem akartak s akarnak a nyelvészeknek segítségökre lenni.

A Nyelvőr működése ismertetésének teljesebbé tételére meg kell említenünk, hogy vitázó czikkein kívül nagyszámú fontos elvi értekezést is közlött, melyek közül fölemlítjük itt a következőket: «Az *ik*-es igékről», Szarvas Gábortól. Budenz Józseftől: »A magyar szóképzés tárgyalásához» és számos szófejtegetés az összehasonlító ugor nyelvészet alapján. «A Nyelvőr népnyelvi adatai», Simonyi Zsigmondtól és Király Páltól. «A szavak összetétele a magyarban» Simonyi Zs.-tól. «Ritkább és homályosabb képzők» Halász Ignácztól.

A fentebbiekben röviden megismertettük azon mozgalmakat, melyek az utóbbi évtizedben nyelvünk fejlesztése, illetőleg a fejlődés helyes irányba terelése körül nyilvánúltak. S itt az olvasó lelkében bizonyosan előáll azon kérdés, *vajjon mi eredménye lett ez elméleti törekvéseknek nyelvünk gyakorlati használatára nézve?* Talán optimizmus nélkül elmondhatjuk, hogy az eredmény nem maradt el, s ha még jelenben csekély is az, jogosan várjuk növekedését a jövőtől. Gondosabb stilisztáink nyelvén mindenesetre meglátszik, hogy nyelvünknek minden tekintetben helyes használatára, magyarosságra törekesznek. Lelkiismeretesebb fordítóink jobban óvakodnak az idegenszerűségektől, mint régebben. A sebbel-lobbal dolgozó hirlapirodalomban is vannak jelenségek, melyek azt mutatják, hogy az írók ügyelnek a nyelv helyes használatára, s tudják, hogy van tudományos életünknek oly organuma, mely a nyelv magyarossága tekintetében is figyelemmel kíséri közleményeiket. Az újabb iskolai könyveken is láthatók némi nyomai a

nyelv helyes használatára való törekvésnek, bár ezen a téren joggal sokkal többet várhatnánk, mint a mennyi történt. Mindenesetre elismeréssel kell itt fölemlítenünk a középiskolai tanáregyesületnek azon kezdeményezését, mely szerint két évvel ezelőtt egy bizottságot küldött ki kebeléből az *iskolai műszók* átnézésére és javítására. E bizottság munkálatai közül a nyelvtani, stilisztikai és poétikai műszók átvizsgálása már készen van, s az erről szóló jelentés meg is jelent az egyesület Közlönyében (XII. és XIII. évf.) s a Nyelvőrben (VIII. k.). A többi szak műszavait, különösen a természettudományokét, nagy érdeklődéssel várjuk. Nem hagyhatjuk itt említés nélkül a Természettudományi Társulat jelenlegi elnökének, *Szily Kálmánnak*, a társulat Közlönye 121. füzetében megjelent jeles értekezését, melyben előadja azon igen helyes nézeteit, melyeket a természettudományi műszók átvizsgálásában alkalmaztatni óhajt, s a Tanáregylet bizottságának figyelmébe ajánl. A javítás munkájának egyetemeinken való megindítása még mindig késik, pedig hát az egyetemi tankönyvek nyelvében lenne a nyelvjavítás fejszéjének legtöbb írtani valója, és nemcsak a műszavak, hanem a nyelvnek szófűzési tekintetben is magyaros használatát illetőleg.

Hogy nyelvünk fejlődése a múltban ferde irányba tévedt, a felől, azt hiszem, egyik olvasóm sem kételkedik. S ha ez így van, s ha a nyelv és nemzetiség ügye szoros kapcsolatban van egymással, úgy hogy a nyelv hanyatlása a nemzetiség életét is veszélyezteti: akkor minden igaz magyarnak egyik legszentebb kötelessége a hazai nyelv ügyét melegen szívén hordozni, s azon lenni, hogy fejlődésének ferde irányba tévedése minél előbb megszűnjék. S e tekintetben igen fontos feladata van nemcsak a felsőbb, hanem a népiskolák tanítóinak is. A néptanítók e téren igen sokat javíthatnak, de igen sokat ronthatnak is. Ha a tanító nincs tisztában itteni teendőjével; ha az ő példájára legtöbbet adó kis gyermekek előtt hibás szókat és szólásmódokat használ; ha — mit nem akarunk feltenni — hibásan és idegenszerűen beszéli a magyar nyelvet: akkor a nyelvromlás veszedelmes kovászát beviszi még népünk azon köreibe is, melyek attól még eddig leginkább menten marad-

tak. A néptanítónak tehát elengedhetetlen kötelessége, hogy hibátlan, igazán magyaros nyelvet használjon a tanításban; s hogy ezt tehesse, hogy a nyelvébe a hírlapokból, a rossz nyelvű könyvekből s a társalgási megromlott nyelvhasználatból észrevétlenül is becsúszott idegenszerűségeket s helytelenségeket fölismerhesse s elkerülhesse: lehetőleg meg kell ismerkednie a nyelvünk tisztítására czélzó legújabb tudományos mozgalmakkal. A néptanítói körök könyvtárából nem lenne szabad hiányozni az ide vágó tudományos munkáknak, különösen a *Magyar Nyelvőr* eddig megjelent 8 és következő köteteinek, *Imre Sándor* és *P. Tewrewk Emil* fentebb ismertetett *nyelvtudományi pályamunkáinak*. S a néptanítói körök igen áldásos munkát végeznének, ha gyűléseiken egy-egy ide vágó nyelvi kérdést, azokkal való bővebb megismerkedés czéljából, felvennének időnként megvitatásra; ha a középiskolai tanárok kezdeményezését követve, s megjelent munkálataikat kiindulási pontúl véve, hozzáfognának a népiskolai tárgyak műszavainak tisztázásához. [1]

Mondanom sem kell talán, hogy a népiskolákban koránt sem kell kiterjeszkedni a hibás szók és szólásmódok fejtegetésére. Itt egyedűl a tanító helyes, magyaros beszéde legyen eszköze, ha van rá szükség, a javításnak s a romlás megakadályozásának. Ha a tan- és olvasó könyvekben fordúlnak elő nyelvi hibák, egyszerűen föl kell említeni, hogy ez helyesebben így van, s azon kell lenni, hogy, mihelyt lehetséges, teljesen szabatos nyelvű tankönyvek használtassanak az iskolában. S annak tanúlmányozására, hogy milyennek kell lenni a magyar nyelv tős-gyökeres magyaros használatának, alig nyílik másnak jobb alkalom, mint a romlatlan nyelvérzékű nép közt élő néptanítónak. Figyelje meg a nép ere-

[1] A nyelvjavításra czélzó újabb dolgozatok rövid áttekintésére különösen ajánlhatjuk a következő munkácskát: „*Antibarbarus*. Az idegenszerű és egyéb hibás szavaknak és szerkezeteknek betűrendes jegyzéke, a megfelelő helyesek kitételével; egyszersmind a m. nyelv főbb nehézségeinek magyarázata. Gyakorlati kézi könyv mindazok számára, kik magyarúl írnak és tanítanak.» Irta *Simonyi Zsigmond*. Budapest, 1879. Ára 50 kr. — S a nyelvtani anyag rendszeres áttekintésére ugyancsak *Simonyi Zs.* következő czímű munkáját: „*Magyar Nyelvtan* felsőbb osztályoknak és magánhasználatra.» Budapest, 1879. Ára 1 frt 50 kr.

deti, tőrűl metszett kifejezéseit, s ezen a nyelven beszéljen az iskolában. A városi tanító, kinek ily észlelésekre nem akad alkalma, olvasgassa, tanúlmányozza a népnyelvi hagyományokat: *Erdélyi János* „*Magyar Népköltési Gyüjteményét*“, *Kriza* „*Vadrózsáit*“, az *Arany László* és *Gyulai Pál* által szerkesztett „*Magyar Népköltési Gyüjteményt*“. A néptanítóknak a felsőbb osztályokban az irodalmi nyelv ismeretére is rá kell vezérelni növendékeit. S arra nézve, hogy az irodalmi stilusban kiket utánozzon, nagyon óvatosan kell körültekintenie. Tanúlmányozza különösen *Arany János* és *Gyulai Pál* prózáját, s a természettudományok nyelvében *Greguss Gyula* dolgozatait.

Ha a különböző fokú iskolák tanítói igazán megértik, mily fontos feladat vár rájok nyelvünk ügye körül; ha igazi ügyszeretettel járnak el ezen kötelességökben: akkor nincs mit félteni nyelvünket a jövőben az azt most fenyegető romlástól.

Hadd végezzem a neologia és orthologia küzdelmeit ismertető czikkeimet Imre Sándor szép szavaival, melyekkel az iskoláknak a nyelv ügye iránti fontos kötelességét így adja elő: «A nyelv iránti szeretet a házi és iskolai nevelés melegében tenyészik fel. Ott kell minden növendéknek keblébe oltani nagy írónk, Kazinczy, meggyőződését: «nekünk ezt a nyelvet szeretni kellene, ha nem volna is oly szép és a maga nemében egyetlen egy, mert *miénk!*“ Ez a „*miénk*“ a nagy szó. A nemzettel együttérzést, az ősökkel és kortársakkal összetartozás tudatát és benső érzését élesztgetni s vallásos mélységében fentartani: ez minden fokozatú nevelés ügye. Ebből következik, hogy az anyai nyelv tisztasága és épsége minden tanintézetnek és tanférfinak kötelessége minden fokozaton.»

KOMÁROMY LAJOS.

A MADARAK KÖLTÖZÉSE.

(Folytatás és vége.)

Következik a madarak egy *második osztálya*, melynél a költözés módja egészen más, mint a fentebbieknél. Ezen osztályba tartoznak a *vízi madarak*, azok hijával, melyeket fentebb már megemlítettem. Ezek nagyobb részint gyenge röpülő tehetséggel bírnak; csupán a vizeken és vizek mellett szerezhetik be eledelöket és sok időre van szükségük, míg annyi eledelt szedhetnek össze, a mennyivel jóllakhatnak. Ezen okokért a vizektől nem távozhatnak el messzire s így elköltözési utjokban sem követhetnek pontosan meghatározott egyenes irányt, hanem a vizek mentén utaznak. Utjok közben aztán ösztönszerűleg oly vizeket választanak, melyek őket rendeltetésök helyére vezetik, s ha egyik-másik folyó utóbb eltér a kivánt iránytól, akkor vízről-vízre utaznak, míg megint kedvező irányban vezető vizet nem találnak. Így járja ez mindaddig, míg kerülő útakon ugyan, de végtére mégis rendeltetésök helyére nem érkeznek.

A fentebbi osztályba tartozó madarak költözése közönségesen látható; a felső vidékek lakója épen úgy látja feje felett a darvakat, gójákat, gémeket, fecskéket elvonulni, mint a ki a Maros vagy Tisza mellett lakik: a vízi madarak utazásáról ellenben alig van tudomása annak, ki nem a vizek mellett lakik, s még a vizek mellett lakók közől is csak azok szemlélhetik nagyobbszerű alakban a költözést, a kik oly víz mellett laknak, a mely déli, délnyugoti vagy délkeleti irányban foly, a mely hosszasan megtartja ezen irányt, és mocsárokkal gazdag sat., mert, a mint fentebb is megjegyeztem, a vízi madár elhagyja azon vizet, mely őt nem jó irányban vezeti, vagy nem szolgáltat elegendő táplálékot s mindaddig repül vízről-vízre, mocsárról-mocsárra, míg megint kedvező irányú és természetű vízre nem talál. Így csak bizonyos kedvező irányú és természetű vizek azok egész Európában, melyeknek mentét a vízi madarak legnagyobb része követi, s a melyek mellé költözködésük alatt legnagyobb mennyiségben összegyűlnek.

Hogy őszi elmenetel alkalmával mely vizek mentét követi a költöző madarak nagyobb része Európában, arról nincsenek még elegendő részletes adataink; a visszajövetelre vonatkozólag azonban sok érdekes adat van egybegyűjtve, melyeknek eredményét érdemesnek tartom röviden megismertetni.

Midőn a visszajövetel ideje elérkezik, a vízi madarak az afrikai partokról s a középtengeri szigetekről az európai partokra kezdenek átszállani. Ide megérkezve, követik az éjszakkeletre és éjszaknyugotra vonuló

partokat, minek következtében rendre a nagyobb öblökbe gyűlnek fel, milyenek a lyoni, genuai, velenczei öblök s a görög Archipelagus. A melyek az Archipelagusban gyűltek össze, átmennek a Fekete-tengerre s egy részük innen a Dniszter, Dnieper és Don vizeket követi; más részük a Dunát kiséri, (habár ez nem kedvező irányban foly,) honnan aztán a Duna balparti mellékfolyóira térnek át s mindegyik a maga hazája felé vezető vizet követve, rendeltetése helyére jut. A melyek a velenczei öbölben s a joniai szigeteken gyűlnek össze, a Velencze és Trieszt közti nagy mocsárokra szállanak át, aztán a Tagliamentot követve a Willach és Klagenfurti tavakra, onnan a Fertő terjedelmes mocsáraira, innen aztán mindegyik hazájának fekvése szerint intézve útját, egy része követi a Dunát, más része a Duna balpartjába ömlő-vizeket, melyekről az éjszakibb hazájuk átrepűlnek a Keleti és Éjszaki tengerekbe ömlő vizekre és így tovább. A melyek a genuai öbölben gyűltek össze, azok a Póra repűlnek át, de mivel ez nem jó irányban vezeti őket, a Póba ömlő patakok segedelmével az Alpok átjáróit felkeresve a Murteni, Neufchateli és Bieli nagy tavakra szállanak át, innen pedig a Rajnára, melynek aztán az éjszaki iránytól kevéssé eltérő menete óhajtott irányban vezeti őket. A lyoni öbölből, a mennyire tapasztalataink terjednek, a Rhone folyót követve a svájczi tavakra, azokról pedig ugyancsak a Rajna mentén tartanak éjszak felé.

A valódi tengeri madarak, melyek ideiglenesen sem szeretnek az édes vizeken tartózkodni, a tengert nem hagyják el, hanem annak partjait követik utjokban, úgy hogy ezeknek mindannyiszor egész Európát meg kell kerülniök, sőt a sziberiai partokon, Nowaja-Zemlja, Spitzberg s más szigetek körül lakó tengeri madarak is inkább megteszik ezen nagy kerülőt, mintsem a tengert elhagyva, a többi vízi madarakhoz csatlakoznának.

A mi a vizek mentét követő madarak utazásának másnemű sajátságait illeti, ezek is főleg éjjel utaznak, de nem emelkednek oly magasra, mint az első osztálybeliek, hihetőleg, hogy éjji útjokban is szemmel tarthassák és követhessék a vizek mentét. Azonban sokan vannak közöttök, melyek nappal is utaznak, de ekkor nem tesznek oly nagy útakat egy huzamban, hanem csak egyik, eledelben gazdag helytől a másikig repdesnek, hogy a nagy kitérések miatt hosszú útjokat ez által is rövidítsék. Végre úgy látszik, hogy ezen madaraknak utazására az időjárás nagyobb hatással van, mint más madarakéra. A többiek, mikor indulásuk ideje eljő, akár beállott a tél, akár nem, elmennek; ezek ellenben, ha szelid az ősz, későbbre indulnak meg, s ha a fagy nem sietteti őket, útközben is sokat időznek, ha kedvök szerint való helyet találnak. Sőt útjoknak nagyságára is befolyással van a télnek szelidsége vagy zordonsága. Ha szelid a tél, nem mennek oly messze, ellenkező esetben tovább folytatják útjokat a meleg égalj felé.

Ennyi elég ezuttal a vízi madarak sajátságos utazásának ösmertetésére; lássuk már a költöző madarak *harmadik osztályát, az apró erdei madarakat*, melyeknek utazása megint több eredeti sajátságot mutat.

Alig tudja az ember megfogni, hogy ezen többnyire gyenge repülő tehetségű, kicsiny madarak miképen tehetnek évenként kétszer is oly nagy útat, a milyet valóban tesznek. S mennyi áldozatukba kerül minden útjok! Sokat elfogdosnak a fáradt utasok közől a ragadozó madarak és

madarászok, még többen pusztulnak el a középtengeren, ha rosz idő vagy szélvész lepi meg őket. A szárazon, a mint alább meg fogjuk látni, még csak bírnak magokon segítni ily esetekben; de a tenger felett, ha erős szél kitéríti útjokból, vagy csak fel is tartóztatja, éhség és fáradtság miatt a nagyobb résznek vesznie kell. A középtengeri szigetek s a hajók szolgálnak ilyenkor menedékhelyül azoknak, melyek oly szerencsések, hogy mielőtt erejök kifogyna, véletlenül szigetekre vetődnek vagy hajókkal találkoznak. A hajókat ilyenkor annyira ellepik a madarak, hogy az utóljára érkezők helyet sem kapnak, a hová letelepedhetnének. Mikor erősen el vannak fáradva és kényszeredve, oly vak rohammal tódulnak a hajóra, hogy sok száz a hajóba s árboczokba ütődve, halva hull a tengerbe. Volt oly eset is, mint egy író említi, mikor az egymás hátára tóduló, a hajón halomra gyűlő madarak sokasága a hajót elsülyesztéssel fenyegette, úgy, hogy a hajósok kénytelenek voltak a szerencsétlen menekülőket, melyeknek sem kedvök, sem erejök nem volt a hajót elhagyni, irgalom nélkül a tengerbe seperni, csakhogy magukat a veszélytől megmenthessék. Ezeket meggondolva, nem lehet csodálkoznunk, ha — a mint a tapasztalás mutatja — rendesen alig jő vissza egy negyede azon madaraknak, melyek tőlünk innen őszszel elköltöztek. Rendkívüli esetekben még nagyobb az útközben elveszettek száma. Így pl. 1851-ben és 1852-ben tavaszi szélvészek miatt alig tért vissza egy hatoda az apró madaraknak s azok is rendetlenül, részint nagyon megkésve érkeztek meg. 1848-ban hasonlóképen sok veszett el őszszel a szeptember közepén beállott téli hideg miatt.

De lássuk már az erdei apró madarak utazási módját.

Mikor szép az idő, ezen madarak magasan repülnek, egyenes irányban haladnak (őszszel délnyugotra, tavaszszal éjszakkeletre tartva) és éjjel utaznak. De rosz, szeles időben másképen cselekesznek, mert erős szélben nem repülhetnek biztosan és tartósan. Ezért mindaddig, míg a szeles idő tart, az éjet a széltől mentes völgyekben pihenésre és álomra fordítják; de hogy az így elhalasztott időt pótolják, ilyenkor nappal utazgatnak, azonban csak apródonként, egyik fáról vagy bokorról a másikra repülve, hogy a szél erejének ne tegyék ki magukat. Az erdőket, gyümölcsösöket, fasorokat követik leginkább, melyekről szeles rosz időben semmi okért el nem utaznak. Mivel ösztönszerüleg csak a déli irányban vonuló erdőket követik, ha azok elvégződnek s nincs közel más kedvező irányban vonuló erdő, melybe átrepüljenek, mindaddig vesztegelnek, míg az idő jobbra nem fordúl; akkor aztán magasra felemelkednek s az egész éjen át egyenes irányban haladnak.

Voltak, kik azt hitték, hogy az erdei apró madarak mindig csak az erdőket követve utaznak, de ez nincs így. Ezt ők csupán szeles, rosz időben, kénytelenségből teszik. Mikor jó az idő, mindig éjjel utaznak. A ki figyelmez az ily jelenetekre, gyakran láthatja is, mikor az apró madarak este felé fölemelkednek, míg utoljára a magasság miatt már nem lehet őket tovább szemmel kisérni; szintúgy néha reggel is lehet magasból leereszkedő apró madarakat látni. Hogy az erős szelek által okozott nappali utazás, (mely a dolog természetéből folyólag, több nap alatt is alig viszi őket egy pár mértfölddel tovább) csak kivételes dolog és rendesen éjjel utaznak; azt mutatja az is, hogy majd soha sem lehet tapasztalni, hogy valamely erdei éneklő madár dél után érkezzék; hanem mindig reggel veszi észre

az ember a madarat, mely az az előtti napokban még sehol sem volt látható.

Ezen három neme van az utazásnak s valamelyiket ezek közől követi minden madár, noha a különböző fajoknál kisebb-nagyobb eltéréseket tapasztalhatni. De még sok faj van, melynek utazása nincs elegendőleg kiismerve és egy vagy más tekintetben hiányos.

A *fürj* és *haris* annyira nem szeretnek repülni, hogy önként alig látja azokat az ember repülni s felrepítve is hamar visszaereszkednek a földre. Azt gondolná az ember, hogy ezen madarak tehetetlenek a költözésre, s mégis a fürjről bizonyos, hogy Afrikába megy; a harisról is hihető. A fürj oly sergekben érkezik őszszel déli Európába s annyira elfáradva tér vissza ugyanoda tavaszszal, hogy ezerenként fogdossák a madarászok, és mivel többet fognak, mint a mennyi helyben elkél, besózva szállítják mindenfelé. Olaszországban van egy püspökség, melynek jövedelme nagyobbára a fürjadóból áll, s a melyet épen azért tréfásan fürj-püspökségnek neveztek el. A középtenger felett gyakran látják a fürjeket nagy sergekben utazni, de a szárazon még nem látott soha senki fürjet költözni, hihetőleg mivel itt csak éjjel utaznak.

A *hóda* még gyengébb repülőnek mutatkozik, mint a fürj, s mégis költöző madár. A mezőségi tavaknak sok ezer hódái októberben észrevétlenül eltünnek s márcziusban megint épen oly látatlanul jelennek meg. Mivel a folyóvizeken soha sem lehet hódát látni, a nádas tavak pedig nem alkotnak egybefüggő sorokat, melyeket azok apránként utazgatva követhetnének, ezért hihető, hogy nagy útakat tesznek egy huzamban és csak éjjel utaznak. Épen így áll a dolog a *vízi tyúkokkal* is. Ezen esetek tanusítják, miszerint abból, hogy egy madár nem szeret repülni és látszólag nagy erőfeszítéssel repül, még nem lehet következtetni, hogy épen gyenge repülő is.

A nappali ragadozó madarak közől a költözők, (milyenek a halászsas, héjja, kánya, vércsék) a mennyire adataink terjednek, csupán nappal utaznak s így egyedül álló kivételt tesznek, a mennyiben a többi madarak vagy csak éjjel, vagy legalább főleg éjjel költöznek.

Az apróbb bagolyfajokról, melyek közt egynehány rendes költöző madár, csak annyit tudunk, hogy télben nálunk nem láthatók, de hogy mikor és miként utaznak, arra majd semmi adatunk sincs.

Ez alkalommal megemlítek egy balhiedelmet is, melyet huzamos időn keresztül még egyes kitünőbb természetvizsgálók is osztottak. Voltak ugyanis többen, kik azt hitték, hogy a fecske és a kakuk nem költözik, hanem téli álomba merülve tölti el a telet nálunk, mint a denevérek s több más állatok. Ezen balhiedelemre azon tapasztalás szolgáltatott alkalmat, hogy többször találtak őszi sanyarú idők alkalmával, valamint néha zord tavaszszal is fecskéket és kakukokat faodvakban és más rejtekhelyeken egybebúva és álomba merülve, melyek aztán a szobába vitetve fölébredtek. Ebből aztán elsietve azt következtették, hogy ezek téli álmot alvó állatok. Hogy sanyarú időben a fecskék néha faodvakban keresnek menedékhelyet, az természetes, valamint az is, hogy az ily madarak, ha még van élet bennök, meleg szobába vitetve, felébrednek; de ebből még nem következik, hogy ha ott maradtak volna, kiteleltek volna. Sőt ellenkezőleg, be van bizonyítva, hogy egy pár nap alatt minden fecske megdöglik, ha fagyos időnek van kitéve, a helyett hogy álomba

merűlne; holott más téli álmot alvó állatok (pl. hörcsög, pele, denevér, rovarok sat.) ha az ember tartós hidegre teszi őket, álomba merűlnek, tavaszszal azonban az idő melegültével megint felébrednek. Az, hogy tavaszszal is találtak faodvakban fecskéket s azok is feléledtek a meleg szobában, nem bizonyít semmit, mert nincs semmi ok azt hinni, hogy azok őszszel mentek oda, hol tavaszszal feltaláltattak. Sőt mivel minden ily eset, melyet felhoznak aprilis közepén és végén történt, meg van az egész talány fejtve, mert akkor a fecske már haza érkezett s ha az oduban keresett menedéket, arra hihetőleg az olykori áprilisi hózivatarok kényszerítették.

A fecskékre vonatkozó balhiedelem még többre is terjedt, mert voltak, kik hitték, hogy a fecske a tavak fenekén az iszapban alszik télen s ezt azért hitték, mivel gyakran találhatni a tavakban fecskéket. Mivel azonban élő vagy életre kelthető fecskét a tavak iszapjában még nem találtak, világos, hogy téli álomról itt szó sem lehet.

Ezen balhiedelmet, melyet ma már senki sem oszt, jónak láttam megemlíteni azért is, hogy a gyermekek ideje korán figyelmeztethessenek hasonló közkeletű babonákra, melyek gyönge ítéletüket megvesztegethetik, s melyek ellen az egyedüli biztos orvosság: a természet józan, értelmes, gondos megfigyelése. Az ilyen megfigyelés az okulás hasznán kívül a legkellemesebb élvezetet is nyujtja s a helyett, hogy a föld porához kötne, arra késztet, hogy igaz áhitattal emeljük tekintetünket a magasba a mindenségben nyilatkozó csodálatos rend alkotójához.

Szente József.

A RÓZSAVIRÁGUAK ISMERTETÉSE

A FELSŐ NÉPISKOLÁBAN.

(Gyakorlati tanítás.)

Bocsánatot kérek, t. olvasónő, hogy ezen módszertani czikket közölni bátorkodom. E folyóirat t. szerkesztősége minden füzetben hoz ugyan egy-két módszertani értekezést, de igen sok, mondhatni legtöbb pedagogiai lapunk ügyet sem vet az ily irányú czikkekre, s igen ritkán foglalkozik az oktatás módszerével, a tulajdonképeni tanítási kérdésekkel; úgy, hogy a pedagogiai írónak attól kell tartania, hogy az enyémhez hasonló módszertani közlemény által az olvasók nagy részét szinte maga ellen fogja zudítani. És mégis ezen czikkeknek kellene a pedagogiai szaklapok főtartalmát képezniök, amennyiben egy iskolai szaklapnak mindenekelőtt az a feladata, hogy a tanítót hivatásának megfelelőleg képezze s neki oly anyagot nyujtson, a melyet az iskolában azonnal értékesíthet. Társadalmi-pedagogiai, politikai, elméleti, didaktikai czikkek, mint csemege, champagnei bor díszíthetnek ugyan egy jól fölszerelt asztalt, de a húst és a mindennapi kenyeret a módszeres lélektani, pedagogiai, az iskolai életből merített czikkek képezik. Ha tehát e czikket megirni bátorkodtam, ez több oknál fogva történt; ugyanis tudom, hogy a *Nemzeti Nőnevelés* tisztelt szerkesztősége is osztozik az általam imént fejtegetett nézetben, sőt csekélységemet egy ily czikk közlésére fel is szólította; de meg bátorított az is, hogy az anyagot abból a tudományból választottam, a mely joggal viseli a «scientia amabilis», a «szeretetreméltó tudomány» nevét t. i. a növénytanból, még pedig — a rózsák köréből.

Van-e ki a rózsákat nem szereti?

Francziaországban, sőt Magyarország egyes vidékein is közszokás, hogy junius 8-án Médard napján ünnepet ülnek s a község legszebb, legerkölcsösebb leányát egy szép rózsa átnyujtásával tisztelik meg. Én a «rózsaviráguak»-ról szóló czikkemet nem a legszebb olvasónőnek, hanem annak szentelem, a ki mint tanítónő a leglelkismeretesebben teljesíti hivatását az oktatás terén.

És most térjünk a tárgyra.

I.

Czél.

Mi ez előadás *czélja?*

1. A tanító ismertesse meg a növendékkel a rózsavirágúaknak, ezen annyi szép és hasznos növényben gazdag rendnek legfontosabb fajait.

2. A növendékek érzékeit, felfogó, összehasonlító és megkülönböztető képességét tökéletesítse; a növendékek gyakorolják magukat alsóbb és magasabb fogalmak felfogásában, képezésében és rendezésében s tanulják meg a különösből az általános igazságokat felismerni.

3. Nemesítse az ifjúság esthetikai és erkölcsi érzékeit, ébreszsze fel bennük a természet iránti érdekeltséget és szeretetet.

II.

Tervezet.

Ezen czél elérésére a következő *tervezet* ajánlható:

A) *Ismétlésül* szolgálhat a már ismertetett alma- és csontárfélék rövid tárgyalása.

B) *Szemléleten alapuló közlés.* A rózsa *fajnak*, különösen a «csipkerózsá»-nak leirása: 1. boncztani, 2. élettani, 3. alaktani, 4. vegytani, 5. phänomenologiai, 6. rendszertani, 7. földrajzi, 8. kertészeti, 9. ethnographiai és történeti, 10. költészeti és 11. technologiai szempontból. A *rózsa-neműek* meghatározása és leirása.

C) *Associatio:* 1. A rózsa összehasonlítása a tavi rózsával, a málvarózsával és a bazsarózsával. 2. Összehasonlítás a földi eperrel, a málnával és a pimpóval. 3. A rózsafélék „*családjának*“ képezése és meghatározása. 4. A rózsaféle, almaféle és a csontárféle családok összehasonlítása. A *rózsavirágúak rendjének* leirása. 5. Ezen *rend* összehasonlítása a hüvelyesekkel.

D) *Begyakorlás:* 1. rajzolás, 2. mintázás, 3. kivágás, 4. koszorúfonás, 5. rendszeresítés, 6. néhány előfordult alaktani fogalom, néhány növénytani műszó megmagyarázása.

E) *Összefoglalás. Feladvány.*

III.

Kidolgozás.

A.

Márczius havában szemléltük a cseresznye-, szilva- és baraczkfavirágát. Mindezen fák igen korán virágzanak, mintha tudnák, hogy nehéz feladat megoldása vár rájuk, a mennyiben kemény gyümölcsöt kell teremniök. Ez különösen a cseresznye és megyfákra vonatkozik, a melyek először lepnek meg bennünket izletes gyümölcsükkel.

Milyen a cseresznyefa gyökere, törzse, levelei? Milyen a cseresznyefa kelyhe, koronája? Hány *porodája* van a cseresznyefának, hány a

megyfának, a baraczkfának? (Számos, 20-nál is több.) Tehát a Linné-féle rendszer melyik osztályába tartozik? (A 12. osztályba.) Milyenek szirmaik és porodáik, állásuk szerint? (A kehely a csészéhez odanőtt, a csésze karimáján állnak.)

Hány *termét* különböztetünk meg a cseresznye virágjában? Csak egyet. Tartozik tehát a Linné-féle rendszer 12. osztálya 1. rendjéhez.

Hány *maghont* különböztetünk meg minden virágban? Egyet; és hány magzat van minden gyümölcsben? *Egy szabad magzat.*

Hány *burkot* különböztetünk meg a gyümölcsnél vagy a termelésnél? Hármat. A külső burok levonható, a középső húsos, kifejlődött. A belső kőkemény. — Hogy nevezzük tehát a cseresznye-, megy-, szilva-, baraczk-, mandulafa gyümölcsét, mint a melyek magburka kőkemény, csontkemény?

Mind e most nevezett fajok és nemek igen sok lényeges jelre nézve egyeznek, egymáshoz úgy hasonlítanak, mintha testvérek volnának; ezek tehát egy családot képeznek, és minthogy gyümölcsük, termésükre nézve egyenlően kőkemény, azért e családot *kőgyümölcsüeknek, egymagvu kő- vagy csontgyümölcsüeknek (csontár) nevezzük.*

(Nevezzen meg néhány ily növényfajt!)

Minden szilvafa csontárféle, de nem minden csontárféle szilvafa, lehet baraczkfa, kökénycserje is.

Magyarországban e családból t. i. a csontárfélékből 12 különböző faj ismeretes (L. dr. Borbás V. *A főváros és környékének növényzete* czimű munkáját.)

Valamivel később, még pedig május havában szemléltük az alma, körte, a nászpolya, a galagonya virágzatát és azt le is irtuk.

Minő az alma- és körtefa gyökere, törzse és levele?

Minő az almafa virágzata? (Bogernyőt képez.)

Milyen a kehely a csésze állására nézve?

Hány szirma van az almafának? (Öt.)

Milyenek azok alak és nagyság szerint? (Szintén szabályszerűek.)

Hány porodások azok? (Sokporodások.)

A Linné-féle rendszer melyik osztályába tartoznak? (A 12. osztályba.)

Milyenek a szirmok és porodák állásuk szerint? (Ép olyanok, mint a kőgyümölcsüeknél t. i. a kehelyhez oda nőttek.) Tartozik tehát szinte a kehelyviráguakhoz. (Calcyflorae.)

Hány *termékük (bibéjük)* van az almaféléknek? (2—5-ig; Linné, 12. oszt. 5. rend.)

Hány a *maghon?* (Szintén egy.)

Milyen a maghon? a termés? (többbrekeszű.)

Miből fejlődik az alma termése, gyümölcse? tán csupán a maghonból? (A termés, a gyümölcs a kehelyből származik, mely húsos lesz.)

A gyümölcs egy részét képezi a *magház*, a *magrejtő*, melynek üregeiben a magvak fekszenek.

Oly kemény-e a magház, a magrejtő, mint a cseresznyénél és szilvánál? (Nem, hanem bőrhöz hasonló.)

Hány maghont találunk egy virágban? (Szintén csak egyet.) De hány rekeszű a maghon? és hány mag fekszik benne? (Több; az almafa, a körtefa, a nászpolyafa nem csontármagvuak, hanem bőrmagvuak.)

Az alma álgyümölcs.

Nevezzen meg néhány növényt, melyek hasonlóképen alma-gyümölcscsel bírnak!

Valamennyi imént megnevezett növények, — a mint azt a múlt hónapban, összehasonlítás által, találtuk, — igen sok lényeges jelre nézve, de főképen a termésre nézve megegyeznek, ezek tehát egy családot képeznek, melyet Linné *almaféléknek* nevezett el. Minden körtefa bőrmagvú almaféle, de nem minden almaféle körtefa.

E családból Magyarországban vagy 20-nál több faj díszlik. Ezuttal azonban egy más családdal ohajtunk megismerkedni.

B.

Íme hoztam magammal egy virágot; önök mindnyájan jól ismerik. Többször leirtuk már a rózsabokrot; még a népiskola alsóbb osztályaiban mutattuk be először e pompás növényt.

«Van egy virág, jól ismerem,
Szúrós tövis között terem,
Hajnal-piros a levele —
Mondjam-e, hogy mi a neve?»

(L. Árva rózsácska czimű olv. Gásp. II-ik olv. könyv.)

Ezen rózsa íme a *százlevelű rózsa* (rosa centifolia) virága. Itt látnak még néhány rózsafajt ábrázolva, mint pl. a tompa levelű rózsa, (R. pimpinelli folia), a kerti rózsa (R. hortensis), a tarka rózsa (R. galica), a pézsma rózsa.

A rózsákat az emberek már évezredek óta tenyésztik, a miért igen sok mellékrózsafaj létezik. Lindley híres angol növénytudós egy nagy műben leirta a rózsákat, és 2000 különböző rózsánál többet sorolt fel; de mindannyinak megvan a közös nevük: rózsa valamennyi.

Több faj képez egy *nemet*. Rózsa egy nemnek a neve. Görög nyelven „*rhodon*"-nak hívják, ami eredetileg annyit jelent mint «nőni», «virágozni»; az összes európai nyelveken, csekély hangeltérésekkel ugyanazon néven, a «rózsa» néven ismerik.

Itt pedig bemutatom a „*csipkerózsa*" ágát (rosa canina). Ezen rózsafajra leszünk mi különös figyelemmel. Vizsgáljuk ezen növény részeit egyenként.

Milyen a *gyökere?* (ágas, fás, tartós.)

A rózsabokorcserje tehát az évelő növényekhez tartozik.

E növény gyökerét hajdan az *ebdüh* ellen gyógyszerül használták, és innét nyerte az említett latin nevét. *

Az előnév a nem, a család neve, a második a faj neve. — A magyarban csipke-rózsának nevezik, s miért? Hol vannak a szúró részei, *csipkéi?*

Hány tövis nő a gyökeréből? A rózsa tehát *cserje*; azonban ápolás és nemesítés folytán szép fává növekedhetik. Tehát a növények is tökélyesbülhetnek ápolás által. Az *ágak* ívszerűleg lecsüngnek, igen szerények,

* Canis, canina = kutya; rosa canina = kutya rózsa.

daczára annak, hogy a virágok királynőjének vannak elismerve; innét a közmondás: «Igen szép a rózsa, még sem kevély».

Miért kell a rózsák leszakasztásánál óvatosnak lenni? Mert szúrós tövisei vannak. S e közmondás is azt tartja: «A rózsa is tövis között virágzik.» «Ki rózsából veti az ágyát, férjen meg a tövissel is.» «Nincsen rózsa tövis nélkül.»

Azonban a botanikusok különbséget tesznek *tüske* és *tövis* között. A Robinia fának, a tövises igliczének (Ononis spinosa) töviseik vannak, mert ezen kinövések a törzsből erednek s a fához oda nőttek. Ellenben a rózsánál az egresnél azon eldurvásodott ágacskák csak a kéregállományba nőttek és igen könnyen leválaszthatók; miért is, megkülönböztetésül amazoktól, *tüskéknek* neveztetnek. Tövises és tüskés növények leginkább a forró és mérsékelt földöv alatt találhatók.

Milyenek a rózsa tüskéi? Sarlóalakúak, többé-kevésbbé elnyomottak.

A monda beszéli, hogy midőn az Úr letaszította az ördögöt az égből, ez utóbbi ismét fel akart jutni, s e czélra egy magas, egyenes ágú és tüskékkel megrakott cserjét alkotott. E cserjén az ágak lajtorjául szolgáltak volna, melynek fokain t. i. a tövis-ágakon akart felmászni. Azonban az Úr meghiusítá szándékát az által, hogy az ágakat meggörbítette és lefelé hajtotta; mire az ördög dühében és bosszúságában a tüskéket oly módon helyezte és ferdítette el az ágakon, hogy azok minden közel jutó személybe vagy tárgyba belekapaszkodjanak.

Minők a rózsa *zöld levelei* összetételük szerint? Nem egyszerű, hanem összetett levél, mert 5—7 levélkéből áll, tehát páratlanúl szárnyalt tollazott levelű.

Milyen a levélke állására, alakjára és szélére nézve?

Milyenek a levelek az erek, az inak szerint? reczés alakúak reczés inuak; tehát a rózsa a reczés alakú növényekhez tartozik. És hova tartoznak a tulipán levelei? Az egyenközüekhez.

A csipkerózsa ép úgy, mint a százlevelű évenkint lehullajtja leveleit.

A rózsabokornál több, két—öt virág is nő egymás mellett, de nem egy pontból. A virágzat *bogernyőt* képez.

Hány része van a *virágnak?* (4 része.)

A rózsacserje a teljes virágú növényekhez tartozik.

Milyen a *kehely?* Kancsó idomú, húsos, alant összenőtt, fent tollasan hasogtatott, ötmetszetű. A virágzásnál a kelyhek visszahajlottak és az érettség idején lehullnak.

Nézzük meg a *rózsa-pártát, bokrétát!*

A *virágkorona*, a sziromzat, a bokréta 5 levelű, a rózsacserje tehát a *vált-szirmuakhoz* tartozik. A virághevelek egyenlőn nagyok. A rózsacserje a *szabályos* levelű virágkoronával ellátott vált szirmuakhoz tartozik. A jó szagú viola szintén a váltszirmuakhoz tartozik. (Miért?) De szirmai nem egyenlők. Ugyanazt vehetjük észre a babnál s az akáczfánál.

A rózsa leveleinek nyele apró kinövésekkel, két kis *mellékleveléllel* van ellátva; és ezeket botanikusok *pálhákuak* nevezik. A rózsa levele tehát *pálhás;* a borsóé is.

Minők a levélkék színükre és alakjukra nézve?

A rózsa már a legrégibb idők óta kedvencz virága az embereknek

Minden időben és minden népnél megénekelték. Eredetéről a költők a következőt beszélik:

Egy bárányka egy rózsaágon rágicsált, a miért a rózsacserje tőle egy csomó gyapjút ragadott el. Erre a fülemile a cserjétől elkérte a csomó gyapjút, hogy abból fészket építhessen, amit a cserje oda is adott neki. A fülemile, hogy háláját lerója, egy szép dalt énekelt a cserjének, melyből az öröm és elragadtatás folytán szép, színes *rózsa* nyillott ki.

De bármily szép is a virágkorona, a bokréta, — sokkal fontosabbak ennél a porodák és a terme.

Hány *porodával* bír a rózsa? (Húsznál is többel.) — Az alma és szilvafához hasonlóan a Linné rendszerének 12-ik osztályába tartozik.

A porodák ápolás folytán ismét levelekké és virágokká változnak át és így lesznek a telt rózsák. (L. a kerti és a vad rózsa cz. mesét a Schulcz Imre-féle növénytanban.)

Valamennyi rózsa illata által tünik ki; különösen a fehér, kevésbé a sárga rózsa. Általában valamennyi növény között a fehér virágúak a legjobb illatuak, a kék és barna színűek legkevésbbé illatoznak.

A viráglevelek és porodák a kehely széléhez odanőttek, úgy mint az almaféléknél.

Hány *bibeszár* van a rózsavirágnaknál? (Több.) Tartozik tehát a Linné-féle rendszer 12. osztálya 6. rendjéhez.

Míg a körte-, cseresznye-, szilva- és baraczkfa már aprilis hóban virágzik, a rózsa, mint a virágok királynője, sokkal később, csak a nyár derekán, junius—julius havában szokott nyilani. De vannak azért rózsafajok, melyek korábban virágoznak; vannak olyanok is, a melyek havonként (ezek a havi rózsák), sőt olyanok is, a melyek csak őszszel (őszi rózsák) virágoznak. A rózsa cserje előbb kizöldül s csak egy hónappal később kezd virágozni. Gyümölcse őszszel érik.

Rendesen a *terme* alsó részéből t. i. a *maghonból* fejlődik a termés, a gyümölcs. Nézzük meg, miképen nő a termés a rózsánál.

Itt mutatok egy úgynevezett bogyót, melyet a múlt őszszel egy rózsacserjéről szakasztottam le. Ez skárlát-vörös színű, kancsó alakú, de nem a maghonból, hanem inkább a kehelyből fejlődik, tehát nem valódi bogyó, hanem *álgyümölcs*. Ha felnyitjuk, megtaláljuk benne a zárt gyümölcsöt a sörtés magszemecskékkel, melyek úgy mint a hüvelyesek *fehérnyét nem tartalmaznak*. A termés csak a vadrózsánál, a csipkerózsánál látható. A rosa centi folianál a porodák viráglevelekké alakúlnak át, és azért nem hoz termést.

Irjuk le a csipkerózsát! Melyek annak részei s mikép vannak azok alkotva, különös tekintettel a virágra és a termésre?

Valamely növény leirásánál azt is fontos tudni, hogy hol tenyész; tehát a földrajzi elterjedését is kell ismernünk. A legszebb virágok a forró földöv alatt találhatók ugyan, hanem a mérsékelt földövnek kárpótlásúl a természet a virágok királynőjét, a rózsát adományozta. A mily szép a rózsa, oly kevéssé érzékeny a hideg iránt, úgy, hogy az éjszaki féltekén Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában az éjszaki szélesség 20°—70° között mindenütt megél.

Haslinszky Frigyes szerint Magyarországban kilencz különböző, és pedig vadontenyésző rózsafaj található. A vadrózsa-cserjék *dugványo-*

zás, oltás vagy *szemzés* által nemesíttetnek, és így lesz belőlök a szép telt rózsa-virág.

Ha továbbá az egyik rózsa-virág pora a szerte repdeső rovarok, a szél, vagy az ember által szándékosan a másik rózsa terméjével érintkezésbe hozatik: az így termett magvakból szintén új és szép mellékfajok származhatnak (párosulás).

Azonban bármennyire diszesítik is a rózsák kertjeinket, bármennyire gyönyörködtetik is az embert szép viráguk és jó illatuk által: ezen élvezet sok fáradtságba kerül, mert a rózsáknak gondos ápolásra van szükségük, főleg ha edényben a szobában tartjuk. Azért helyesen mondja a példabeszéd: «Türelem rózsát terem». A mi a talajt illeti, ezek kiválóan az agyagos, homokos, inkább száraz, mint nedves talajt kedvelik; megkivánják továbbá a friss levegőt és a napfényt.

A rózsa különböző ártalmaknak lehet kitéve.

Az állat- és növényvilágból számtalan élősdi környezi őt, s nem ritkán tönkre is teszi.

A rózsa ellenségeihez tartoznak többféle gombák, így pl. az élősködő gombák közül a *rozsda-gombák* (Uredrinae-gombák) és a *fonal-gombák* közül az Erysiphei gombák; továbbá többféle rovar, pl. az aranyos diszély (citonia aurata), a rózsa erdenyész (Hylotoma rosarum), a 4 $^{m}/_{m}$ hosszú csészegubonc, vagy a gubacs-darázs (Rhodidices rosae), mely petéit a levélrügy aljába rakja, mi által rózsagubics keletkezik, melyről még a középkorban azt hitték, hogy vánkos alá helyezve hosszú álmot idéz elő. A hernyók, pillangók és bogarak mint vendégek szintén meg szokták a rózsát látogatni. Különösen ártalmasak a rózsára nézve a *rózsa-levélészek* (aphis rosae), melyek nagy mértékben szaporodnak, és a vízben feloldott zöld szappan által pusztíthatók el.

A rózsa sokféle *hasznot* nyujt az embereknek.

Fáját az asztalos, leveleit és magvait a gyógyszerész használja. De legtöbbre becsüli az ember a pompás jó illatú virágát, a mely nemcsak a hölgy fürteit és keblét ékesíti, hanem a kertnek és szobának is diszére szolgál. Lyonban a «Jardin de la marine»-ben van a legidősebb rózsafák egyike. Ez 70 éves, és virágzás idején 50,000 virág is ékesíti. Virágkedvelők és kertészek az egész világon foglalkoznak a rózsák ápolásával. Néha egyetlen egy rózsát 30—40 frtért adnak el. A rózsának mellékfaja van, melyek mindegyikét külön-külön névvel, sokszor híres férfiak és nők nevével ruházták fel.

De az emberek nemcsak a rózsát magát, hanem illatát is értékesíteni birják. Többféle rózsafaj szirmaiból készítik a kellemes illatú *rózsa-vizet* és *rózsa-olajat*. A rózsa illata a szirmainak sejtjeiben levő, könnyen illanó folyadékból származik, mely különösen virágzás idején a napsugarak behatása alatt fejlődik ki.

A rózsa-olajat sajtolás, tisztítás és elpárologatás által nyerik. Az olaj hol halvány sárgás, hol vöröses, néha pedig zöldes, sűrű folyadék; víznél könnyebb (fajsúlya 0·87—0·89) alkoholban nehezen, aetherben könnyen oldható. Egy lat rózsa-olajat előállítására 8000 jól kifejlett rózsa-virág szükséges. Legtöbb rózsa-olajat készitenek Kazanlikban Törökországban, Ghazepore-ban Indiában és Cannes-ban, Nizzában Franczia-országban; így pl. Cannes-ban egy Hermann nevű illatgyáros

évenkint 140,000 font narancsvirágot, 12,000 font akáczfavirágot és 140,000 font rózsavirágot használ fel.

Igen természetes tehát, hogy a rózsa minden népnél, minden időben a legkedveltebb virág volt, és habár újabb időben szépségre nézve hatalmas versenytársai merültek fel, mint az Azaléa-félék, a Rhododendron stb.; a rózsa mindamellett megmaradt a virágok királynőjének mind maig.

Számtalan hitrege, monda és legenda füződik a rózsához. Az indusoknál egy hitrege azt beszéli, hogy a nők legszebbike egy 108 nagy és 1008 kicsiny szirmú rózsabimbóból született. Wisnú, a világ fentartója látta, mint rejtőzik és szunnyad el «Lakschim» istennő rózsákkal telt bölcsőjében. Kellemétől és szépségétől elragadtatva egy csókkal ébreszté őt fel, s nőül vette. Ettől kezdve a rózsát a keleti népek az isteni titok jelképének tartották és szentnek nevezték. A magyar költő szépen mondja: «A rózsáé az illat, a szűzé a szemérem».

Sokkal később a rómaiaknál, jól elzárt bimbója miatt, a titoktartás jelképének tekintették a rózsát. Mindazon lakomáknál, a melyek alkalmával politikai ügyekről is beszéltek, az asztalokon rózsabimbók voltak elhelyezve annak jeléül, hogy a vendégek az ott hallottakat titokban tartsák. Még ma is használjuk ezt a szójárást «sub rosa», a mi annyit jelent, mint «titoktartás mellett».

Egy görög hitrege szerint Ceres akkor fakasztotta az első rózsát, midőn Aphrodite, a tenger habjából született. Az istenek e fölötti örömükben nektárral nedvesítették az új virágot; innen van, a rege szerint, a rózsa jó illata.

A kereszténység régi irodalmában és hagyományaiban is igen sok mondát és legendát találunk a rózsáról. Így pl. egy legenda azt beszéli, hogy szűz Mária egy tüskeerdőn ment keresztül. Ekkor már szíve alatt hordozta az üdvzítőt, és íme mi történt? Minden tüskén, a mely megsebzette, piros rózsa fakadt! Szent Ambrosius szerint a paradicsomban még nem voltak tövisei a rózsának; az első tövisek csak az első bűneset után nőttek rajta.

Thüringiai sz. Erzsébetről beszéli a legenda, hogy titokban étkeket vitt atyja asztaláról a szegényeknek s midőn atyja tetten érte őt és kérdőre vonta, hogy mit visz oly rejtegetve, Erzsébet azt felelé, hogy: rózsákat. És az isteni csodatevő jótékonyság nem hagyta cserben a jótevő szűzet; a türelmetlen, keményszívű apa csakugyan rózsákat talált leányánál: az étkek rózsákká változtak át.

Az angol nép történetébe véres betűkkel van bejegyezve: «a fehér és piros rózsa» harcza, a York és Lancaster házak egymás közötti küzdelme. A költők mindenféle nyelven megénekelték a rózsát. Bizonyára ismerik már Lisznyai Kálmán «Kérdeztem a rózsát» czímű költeményét:

Kérdeztem a rózsát, valjon mit álmodott
S elpirulva felelt: sugárt és harmatot
S alig hogy kimondá, beteljesült álma
Meleg sugar sütött, harmat hullott rája.

Én is azt álmodtam, sugárt és harmatot;
S alig hogy kimondtam, szememben ragyogott.
Szememben fénylett a búbánat harmatja,
S a remény sugára szivem csalogatja.

A magyar népdalokból is ritkán hiányzik a rózsa, pl.:

Én ültettem a rózsafát
Más szedi le a virágát.

Pirulj rózsa, pirulj!
De nekem ne virulj.

Végsőt mosolyga orczád
S a halál leszedé róla szép rózsáit. *(Vörösmarty.)*

De a rózsát a gondolatok és érzelmek kifejezésére is használják; mert a virág-nyelvben minden virágnak megvan a maga jelentősége, így pl. a Pézsma-rózsa azt mondja: «Szíved jósága vetélkedik arczod szépségével». A Borzas-rózsa így nyilatkozik: «Arczodon a szerénység rózsa hajnala dereng», stb. A rózsa általában úgy szerepel a virág-nyelvben, mint a szép fiatalság derült kedvének, eleven színének, s az élet gyönyöreinek jelképe.

C.

Valamint a gyermekeket örömest keresztelik híres egyének nevére, ép úgy adják a szépségük által kitünó virágoknak is a rózsa nevet. Így a málvafélék egy neme a *málva rózsa* (Althae rosa), a zuharfélék egy neme a *nap-rózsa* (Helianthemun), a keresztesfélék egy neme a *jerichoi rózsa* (rózsaloncz), a nymfafélék egy neme a *tavi rózsa* (Nupharlateum), a sok termések egy neme a *bazsa-rózsa* nevét viseli.

De a mily hasonlók egymáshoz neveik, ép oly különbözők több lényeges ismertető jelre, főképen pedig a virág egyes részeire nézve. Mindannyian a phanerogamákhoz, még pedig a váltszirmú kétszikűekhez tartoznak ugyan; azonban a szirmok és porodák mindegyiknél különbözők. (Soroljják fel a különbségeket!) Így tehát egészen más rendbe és családokba kell őket sorolnunk. Nevükre nézve hasonlók ugyan, de táplálkozási és szaporodási szerveiket tekintve sok különbséget találtunk közöttük.

Vannak megint oly növények is, melyek más neveket viselnek ugyan, de a virágzásra nézve megegyeznek a rózsával; (Tekintsünk meg néhány oly növényt, a mely többé-kevésbbé hasonlít a rózsához, és vele közeli rokonságban áll. Ezek közül *ez* ábrán több képviselőt látunk.)

Hasonlítsuk össze pl. a rózsát a *földi eperrel*, a *szamóczával*. Mindenekelőtt keressük fel a különbségeket. — A rózsa magasra növő cserje, holott a földi eper nem éri el ezt a magasságot. A rózsa kelyhe kancsóalakú és ötmetszetű; a szamóczáé kiterült és tízmetszetű. A rózsa bokrétája, szirmai piros, fehér és sárga színűek; a földi eperéi mindig fehérek. A rózsa zöld levelei páratlanúl szárnyaltak, 3—7 számúak; a földi eperéi hármasak. A rózsa bogyója száraz; a földi eperé húsos, nedves illatos. A rózsa magvai sertékkel vannak ellátva, és a termés belsejében ülnek; az eperéi bő nedvű húsban. A rózsa fajai egy külön *nemet* alkotnak. Ezen nemhez több mint 70 faj és talán 2000 mellékfaj tartozik. A szamócza vagy a földi eper is egy *nemet* képez, melyhez szintén több faj tartozik.

Melyek e két nem hasonlatosságai?

Mindkettő évelő gyökerekkel ellátott növény. Mindkettő száras

növény, mindkettő kétszikű. Mindkettő levele összetett és pálhás. Mindkettő 5 egyenlő viráglevéllel, tehát egy szabályos virágkoronával bír. Mindkettő több porodás. Mindkettő a Linné-féle rendszer 20-ik osztályába tartozik. Mindkettőnél a viráglevelek a kehely szélénél ülnek. Mindkettő tehát a kehelyvirágúakhoz tartozik (Calcyflorae). Mindkettő magva fehérnye nélküli. Mindkettőnek több terméje van.

A *rózsa* és az *epernemek*, a *málnaszeder*, a *földi szeder* és a *pimpó* több tekintetben hasonló. Melyek ezen hasonlatosságok? Ennélfogva ezek egy *családba* tartoznak, és rózsaféléknek vagy *álgyümölcsüeknek* neveztetnek. Magyarországban ezen családból 64 faj létezik.

A múlt hónapban szemléltük az almavirágúakat és csontárféléket. Hasonlítsuk e három családot: 1. az almafát, 2. a szilvafát, 3. a rózsa. cserjét egymással össze.

Miben különböznek ezek egymástól. Az 1. és 2-nak egyszerű, a 3-nak ellenben összetett pálhás levelei vannak. Az 1. és 2-nak csak egy maghonja van egy virágban, a 3-nak több maghonja van.

Az 1-nél a porczos magrejtő lágy.

A 2-nál kemény magrejtő.

A 2-nál álgyümölcs.

A lényeges megkülönböztető jelek száma tehát kevés és főleg a (termés) gyümölcsnél mutatkozik.

Ha a hasonlatosságokat tekintjük, azt látjuk, hogy e családok a lényeges jelekben megegyeznek, hogy a hasonló jelek száma közöttük igen nagy; valamennyi almagyümölcsüek, valamennyi almafélék, csontárfélék és rózsafélék kétszikűek, ötlevelű virágkoronával; mindhárom család tehát a váltszirmuakhoz tartozik. Mind a három család spiralis levelekkel, gyakran melléklevelekkel is bír — valamennyinek egy szabályos bokrétája van; mindannyinak számtalan a porodája, a viráglevelek és porodák valamennyinél a kehelyhez odanőttek: *e szerint tehát egy rendet* alkotnak, a melyet Linné *rózsavirágúaknak* nevezett. (Lásd Haszlinszky F. «Vezérfonal az egyes növényfajok meghatározásához» című munkát, vagy «Magyarhon edényes növényei» című füvészeti kézikönyvet; Gönczy Pál: «Pestmegye viránya».)

A sok-sok iskolába járó tanuló közül némelyek a gyermekkertet látogatják, mások népiskolát vagy polgári iskolát; a felnőttebb ifjak közül némelyek a középiskolákba, mások a főiskolákba, egyetemekre járnak stb. Ép így vagyunk a növényekkel is. 300,000-nél több növényfaj van, melyeket a jó Isten különböző iskolákban ápol. A legalsóbb iskolabeliek *sziknélkülieknek* neveztetnek pl. a gombák; már valamivel magasabb iskolát képviselnek az *egyszikűek* pl. a liliomfélék; míg a legmagasabbakhoz tartoznak a *kétszikűek* pl. a rózsafélék.

De minden iskola osztályokra van felosztva, s így találjuk ezt a növényeknél is. A kétszikűeknél is több különböző, alsóbb és felsőbb csoportot találunk. A rózsavirágúak a legmagasabb iskolához tartoznak. A természetben nincs egyenlőség, hanem alsóbb és magasabb rendek. Mindenütt fejlődéssel és haladással találkozunk. A kétszikűekhez több rend tartozik. A rózsavirágúak ismét a magasabb rendekbe soroltatnak, a menynyiben különböző életműködésükhöz (táplálkozás, szaporodás) különböző szervekkel vannak felruházva. Minél tökéletesebb valamely szerves lény, annál inkább ki van nála fejlődve a munkafelosztás. Melyek tehát a rózsa-

viráguak ismertető jelei? De «La noblesse oblige», mondja a franczia; s mintha a rózsák is tudatával bírnának az ő méltóságuknak: a kétszikűek között valóban kevés oly rend találkozik, mely az embernek annyi hasznot és örömet okozna, mint a rózsafélék. A rózsafélék 700 különböző faja közül hazánkban több mint 90 van elterjedve. Csak egy nagy kertbe kell mennünk, s ott látjuk egymásmellett a mandolafát, s-baraczkfát, a megyfát, a cseresznyefát, a szilvafát, a szamóczát, a málnát, a vérfőt, az alma- és körtefát, a herkenyefát, a nászpolyát, galagonyát és rózsafát. Az említettek legtöbbje nyáron át hűvös árnyékával kedveskedik. Leveleiknek, viráguknak és gyümölcsüknek a gyógyszertárban veszik hasznát. Fájukat az asztalos és esztergályos dolgozza fel; termésük ízletes gyümölcsöt szolgáltat. A szamócza és málna szintén üdítő nyalánkságúl kinálkozik. Egyikük-másikuk mezei lakós pl. a pimpó, a vérfő stb., de ezek se hálátlanok ám azért, hogy kiszorultak a mezőre; ők a házi állatoknak nyujtanak táplálékot. Egy szóval valamennyien megérdemlik, hogy velük tüzetesen és szeretettel foglalkozzunk, s míg velük foglalkozunk, tekintetünk, szívünk érzése önkénytelenül is a magasba száll, az ég Urához, a ki e növényeket alkotta s napfényt és esőt ad, hogy azok évenkint nőjenek, tenyészszenek és meghozhassák gyümölcseiket.

D.

Begyakorlás és

E.

Összefoglalás.

De attól tartok, hogy a t. olvasó türelmével máris visszaéltem; befejezem tehát igénytelen czikkemet, a mely talán itt-ott — hiszen módszertani czikk volt! — unalmasnak is tetszett. Nem bánom, fogják rá; csak azt meg ne tagadják tőle, hogy haszonnal olvasták.

LédERER A.

KÖNYVISMERTETÉS.

„*Nőtan*, vagy *az asszonyi hivatás tudománya*. Intézetek, képezdék, felső nép- és polgári iskolák, meg magánhasználat számára. Irta *De Gerando Antonina*. Kolozsvár. Stein János. 880.» — 102. lap; ára 140 kr.

E sok tekintetben úttörő kis munka egyszerű iskolai segédkönyvnek kíván ugyan tekintetni; voltaképen azonban inkább olyan társadalmi tanulmánynak nevezhető, melyben egy emelkedetten gondolkodó és érező női lélek mondja el ismereteken és tapasztalatokon alapuló meggyőződéseit oly czélból, hogy a serdülő női ifjúságot józan öntudatra ébreszsze, női lényének és hivatásának kellő felfogására oktassa, s általában az erkölcsi világrend megértésére és munkálására vezérelje.

A tér, melyre a «Nőtan» kilép, irodalmunkban már nem egészen míveletlen, s ennyiben nem ezé a kezdeményezés; azonban a fölfogás, a melyre támaszkodik, s az irány, a melyben czélja felé halad, nálunk habozás nélkül eredetinek mondható. Nem a köznapi női föladatok és kötelességek száraz elsorolására szorítkozik, hanem a női ideált igyekszik megalkotni s elérendő czélpontúl kitűzni; nem bizonyos tudni valók elsajátítására oktat, hanem a folytonos tökéletesedésre buzdít; nem *csak* nőt, hanem lehetőleg tökéletes nőt kíván nevelni, olyan nőt, kit a női erények glóriája övezzen, s ki önmagára nézve jogait és kötelességeit egyiránt ismerő erkölcsi lénynyé, övéire, a társadalomra és a hazára nézve pedig áldást és boldogságot árasztó nemtővé lehessen, szóval olyat, ki a legöntudatosabban tudjon boldogulni is, boldogítani is még abban az esetben is, ha családalapításra netalán alkalma nem leend.

Szép és nemes vállalkozás, mely még akkor is minden tiszteletre érdemes, ha czélját csak részben éri is el.

A felölelt anyag az általános tájékoztató eszméket tartalmazó bevezetésen kívül tizenkét fejezetben van tárgyalva, melyeket egy buzdító «zárszó» rekeszt be. A fejezetek czímei a következők: «1. A nő rendeltetése. — 2. Az erkölcstanról. — 3. Önmagunk iránti kötelességek. — 4. Önnevelés és folytonos tökéletesedés. — 5. A nő boldogsága. — 6. A család iránti kötelességek. A leány az atyai házban. — 7. A nő mint felség. — 8. A nő mint anya. — 9. A nő a cselédek- s alája rendelt egyénekkel szemben. — 10. Közerények. A nő mint honleány. — 11. A nő szerepe a társadalomban. — 12. A nő a természettel szemben.»

Mint már e czímekből látható, a munkának rövidre szabott terjedelme arra korlátolta az irónőt, hogy csak a főbb tudni valókat vonja

be előadásába. S tényleg is csak az ilyesekről értekezik, de a nélkül, hogy valami lényeges dolgot figyelmen kívül hagyna. Álláspontját illetőleg igen szerencsés tapintatnak mondható, hogy minden pártállást kerülve, tisztán az egyetemes erkölcsi igazságok alapjára lépett, s minden vallási és nemzetiségi tekintet mellőzésével véges-végig csak a nő, s a haza- és emberszeretet lebeg a szemei előtt. E mellett általában szellem és igaz meggyőződés árad el az egész munkán. Követelés nélküli szerénységgel vitatja tételeit. Biztos vonásokkal rajzolja az erényeket és gyarlóságokat. Az olvasóra sehol semmit nem erőszakol, de igenis mindenütt módot nyújt, hogy a jó és rosz, az igaz és hamis, a szép és rút között lelke sugallata szerint választhasson.

De hadd mutassunk be a végfogytáig érdekes munkából nehány jellemzőbb részletet.

A *nő rendeltetésére* vonatkozó nézetek e két főpontba foglalhatók össze: «hívatása a nőnek, hogy testi és lelki tehetségeit a legnagyobb mértékben és öszhángban fejleszsze, s hogy egész életén át kész legyen a másokért való munkára, miután különben is a *szeretetnek* és az *önfeláldozásnak* van teremtve». Ki ne látná, hogy e nehány szó a nőnek, úgy szólva, egész életbölcseletét rejti magában!

Az *erkölcstanról* szóltában a kötelességeknek nemcsak megismerésére, hanem szeretésére is buzdít, mert a szabad erkölcsi lény valamint nem kiváltságúl tekinti az őt megillető jogot, épen úgy a jog élvezéseért reá háramló kötelességeket sem tekintheti terhekűl. Hogy is lehetne az a föladat kelletlen teher, a mely röviden így fejezhető ki: «jót tenni, a jó összegét nevelni e földön».

Magunk iránti fökötelességünk: «tisztelni önmagunkban az emberi méltóságot, azt soha meg nem alázni saját hibánk által, és folytonosan törekedni a tökéletesedés felé». Megrójja a mértéktelenséget, haragot; ajánlja a magunkon való uralkodást; buzdít a nemes küzdelemre minden rosz ellen; magasztalja a lelki erőt, «melyre a nőnek talán több szüksége van, mint a férfinak»; továbbá az egyenes szivűséget, a takarékosságot, s elitéli a hiúságot.

Az *önnevelésről* szólván, arra figyelmezteti az olvasót, hogy «az éles ész, a fényes tehetségek a természet adományától függenek, de az értelem fejlesztése mindenkinek saját hatalmában áll» . . . «Az értelem, szív és jellem öszhangzatos fejlődése hozza elő az emberi lélekben az egyensúlyt, a derűlt kedélyt, mely az életben a legdrágább kincs; de, hogy ezen egyensúly tökéletes legyen, még a test aránylagos fejlődésének is hozzá kell járulnia, mivel szellemi tehetségeink oly szoros összeköttetésben vannak létünk anyagi részével, hogy valóban csak ép testben lakhatik ép lélek.» . . . De «nem kell feledninünk, hogy testünk csakis eszköze felsőbb rendű (szellemi) tehetségeinknek. Igyekezzünk tehát ezen *eszközt* mennél inkább tökéletesíteni, de mégse azt tűzzük ki életünk egyedüli czéljáúl, mint a hogy teszik például a sportnak élő férfiak». Továbbá kiemeli az akarat- és jellemképzést, a szerénységet és a munkát, mint «az emberi érték legigazságosabb mértékét és méltóságának szilárd alapját.»

A *boldogságot* illetőleg az azt akadályozó bajok forrásainak fölmutatásából indul ki. «Szenvedéseink — mondja — többnyire három kútforrásból erednek. Legtöbbet szenvedünk saját hibáinktól, sokat ember-

társainktól, végre pedig a körülményektől (a sors csapásaitól). Az első okból származó fájdalmakat teljesen hatalmunkban áll kevesbíteni.» Törekedni kell önismeretre, fölvilágosultságra és a kötelességek lelkiismeretes teljesítésére; mert a ki szívvel, lélekkel munkálkodik, annak «kedélye derűlt lesz, lelke nyílt és zavartalan s képes lesz felfogni, éldelni minden kis jót, mi még a legkopárabb életben is el van hintve.» A másoktól származó szenvedéseket bajosabb elhárítanunk, de mégsem lehetetlen. Társaságban élvén, kölcsönösen okoznak az emberek egymásnak kedvetlenséget. De épen ezért nem az a teendőnk, hogy a sérelmek miatt nagy bánkódásnak adjuk magunkat s azokat a képzelődés által a valónál nagyobbaknak tekintsük, hanem, hogy kölcsön fejében elnézők legyünk, mindenkiben inkább azt nézzük, keressük, a mi jó, szép, avagy javítható. Különösen föladata ez a nőnek, kinek, hogy el ne csüggedjen, «fényes, gazdag benső világgal kell birnia, hova lelke visszavonúlhasson, mint egy menhelybe, ha valami felzavarta, és megint meghangolva kerüljön ki . . . Minden nő, bármily körülmények közt, szakaszszon mindig magának egy kis időt lelke fejlesztésére, szép, szívemelő remekművek olvasására, vagy tudományra, művészetre, a mihez több hajlama van, csakhogy lelkesedést meríthessen a tökéletes igaz, szép, vagy jó szemléléséből. Ez aztán erőt ad az élet küzdelmére». — A sors csapásai ellen leghathatósabb óvó szerek «a lelki erő, a munkásság, az idő és a magáról való megfeledkezés . . . «Ne önmagunkért éljünk, hanem rajtunk kívül levő magas czélnak áldozzuk föl magunkat . . . Ekkor az ember a föld fölé emelkedik és nem érzi annak göröngyeit. Tűzze ki tehát a nő magának akár egy szeretett lény, vagy családja boldogságát, akár egy nagy eszme diadalát, éljen a szenvedők fájdalmának enyhítéseért, vagy hazájáért, csak ne önmaga legyen saját életének czélja: és bármi küzdések, bármi keservek közt az életúntságot soha nem fogja ismerni. Ha az önzők tudnák, miért oly érdektelen, miért oly borzasztó rideg nekik az élet, és mily isteni öröm magáról megfeledkezni és másokért élni: csupa önzésből is önfeláldozók lennének!» Ime, mily józan idealizmussal fogja föl az életet s mily helyes alapon vezeti olvasóit a boldogság föltalálására.

A *család iránti kötelességek* rovatát a gyermeki kötelességek kijelölésével kezdi meg. Int a szülék iránti szeretetre, tiszteletre és hálára, valamint mindazok iránti hálás elismerésre, kik bennünket oktattak, neveltek és szellemi birtokunkat nagyobbították. «Igyekezzék az ifjú leány — úgy mond a többek közt — szüleinek öröme, ékessége, büszkesége lenni . . . Könnyítse meg édes anyjának házi gondjait . . . tartsa a legnagyobb boldogságnak, ha édes atyjának is segítségére lehet valamiben . . . Szakítson magának időt az önképzésre . . . A ki az időt nem vesztegeti, a ki minden perczet fel tud használni és ismeri annak értékét, az nagyon sokra ráér; legtöbbnyire azért fogyunk ki az időből, mert nem tudunk vele gazdálkodni, nem tudjuk felosztani, s így elvesztegetjük azt, a minek legdrágábbnak kellene lenni előttünk, mivel úgyszólván életünk anyagát képezi . . . Az ifjú leány még ha tanú nélkül van is, egyedül maga-magáért ne tegyen olyat, a mi a jó neveléssel össze nem illik.» Alább meghatóan köti olvasóinak szivére a testvérek iránti szeretetet; ajánlja a jól értelmezendő barátságot s általában a jóságot, mely «a lélek-nek átható melege, mely mindenkit nemesít és boldogít, szeretetre, tisz-

teletre gerjeszt . . . ez adja meg az ifjú leány hatalmát sokkal inkább, mint a mulandó szépség és testi báj.

A *nőről, mint feleségről* értekezve, mindenek előtt a házasságra lépés lelkiismeretes megfontolását ajánlja, s aztán így folytatja: «Ha az ifjú leány szellemi és erkölcsi értékkel bir, ha szíve forrón és mélyen tud szeretni, ha itélő tehetsége helyes: akkor soha sem fogja ez egész életére döntő választását sem a véletlenre, sem képzelőtehetségére, sem vak ösztöneire bízni. Szeretni csak olyat fog, ki hozzá méltó, azaz ki vele ugyanegy erkölcsi színvonalon» áll. A házasságot illetőleg két fő czélt különböztet meg. Az egyik «magánérdekű, t. i. a két fél törvényszerinti boldogsága», a másik pedig «általános érdekű, t. i. a haza javának előmozdítása». E fő czéloknak, főleg pedig az utóbbinak eléréséhez «erkölcsi és szellemi műveltség, *egészség* és oly anyagi helyzet szükséges, mely megengedheti a jövendőbeli gyermekek jó nevelését, tehát vagy elégséges vagyon, vagy munkássági kör, szorgalom és takarékosság *mindkét részről*". S ezzel egy olyan fontos elvet mond ki, mely alkalmas, hogy főleg a középosztályban — fájdalom — még ma is nagyon általános slendrián közgondolkozást helyes útra terelje. Vajha mennél többen belátnák és elsajátítanák e szavak arany igazságát! Vajha megszűnnék már valahára a férfiak részéről a minden áron való vagyonhajhászás, a nők részéről pedig ama buta és végtelenül lealacsonyító követelés, hogy «ha elvettél: tarts!» A nőnek nem *spekuláló vevőre*, a férfinak pedig nem *eltartandó asszonyra* van szüksége, hanem ennek is, annak is a szó legnemesebb értelmében veendő *élettársra*. Igazi élettárs pedig csak az lehet, a ki a család fentartását lehetőleg egyenlő módon képes elősegíteni. Lehet és van rá elég példa, hogy a vagyontalan fél gyakran százszorta több boldogságot visz a vagyonos fél házához, mint sok dús erszényű. De ez mindig *csak kivételnek* tekinthető. A szabály az, hogy a férfi is, a nő is megfelelő erkölcsi, szellemi és anyagi értékkel birjon. Csak így lehet meg mind a két félnek az a megnyugtató önérzete, hogy nem *akadálya*, hanem, a mint kell, valóban *segítő társa* a másiknak minden tekintetben. Az élet prózája *számokban* beszél mindenkivel. Jaj annak, a ki e beszéd elől elzárja füleit! Szerzőnk tehát nagyon helyesen mind a két féllel szemben hangsulyozza az anyagi értéket, de viszont tiltakozik az ellen, hogy ez legyen a főirányadó. «Mindennapi kenyerét valamint a gyermekek neveltetését lehetőleg biztosítva tudni, az nem csak jogos, az kötelessége minden kezdő családnak; de azontúl a vagyoni kérdés igenis mellékes szerepet játszik és az erkölcsi tulajdonokat soha sem pótolhatja.» Szerzőnk szerint továbbá «első teendője a feleségnek, hogy férjét hasznos tevékenységre indítsa, s maga is folytonosan munkás legyen . . ., mert *rezedelmes kizárolag a szeretetnek élni*; ha az ifjú lelkeknek nincs valami nemes czéljok, mely megakadályozza őket, hogy boldogságukkal visszaéljenek: az emberi gyarlóságnál fogva csakhamar keserűséggé tudják azt átváltoztatni. — Másodszor: igyekezzék az ifjú nő az otthont kellemessé, vonzóvá, költőivé tenni férje előtt úgy, hogy ez odahaza mulaszon legörömestebb . . . Legyen a nő továbbá takarékos. Igyekezzék kevesebbet költeni a jövedelemnél s különösen a hiuságnak ne áldozzon . . . Legyen a nő férjének legjobb barátja, becsületének, jellemének őrangyala. Buzdítsa minden szépre, jóra, nemesre. Érdeklődjék egész szívvel, lélekkel férje munkássága, pályája iránt; segítse őt, a mennyiben lehet . . . . Legyen

érzéke az általános nagy eszmék iránt», ne mint azoknak, kik «minden szenvedélyöket kisszerű, érték nélküli dolgokba helyezik, később pedig még férjeiket is magukhoz rántják le. Hány czifra ruha beszélhetné el azon jellemtelenségek sorát, miket a nők férjeikkel elkövettettek, hogy azokat megszerezzék, vagy kifizessék! — Legyen a nő — úgymond végre — csinos; igyekezzék mindenkire kellemes benyomást tenni; de legyen azért egyszerű; ez semmit sem von el a szeretetreméltóságból és tiszteletet parancsol». Íme ilyen elveket olvashatunk e fejezetben, melyet csak a tér szűke miatt nem irtunk ki ide egész terjedelmében.

A *nő, mint anya* szintén a mily szellemesen, épen oly megragadó vonásokban van bemutatva. Egy igazi nő — úgymond — nem elégszik meg azzal, hogy csupán életet adjon gyermekeinek, hanem erkölcsi lényeket nevel azokból. E nevelés mivoltát fejtegetve, alább így szól: «Testi, szellemi fejlesztést gyakran sikeresen lehet más gondjaira bízni; tökéletes erkölcsi nevelést azonban csakis az anya adhat, vagy oly egyén, ki úgy tud szeretni, mint egy anya». E szent hivatásában tehát, ha csak lehet, magát soha senki által ne helyettesíttesse. «Ez a nevelés pedig a bölcsőnél kezdődik és addig tart, mig az erkölcsös lény öntudatra ébredve, magától képes tovább haladni a tökéletesedés útján. Addig kitartó buzgalommal kell folytonosan vezetni, indítani a gyermeket a jó felé; következetesen, észszerűen, kit gyöngédebb kézzel, kit keményebben a természetek szerint, de mindig, még a legnagyobb szigorban is teljesen nyilvánuló igazsággal és forró, érezhető szeretettel. Ez hozza létre a csodákat. A történetből láthatjuk, hogy majd minden nagy embert szerető, gondos anya nevelt fel». Alább óva int, hogy a szeretet gyöngeséggé ne fajuljon, se a fegyelmezés ne túlságoskodjék, mert «az erőszak soha meg nem szeretteti a jót». Már pedig épen «az a főczél a nevelésben, hogy megszerettessük a jót». Eleintén minden czélos módon füzze a szüle magához a gyermeket: «később azonban, a mint a gyermek fejlődik, mindig több szabadságot kell neki engedni. Hadd tanuljon meg mennél előbb önálló lenni» . . . «A végczél az, hogy, mire a gyermek felnő, minden egyéni, családi, polgári és társadalmi erény ki legyen benne fejtve, és haladni kivánjon utolsó perczéig, sőt ne csak kivánjon, hanem tudjon is.» . . . «Az is igen fontos a gyermeknél, hogy mennél előbb megértse, miszerint minden értéke csakis önmagában rejlik, s bármely állásban annyit fog érni mindig, a mennyi szellemi, szívbeli és erkölcsi kincset tudott magának megszerezni.» Inti az anyákat, hogy a gyermek szeretetét, becsülését s tiszteletét gondosan megőrizzék; óvják azt az előítéletektől és szerettessék meg vele a komoly tevékenységet.

A *cselédek és alárendelt egyének* iránti kötelességek fejtegetését is általában a leghumánusabb szellem és a legtisztább emberszeretet hatja át.

A *közerények* rovatában elsőkké teszi a *honleányi kötelességeket*. Nem követel a nők számára aktiv politikai jogokat; de azt rendjén valónak találja, hogy a nő is értelmesen és komolyan érdeklődjék az állami életben előforduló kérdések iránt. Szükségesnek látja ezt úgy a feleségre, mint az anyára nézve. A nőnek e téren is buzdítólag, vagy esetleg mérséklőleg kell hatnia férjére; gyermekeiből pedig csak úgy nevelhet derék polgárokat, ha a polgári feladatokról tiszta és helyes fogalmai vannak. Ajánlja a szabadságszeretetet, a törvények iránti tiszteletet, a polgári

egyenlőség méltánylását, a szellemi bátorságot, a pártoskodás mérséklésére irányuló törekvést s a haza nemzetgazdasági érdekeinek lehető előmozdítását.

Szintén szépen vázolja a *nő szerepét a társadalomban*. «Hogy a nő — úgymond — teljesen megfelelhessen polgárosító, erkölcs szelídítő és nemesítő szerepének, mi főhivatása e földön : különösen két szenvedélylyel kell bírnia, t. i. rendíthetetlenül kell hinnie a haladásban, és szeretnie kell melegen, önfeláldozóan az embereket, az egész emberiséget». Aztán e tételt szépen körűlírva, azt mutatja ki, hogy embertársaink iránt tartozó kötelességeinket «e két szóban lehet kifejezni : igazság és jóság. Az igazság arra késztet bennünket, hogy másoknak soha roszat ne tegyünk ; a jóság pedig arra indít, hogy annyi jóval illessük embertársainkat, a mennyi csak hatalmunkban áll, a mennyi tőlünk kitelik». Ebből kifolyólag föladatunk : «embertársaink életének tisztelete, . . . mások szabadságának épségben tartása, . . . embertársaink értelmének, becsületének és javainak tiszteletben tartása». Jobbakká, boldogabbakká kell tennünk az embereket ; elnézőknek kell lennünk mások és szigorúaknak magunk iránt ; tegyünk jót csupán a jóért ; adjunk és ne várjunk viszonzást ; igyekezzünk elfogúltság nélküli emberismeretre ; mozdítsuk elő mindenütt és mindenben a közjót ; társadalmi érintkezéseinkben legyünk műveltek, udvariasak és méltányosak ; férfiak és nők ne külön-külön, hanem együtt társalkodjanak, mert «valódi, érdekes beszélgetés csupán férfi és női ész jelenlétében fejlődhetik, mikor az illetők értékkel bírnak, egymást becsűlik és udvarlással nem foglalkoznak». A háziasszony legyen éber figyelmű, nyájas, jó, az ellentéteket és végleteket kibékíteni és összeegyeztetni tudó, hogy a nála levő társaságban se feszesség, se előitélet, se vagyon, rang vagy állásra való tekintet előtérbe ne tolakodhassék, s minden emberben csak a belérték s az erkölcsi lény vétessék figyelembe stb.

Végre a *természettel szemben* azt köti lelkére a nőnek, hogy a mindenséget a szerves és szervetlen lények közötti testvériség nagy lánczolata gyanánt fogja föl. A világegyetemben minden ugyanazon örök törvények alá van vetve. «Az ember csak kiegészítő részét képezi ez összhangzatos egésznek, s ha felsőbbségénél fogva azt a jogot követeli magának, hogy az egész természeten uralkodjék, ez által egyszersmind e jogot ellensulyozó kötelességeket is vállal magára. Ilyen kötelességek : «minden élet iránti tisztelet», tehát a czél nélküli pusztítás, vagy állatkínzás kerülése, a természet szépítése s a szorgalom és ipar termékei, főleg pedig a művészet alkotásai, s a hazai történelmi emlékek iránt való kegyelet. Az ellenkezőleg cselekvő vét a természet ellen, mert gyáván hatalmaskodik ; vét önmaga ellen, mert vad cselekedeteivel magát lealjasítja és vét a társadalom ellen, mert durva példájával durva hajlamokat ébreszt, s arra ad okot, hogy szív és szem hozzá szokjék a szenvedések látásához, tehát az érzéketlenséghez.

E nagy érdekű s mindvégig igen vonzó fejtegetéseket egy hatásos «zárszó» rekeszti be, melyben az elmondottaknak mintegy a velejét foglalja össze rövid, magvas figyelmeztetésekbe és tanácsokba.

S az ismertetőre nézve nem marad egyéb hátra, mint hogy az alak helyenkénti darabosságának elsimítását s némely fejezetnek, pl. a legutolsónak valamivel részletesebb kidolgozását ajánlva, a derék író-

nőnek szerencsét, a jeles, minden kort és nemet különbség nélkül oktató és gyönyörködtető munkának pedig mennél nagyobb elterjedést kívánjon; mert valóban ritka könyv az a mi ifjúsági irodalmunkban, mely a fenkölt gondolatoknak és nemes érzelmeknek oly tiszta forrását tárná föl előttünk, mint a női életbölcseletnek ezen igazi kátéja.

Király Pál.

„*A munka történetének rövid vázlata*". Irta *De Gerando Antonina*. Budapest. Légrády testvérek 1880.» — III. és 121. lap. — Ára 50 kr.

E szerfölött érdekes munka igazi, sőt nevezetes újság nemcsak könyvpiaczunkon, hanem irodalmunkban is. Sem alakját, sem tartalmát tekintve nem nagyszabású, sőt nem is professzionatus történetírónak önálló kutatásokon alapuló műve e könyv; mindazáltal olyan működvelő gyanánt mutatja be szerzőjét, ki, a milyen szép jártassággal bir a történettudomány mezején, épen oly avatottan tudja fölkutatni is, előadni is a czéljára szolgáló adatokat.

Előzője e téren nálunk még nem volt; mert azok a művelődés történeti dolgozatok, melyekkel eddigelé nehány íránk (például Patkovics [Pálkövi] Antal, György Aladár, Torkos László, Gelléri Mór stb.) föllépett, részint egészen más nyomokon haladnak, részint egészen más czél felé törekedtek.

De Gerando Antoninának e kis műve a munkát mint életelvet ünnepli. Nem ennek, vagy annak a munkatérnek külön eseményeit, viszontaságait vázolja, hanem az ember anyagi és szellemi tevékenységének egész multját felöleli s adja elő vonzóan, sőt lelkesültten a legrégibb időktől egészen napjainkig. S hogy e nagy föladatot egy 121 lapnyi kis füzetben kisérlette meg megoldani, az korántsem azt jelenti, hogy csak úgy felszínesen dolgozott, hanem igen is azt, hogy csak a leglényegesebb dolgokra, a történelmi fejlődésnek csupán a főfolyamára szorítkozott; mert czélja sem az volt, hogy teljesen kimerítő munkát adjon kezeinkbe, hanem hogy fogalmakat tisztázzon, érzéket és érdeklődést keltsen olvasóiban a haladás leghatalmasabb eszközének, az emberi munkaerőnek forrongásai, küzdelmei és diadalai iránt, s a munka hajdani és későbbi viszonyait a történelem fáklyájával megvilágítva, tudatos és józan tevékenységre s általában a munka tiszteletére buzdítson bennünket. S erre törekedve, mindenesetre olyan becses és népszerű olvasmányt adott kezünkbe, melyet nemcsak az u. n. közönség, hanem a szakértő is bizonynyal gyönyörködve fog olvasni s elismeréssel fog kezeiből letenni.

Tárgyának fölosztását s elrendezését illetőleg könyvünk a világtörténelem főbb korszakaihoz alkalmazkodik. Az előszón kívül, melyben szerző kijelenti, hogy adatait «legnagyobb részt történeti kútforrásokból és Levasseur jeles franczia tanár és akademiai tag érdekes és tudós munkájából (*Histoire des classes ouvrieres*) merítette», meg a csinos bevezetésen kívül, melyben a ‚munka' mivoltát fejtegeti, következő részei és fejezetei vannak a könyvnek: *Első rész. Ó-kor.* 1. fejezet. A munkásság az egyiptombelieknél. — 2. fej. A munkásság a görögöknél. — 3. fej. A munkásság a rómaiaknál. — 4. fej. A keresztyénség befolyása a mun-

kásságra. — *Második rész. Középkor.* 1. fej. A munkásság a barbarok berontásától a X. századig. — 2. fej. A munkásság a X. századtól a XIV-ig. — 3. fej. A munkásság a XIV. és XV. században. — *Harmadik rész. Új-Kor* 1. fej. A munkásság a XVI. században. — 2. fej. A munkásság a XVII. században. — 3. fej. A munkásság a XVIII. században. — *Negyedik rész.* 1. fej. A munka felszabadulása. — 2. fej. A munka szerepe a jövőben.»

E címek természetesen csak nagy általánosságban sejtetik az igazi tartalmat, mely távolról sem valami száraz beszámolás a munka kezdődéséről, fejlődéséről és mai állásáról, hanem végfogytig az emberi haladás vonzó és lebilincselő tűkre, mely a legdurvább rabszolga-munkától a kézi s majd gyári ipar létesüléseig, a különféle művészetekig és korszakot alkotó irodalmi vívmányokig mindent szép rendben, harmoniában és megkapó elevenséggel varázsol szemeink elé. Mintegy szemünk láttára érlelődnek a politikai és társadalmi viszonyok oda, hogy «annyi küzdelem és igazságtalanság után elvégre a munka becsültté, életelvvé válik, az emberek közötti ellentétek kibékülnek s az osztálykülönbség helyére az általános egyenlőség és testvériség lép, s történik pedig ez a tiszta és nemes demokraczia alapján, melynek feladata nem az, hogy az egyeseket lerántsa a durva tömeg színvonalára, hanem hogy az összes emberiséget felemelje a legelsők magaslatára. A kik ezt késleltetni kívánják, saját boldogságuk ellen törnek s utoljára is el fognak sodortatni.»

Bővebben, részletekbe menőleg nem kívánunk e derék kis könyv méltatásába bocsátkozni, mert vége-hoszsza nem lehetne az érdekesnél érdekesebb tények s eszmék idézgetésének. Erre pedig itt elég térrel nem rendelkezünk. A részletezés helyett azonban a legmelegebben ajánljuk e becses dolgozatot úgy a történelem előadóinak, mint általában a szép és képző olvasmányok kedvelőinek; mert úgy tartalmánál, valamint kiválóan szerencsés előadási módjánál fogva is mindazon tulajdonokkal bír, a melyek mind a szakember könyvtárában, mind a női olvasóasztalon méltó helyet képesek számára biztosítani. Szerzőnknek «Nőtan»-a már kivívta a közelismerést;* de az ismertető azt hiszi, hogy a «Munka története» talán még amazénál is nagyobb sikert fog aratni. Érdemes is rá. Úgy legyen! K. P.

Magyar nyelv és irodalmi kézikönyv felsőbb leányiskolák számára. A m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszt. megbizá ából és utasítása szerint készítette *Torkos László*. Második rész. Budapest, 1879. 428. l. Ára 2 frt.

E munka, az 1878-ban megjelent I. kötettel együtt, mely az *irálytant* (és verstant) tartalmazza, — a nyelvtan kivételével felöleli a magyar nyelvi és irodalmi összes tananyagot, a felsőbb leányiskolák igényeihez mérten. Mindkét kötetben a rövidre összefoglalt elméletet nagyszámú, s az elméleti rész menete szerint berendezett olvasmánydarabok követik.

* Maga a mm. vall. és közokt. miniszterium is úgy ajánlja e munkát a női intézeteknek, mint *„a női erények fejlesztésére és terjesztésére igen alkalmas olvasmányt“*.

A II. kötet a *műfogalmazványokat* (1. Prózai műfajok, 2. Költői műfajok) s a *magyar irodalomtörténetet* foglalja magában. A műfajok meghatározásánál s csoportosításánál a szerző jobbadán régebben megjelent hasonló tartalmu iskolai könyvei szerint halad, amazokénál tömörebb és világosabb előadásra törekedve. Az irodalomtörténetet a czélhoz képest kellő rövidséggel adja, a legfontosabb irodalmi jelenségek feltüntetésével. Itt 3 korszakot vesz fel: az elsőt a XVI. századig, a másodikat Bessenyeiig s a harmadikat maig. E korszakok közül a két elsőt igen röviden tárgyalja, hogy a harmadikra annál nagyobb súlyt fektethessen. Bessenyeitől kezdve a három fő műfaj szerint csoportosítva felsorolja az illető műfajok legjelentékenyebb képviselőit, külön-külön §-ba foglalva minden egyes író életrajzi adatait, jelentékenyebb munkái felsorolását s rövid jellemzését. Csak a költőket s a költői irodalmat ismerteti; a prózaírókról a prózai műfajok elméleténél van említés. — Az olvasmányok elég jól vannak meglátogatva, s prózaiak nagyrésze olynemű, hogy belőlök irodalomtörténeti anyagot gyűjthetnek a tanulók. Hosszabb darabokat is felvesz, minők: *Kölcsey* Parainesise egészen; *Kemény Zs.* tanulmánya az *Arany* «Toldi»-járól; *Vörösmarty*tól «A két szomszédvár»; *Plato* «Criton»-ja *Télfy* fordításában. Ez utóbbit a hűség rovására nehézkes és sokszor nem eléggé magyaros nyelve miatt is mellőzhette volna a a szerző. — Az olvasmányokhoz a lap alján rövid, leginkább csak szómagyarázatokat is ad a szerző, s óhajtandó lenne, ha az olvasmányok nehezebben érthető helyeit még körülményesebben megmagyarázva, ez által még jobban emelte volna könyve használhatóságát. Így, hogy csak pár helyet említsek, a Katalin legendájából közölt töredékhez jó lett volna hozzáadni, a legenda rövid meséjét; Kölcseinek Berzsenyire írt birálatában az ilyes helyet: «a spongiába ereszkedett Ajax», megmagyarázni, s az ilyen rövidítést mint „*rec*"-nek (e h. recensornak) teljesen kiírni.

A műfajok elméletében óhajtandó volna a monda, rege és népmese praegnansabb meghatározása; a ballada és románcz értelmezésénél világosabbá lehetett volna tenni a meghatározást *Greguss A.*, *Arany J.* balladáiról szóló magyarázatainak felhasználásával, stb.

Az elméleti résznek rövid, tömör előadása, különösen az irodalomtörténeti résznek föntebb vázolt gyakorlatias beosztása, az olvasmányokban foglalt nagy mennyiségű jól kiválasztott anyag kiválóan ajánlatossá teszik ezen tankönyvnek a polg. iskolák felsőbb osztályaiban s nyilvános és magán felsőbb leányiskolákban való használatát, minthogy e tankönyv a most jelzett intézetekben eddig használtaknál a czélnak sokkal inkább megfelelő és sokkal jobb.

Elemi természettan. Első természettani tanulmányul irta Kont Gyula tanár. Első és második füzet. Ára 1 frt 60 kr. Budapest. Franklin-Társulat könyvnyomdája.

E két füzetből álló kézikönyv a középiskolák alsó osztályai számára készült ugyan, de a polgári iskolák azon osztályaiban is használható, a melyekben természettannal foglalkoznak, sőt még a népiskolákban oktató tanítók is értékesíthetnék azt az ötödik és hatodik osztályban, ha azt a könyvnek magasra szabott ára nem akadályozná meg. E munkában

a felvett természettani igazságok oly modorban tárgyaltatnak, a melyen azokat a 11—14 éves növendékek a legbiztosabban felfoghatják, a legkönnyebben elsajátíthatják és azoknak érvényesítésében is alapos jártasságra tehetnek szert.

Szerző az előszóban oly módszertani elméletet nyujt, melyet a gyakorlat terén működő tanítók legkitünőbbjei is magukénak vallanak, de a melyet a kézikönyvszerzők rendesen mellőznek, mivel azt hiszik, hogy a kézikönyvekbe csak a száraz igazságok veendők fel, azon út és mód pedig, a melylyel ezek közlendők, az egyes intézetek oktatóira bizandó. Kont a kézikönyvek megszokott rendszerétől eltért; művét, a mint maga is kimondja az iskolai gyakorlatnak megfelelő modorban irta; innen van, hogy ezen természettani kézikönyvnek minden egyes része egy-egy *minta leczkét* foglal magában. Ezen könyvet épen ezért a tanítójelöltek és kezdő tanítók valóságos módszeres vezérkönyv gyanánt tanulmányozhatják, de még a gyakorlott tanító is sokat tanulhat belőle a természettani oktatás módszerét illetőleg. Ugyanezért e művet olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatjuk, s hogy Kont módoráról fogalmat is szerezhessenek, ezen jeles könyvéből a következő mutatványnyal szolgálunk:

1. §.

Fürdéskor alkalmasint már sokan észrevették, hogy testük a vízben sokkal könnyebb, mint a vizen kívül. A kinek ez még nem tűnt fel, azonnal észre fogja venni, ha megpróbálja, hogy a vízben nem könnyebben emeli-e fel a lábát, mint különben. Még sokkal feltünőbben mutatkozik ez, ha valakit a vízben tartani vagy vinni megpróbál: két újjával legkisebb megerőltetés nélkül a víz felszinén megtartja őt.

Annak a megmagyarázásával fogunk most foglalkozni, hogy az emberi test súlya miért változik meg annyira, ha vízbe merül.

De hát hogyan magyarázzuk meg ezt?

Így minden készülés nélkül ilyen magyarázatokba fogni nem lehet.

Előbb meg kell vizsgálnunk, hogy hogyan, mikor, mennyit veszít a test súlyából; határozott és biztos adatokat szerzünk különböző testekről mindaddig, míg e vizsgálatok a magyarázatra nem vezetnek bennünket.

Hát mindig fürdőbe fogunk menni, hogy adatokat szerezzünk? Dehogy, megpróbáljuk, hogy szobánkban kevesebb vízzel, kisebb testekkel nem nyerünk-e felvilágosító adatokat.

Tehát különbözőkép utánozni fogjuk azt, a mit a fürdőben tapasztaltunk; próbákat vagyis kisérleteket fogunk tenni.

De hát hol kezdjük?

Mindegy akár hol kezdjük; az egyik kisérlet a másikhoz vezet, úgy hogy ha vizsgálatainkat bármily irányban is folytatjuk, valamelyes eredményre mindig jutunk.

2. §.

Legelőször megvizsgáljuk, vajjon más testek is könnyebbek lesznek-e, ha vízbe merülnek; meg hogy ép oly mértékben veszítenek-e súlyukból, mint az emberi test.

E czélra egy kilogramnyi vasdarabot fonalra kötünk, ezt újjunkon

függve tartjuk, és így vízbe sülyesztjük; bemártjuk, kihúzzuk — bizony valami feltünő változást nem találunk.

Tegyük félre. Vegyünk egy kilogramnyi márványdaradot, és ismételjük evvel az előbbi kisérletet.

Itt már határozottan észreveszszük, hogy a márvány könnyebb a vízben, mint a vizen kívül.

Megpróbálták ezt borostyánkővel is, és azt találták, hogy ennél még feltünőbb a súlyváltozás, mint a márványnál. Épen oly feltünő, mint az emberi testnél.

Megtették ezt a kisérletet ólommal és aranynyal is. — A vasnál egy kis súlyváltozást még észre lehet venni, de ólomnál és aranynál már épen nem. Biz ezek ép úgy húzzák le ujjunkat, ha vízbe merülnek, mint mikor a vizen kívül vannak.

Azt mondjuk tehát, hogy kétféle test van, az egyik vészít súlyából, a másik nem?

Ezt nem állíthatjuk; talán a súlyveszteség olyan csekély, hogy kezünkkel észre nem vehetjük.

Bizonyára a legtöbben már most is bátran állítanák,hogy minden test veszít súlyából. Ámde ily itéletektől óvakodnunk kell, majd lesz eset, még pedig nem ritkán, a mikor biztosnak állítunk valamint, mert annak látszik: de azonnal meggyőződünk helytelenségéről, a mint kisérletileg megvizsgáljuk. Itt mindig a legnagyobb óvatossággal kell eljárni.

Jó lesz tehát módot keresni, melylyel a súlyváltozást pontosabban meg tudjuk határozni, mint szabad kézzel.

Mindenki ismeri ezt a módot. Ez a mérlegelés.

3. §.

A mérleget akkép használjuk, mint ez a mellékelt ábrában jelezve van. Az egyik csészére ráfüggesztjük az 1 kilogrammos vasdarabot, és a másik csészébe is teszünk 1 kilogramot. Így a mérleg egyensúlyban van.

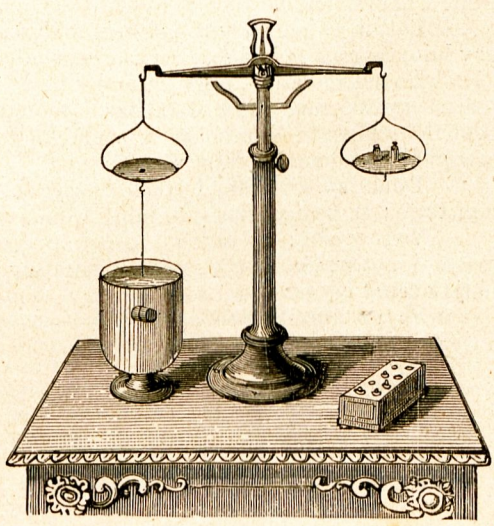

Most nem egészen vízzel telt edényt teszünk alája, úgy hogy a vasdarab víz alá merüljön, ha az edényt kellőleg emeljük.

A mint az edényt addig emeltük, hogy a vas a vizet éri — a mérleg egyensúlya felbomlik, akkép, mintha a víz fölfelé lökte volna a vasat.

A vas azután a vízbe merül ugyan, de a mérleg rúdja ferdén áll; a jobb oldalon lévő kilogramm nehezebb.

A vas tehát veszít súlyából,ha a vízbe merül.

Ép így megvizsgálták az ólmot és az aranyat is, és ugyanazt találták.

Mondhatjuk tehát, hogy

minden test veszít súlyából, ha vízbe merül.

4. §.

Mit vizsgálhatunk már most tovább? Minthogy láttuk, hogy a különböző testek igen különbözőkép változtatják meg súlyukat: megvizsgáljuk, hogy mindegyik mennyit veszít.

Folytassuk az előbbi kisérletet. Arra, hogy megtudjuk, hogy a test mennyit veszít súlyából, a fölemelkedő csészére annyi súlyt kell raknunk, hogy a mérleg rúdja megint vizszintesen álljon, hogy a mérleg egyensúlyban legyen.

Hogy az egyensúly helyre álljon, mialatt a függő vas egészen víz alatt van, csészéjére 14 dekagrammot kell tenni.

Most vegyük az 1 kilogramnyi márványunkat. Ez 36 dekagrammot veszít, ha vízbe merül.

Így találták, hogy 1 klgr. borostyánkő 92 dekagrammot, 1 klgr. ólom 9 dekagrammot, 1 klgr. arany pedig csak 5 dekagrammot veszít.

Milyen szabályosságot látni már most e különböző súlyveszteségeknél? Mitől függhet az, hogy az egyik test többet, a másik kevesebbet veszít súlyából?

Állítsuk csak sorba a testeket. Kezdjük azon, a mely legkevesebbet veszít, utána a mely többet, úgy hogy a végén az álljon, mely legtöbbet veszít; akkor a sorrend ez lesz:

Arany, Ólom, Vas, Márvány, Borostyánkő.

A ki aranypénzt vett kezébe, annak bizonyára feltűnt, hogy az milyen nehéz. Sokkal nehezebb, mint vele egyenlő nagyságú rézpénz, és nehezebb is, mint akkora ólomdarab. Az ólomról mindenki tudja, hogy nehezebb a vasnál. A vas nehezebb mint a márvány, ez meg nehezebb, mint a borostyánkő.

Látjuk tehát, hogy minél nehezebb a test, annál kevesebbet veszít egy kilogrammja súlyából, ha vízbe merül.

Ha azt mondjuk, hogy az arany nehezebb a réznél, azt természetesen egyenlő nagyságú darabokról mondjuk. Ilyenkor a két testből egyenlő térfogatú darabokat képzelünk. Például 1 köbdecimétert az aranyból és ugyanakkorát a rézből.

Tehát az aranyaól 1 köbdeciméter nehezebb, mint a réz 1 köbdeciméterje; ez pedig nehezebb, mint a márvány 1 köbdeciméterje s. i. t.

Vagy pedig: az arany 1 kilogrammja kisebb, mint a réz 1 kilogrammja, ez pedig kisebb, mint a márvány akkora súlya s. i. t. Mondhatjuk tehát így is:

a vízbe mártott testek annál többet veszítenek súlyukból, minnél nagyobb a térfogatuk.

VEGYESEK.

A nőnevelés érdekében. A vallás- és közoktatásügyi miniszter valamennyi tanfelügyelőhöz a következő körrendeletet bocsátotta ki: A nők neveltetése iránti közérzület évről-évre általánosabbá válván, most már minden jóravaló, még szegény sorsú szüle is, igyekszik leányát nemcsak kiválóan jól neveltetni, hanem ez úton annyi ismerethez juttatni, melyek segítségével önállóan is megélhessen. De minthogy a szülők ezen törekvésének megfelelő elegendő leánynevelő intézet nincs, az utóbbi időben, a nevelés megszerezhetésére az állami tanítónőképezdék szemeltettek ki, s a tanítónőképezdei növendékek felvétele idején, tekintet nélkül arra, hogy a leányok tanítónőkké kívánnának lenni, oly tömegesen jönnek a tanítónőképezdébe, hogy a felvételi vizsgálatokkal az igazgatótanácsok szertelenül megterheltetnek, másfelől a szülék leányaik elutasítása miatt kedvetlenül érintetnek és szükségtelen költségekkel terheltetnek. Ezen bajok kikerülésére felhívom címedet, hogy tankerületében azonnal juttassa köztudomásra, hogy mostantól fogva az állami tanítónőképezdébe az eddigi számokhoz képest még kevesebb számú s csak oly növendékek vétetnek fel, kik a kitünő előképzettség mellett biztosítékot nyujtanak arra, hogy tanítónőképezdei pályájuk bevégeztével egyedül csak tanítónők kívánnak lenni s azon a pályán maradni. Az ilyenek kötelesek még oly megyében is, hol állami tanítónőképezdék nincsenek, a megyei tanfelügyelőhöz nyujtani be folyamodványaikat, melyeket címed első sorban megvizsgál s ha a fennebbi feltételtől eltérőnek találja, egyszerűen elutasít a nélkül, hogy azt az illető tanítónőképezde igazgató-tanácsánál be is nyujtaná. A folyamodó köteles folyamodványát ezentúl címedhez julius 1-ig benyujtani s címed az ezután érkezetteket egyszerűen elutasítja, az elfogadhatókat pedig julius 25-ig az illető tanítónőképezde igazgató-tanácsának kiterjeszti. Trefort s. k.

Magyar nyelvi póttanfolyamok. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, a magyar nyelvben járatlan népiskolai tanítók számára, a magyar nyelv elsajátítása czéljából a nyári szünidő alatt 6 heti póttanfolyamot rendelt tartatni Losonczon, Léván, Sárospatakon, Aradon, Baján, Pécsett, Szombathelyen, Kolozsvártt és Székely-Keresztúron. A póttanfolyamokon részt vevő tanítók 70 krnyi napidijban fognak részesíttetni.

A népiskolai új tanterv megállapítása tárgyában a vallás- és közoktatásügyi miniszter annak szükségességét fejezte ki, hogy a fővárosi népiskolai tanterv újra átdolgozva megállapíttassék, ennek kivitelére vegyes bizottság alakítása rendeltetett el, és Alkér Gusztáv tanácsnok elnöklete alatt a főváros törvényhatósági bizottsága által ki is küldetett. — A miniszter ezen bizottságba, mely a népiskolai rendszernek, illetve tantervnek a népiskolai törvény intenciójával és az azon alapuló tantervvel való összeegyeztetéssel foglalkozand, — a maga részéről Gönczy Pál miniszteri tanácsost, Békey Imre tanfelügyelőt és Mayer Miksa fogalmazót nevezte ki, egyuttal felhívja a miniszter a főváros közönségét ezen nagy fontosságú munkálat mielőbbi megkezdése és befejezésére.

Nemzetközi közoktatási kongresszus lesz tudvalevőleg Brüszszelben f. évi augusztus 22—29-ig, kapcsolatban Belgium függetlenségének

ötven évi jubileumával. A kongresszus hat osztályban fog működni, s az iskolaügy minden ágával foglalkozik. Tanácskozás tárgyai lesznek tehát: a lelenczházak, gyermekkertek, kisdedóvók, elemi iskolák, középiskolák, a felsőbb oktatás, az ipari, technikai gazdasági és kereskedelmi szakiskolák, népnevelési egyesületek, könyvtárak, muzeumok s az iskolai egészségügy. Az egyes osztályok minden délelőtt külön tanácskoznak, délután pedig összes ülések lesznek. Mindenki beszélhet azon nyelven, melyen akar. Legfőbb tárgya lesz a tanácskozásoknak az elemi oktatás ügye, melyre vonatkozó kérdések ezek: Melyek a tanítás szabadságának törvényes határai? Ellenkezik-e a szabadsággal, ha a törvény a nyilvános tanítóktól megköveteli, hogy képességök és erkölcsi magukviselete iránt biztosítékot adjanak? Szabad-e törvényhozásnak polgári büntetésképen megtiltani valakinek, hogy mint tanító működjék? — A középiskoláknál ezek a kérdések kerülnek tárgyalás alá: Vajjon a középiskolai oktatásnak csak az általános műveltségre, vagy azon szakképzettségre is tekintettel kell-e lennie, melyet a tanuló az oktatás felsőbb fokán akar megszerezni? — Mennyi idő fordítandó az anyanyelvben való oktatásra, s más élő és a klasszikus nyelvek tanítására? — Szó lesz még a női lyceumokról is, minők Németországban már nagyobb számmal vannak; a berlini és kölni ily intézetek igazgatónőit meghívták, hogy a brüsszeli központi bizottsághoz csatlakozzanak és az ügyről nyilatkozzanak.

Az „Eötvös-alap“ ujabban nagyobb lendületet nyert. Zichy Antal 100 frtos alapítványt tett, az aradi és a pécsi tanítóegyesületek is nagyobb összegekkel gyarapították azt. Valóban szép jelenség az is, hogy az írók és művészek esztergomi kirándulásuk alkalmával szép összeget gyűjtöttek a pohárköszöntőktől ezen nemes czélú intézmény gyarapítására. Az «Eötvös-alap» ez évben 1100 forintot osztott ki részint ösztöndíjak, részint pedig segélyek alakjában: az egyetemi ösztöndíjakból a 200 forintosat Hösz Mihály, a 100 forintosat Roder Antal nyerte el 8 pályázó közül. A középtanodai és képezdei ösztöndíjakból 100—100 forintos ösztöndíjban részesültek: Exner Leo, Ebner Károly, Krammer József, Streiling Árpád, Becht József képezdei növendékek és Szoó László gymn. tanuló; a folyamodók száma 22 volt. A 100 forintos segély Vizer János, ordai nyug. tanítónak itéltetett oda; ezenkívül 50—50 forintot kaptak még özv. Virányi Jánosné és Csernyey Gyula. Segélyért összesen 9-en folyamodtak.

Felszólítás az iskolai takarékpénztárak ügyében. a hazai tantestületek azon tisztelt tagjaihoz, a kik iskolájukban, vagy osztályukban, az iskolai takarékpénztárakat kezelik. Közeledvén az idő, a melyben vallás- és közoktatási miniszter úr ő exczellenczijának hozzánk intézett azon leiratának megfelelőleg, mely szerint jövőre kész azon tanítókat anyagilag is jutalmazni, a kik az iskolai takarékpénztárak terjesztése körül érdemeket szereznek, hiteles adatok alapján összeállított előterjesztést tenni ohajtunk; felkérjük az érdeklett tantestületek tisztelt tagjait: méltóztassanak folyó hó 20-dikáig Weisz Bernát Ferencz kir. tanácsos úrhoz (Deák-utcza 21) mint az iskolai takarékpénztári bizottság elnökéhez (akár bérmentetlenül is) becses feleletüket a következő pontokra beadni: 1. Mi a neve és jellege az iskolának vagy osztálynak? 2. Hány tanuló jár abba? 3. Hányan vettek részt a takarékpénztári betevésben? 4. Mennyi a takarékpénztárba betett egész összeg? 5. Mi a kezelő czíme és neve? 6. Mi a tapasztalás eddig (jó vagy rosz) gyakorlatban vagy erkölcsben az intézményre nézve? Ajánlandó-e ez jövőre is vagy nem? A beérkező adatok össze fognak állíttani és miniszter úr ő exczellenczijához, további intézkedés végett, felterjesztetni. Kérésünk teljesítését az ügyvös ügy érdekében biztosan várjuk azoktól, a kik azzal épen maguk is foglalkoznak. Budapest, 1880. junius 1-én, a Nemzetgazdasági egylet nevében: Korizmics László, elnök.